O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALq Ta`LIMI VAZIRLIGI

A`JINIYOZ NOMIDAGI
NUKUS DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

Tarix kafedrasi

«O`ZBEKISTON TARIXI» fanidan

M A ` R U Z A L A R   M A T N I

Fakul`tetlararo 1-kurs   I-II semestr uchun.

Nukus - 2010

«Tariyx» kaferasi o`qitio`shisi G.Seydametova ta`repinen fakul`tetler ara O`zbekstan tariyxi pa`ninen o`zbek tilinde du`zilgen Lektsiya Tekstine

P I K I R

«Ozbekstan tariyx» pa`ninin` ma`qseti bilimlendiriw diziminde islenip atirg`an bolajaq pedagoglardi en` a`yyemgi zamanlardan baslap ha`zirgi O`zbekistan ma`kaninda payda bolg`an ma`mleketler,bul jerlerde jasag`an xaliqlar ha`m milletler, olardin` ja`miyetlik,ekonomikaliq ha`m ma`deniy turmisindag`i ku`ta` bay,teren` tamirlari,ra`n`-ba`ren`,quramali tariyxiy o`aqiyalar menen tanistirio` ha`m u`yretio` bolip esaplanadi. Usig`an baylanisli bul pa`nnin` o`aziypasi:

-talabalardin` du`n`yag`a bolg`an ko`z-qaraslarin,ilimiy-teoriyaliq oy-pikirin jetilistirio`;

-o`tmish ha`m ha`zirgi zamandag`i o`aqiya ha`m ha`diyselerge, tariyxiy o`aqiyalarg`a ilimiy xalisana ha`m tariyxiyliq printsiplerine a`mel qilg`an turde tariyxiy protsesslerge muna`sibet bildiretug`in ha`m ulio`ma insaniyliq qa`driyatlar tiykarinda erkin pikirli jetik insanlardi ta`rbiyalao`;

-talabalardin` do`retio`shilik pikirleo`i,tariyxiy oy-pikirin, bilimlerin, ta`lim-ta`rbiya alio`dag`i belsendiligin, erkin pikirleo`ge, bilimin bayitio` ushin o`z betinshe biyg`a`rez bolio`i, talabi ha`m ko`nlikpelerin rao`ajlandirio` kerek. Sonin` ushin talabalar tu`singen halda tariyxiy faktlerdi, o`aqiyalardi teren` u`yrenio`, oqio` ha`m bilio` arqali ulio`malastirio`di u`yrenio`i za`ru`r.

«Tariyx» kaferasi oqitio`shilari T.Qudiyarova, G.Seydametovalar ta`repinen fakul`tetler ara O`zbekstan tariyxi pa`ninen du`zilgen Lektsiya Tekstine Ma`mleketlik bilimlendirio` standartina say du`zilgen.

Sonin` menen bul Lektsiya Tekstleri Pa`nnin` U`lgi oqio` da`stu`ri ha`i Isshi oqio` rejesinde berilegn temalardi o`z ishine qamtig`an. Lektsiya Tekstlerinde ha`r bir temag`a baylanisli temanin` rejesi, tayanish tu`sinikleri ha`m za`ru`rli bolg`an a`debiyatlar diziminin` berilio`i jumistin` qunlilig`in bildiredi. Sonliqdan bul Lektsiya Tekstin toliq paydalanio`g`a boladi ha`m talpqa toliq juo`ap beredi dep pikir bildiremiz.

Pikir berio`shiler: t.i.d.Mambetullaev M
prof. Tleo`muratov M

1-MAVZU. O`ZBEKISTON TARIXI FANI PREDMETI, NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI VA UNIO`RGANIShNING AHAMIYaTI

REJA:

1. O`zbekiston tarixining predmeti va dolzarb muammolari. Manbalar
2. O`zbekiston tarixini eritishning nazariy-metodologik asoslari
3. Komil insonni tarbiyalashda tarixning roli

1991 yilning 31 avgustida O`zbekiston Respublikikasining davlat mustakilligi e`lon qilindi. Xalqimiz tarixida rivojlanishning yangi davri boshlandi. O`zbekiston iqtisodieti bozor munososatlariga asoslangan demokratik huquqiy davlat va fuqorolik jamiyat qurish yo`liga o`tdi.

Xalqimizning ko`p asrlik tarixi, ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan ma`naviy qadriyatlar tiklandi.

O`zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov Etarixi bo`lmagan xalqning kelajagi ham yo`qdir″ deb alohida ta`kidlab ko`rsatgan edi.

Mustakillik yillarida maktablarda va oliy o`quv yurtlarida Vatanimiz tarixini o`rganishga jiddiy etibor berilyapti.

Tarix fani turli xalqlar qanday yashashganligi, ularning hayotida qanday voqyoalar sodir bulganligini o`rgansa, O`zbekiston tarixi esa shu ona zaminimizda o`tmishda yashagan xalqlarning haeti va ularning rivojlanishi jaranieda sodir bo`lgan o`zgarishlar, voqea-hodisalar, ularning turmush tarzi, iqtisodi, madaniyati va shu qabilalarni to`lashchiga o`rganadigan hudud, ya`ni bizning Vatanimiz-deb ta`kidlagan edi O`zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimov,-nafaqat Sharq, balki umumjahon tsivilizatsiyasi beshiklaridan biri bulganligini butun jahon tan olmoqda. Bu qadimiy va tararruk tuproqdan allomalar, fozilu-fuzalolar, olimu-ulomolar, siyosatchilar, sarkardalar etishib chiqqan. Eramizgacha va undan keyin qurilgan murakkab suv inshootlari, shu kungacha fayzini, mahobatini yo`qotmagan osoriatiqalarimiz qadim-qadimdan yurtimizda dehkonchilik, hunarmandchilik madaniyati, me`morchilik va shahorsozlik san`ati yuksak bo`lganidan dalolat beradi″.

O`zbekiston tarixi faqat turli bilimlar tarizidagi fan emas, balki bir necha asrlar davomida to`planib kelgan o`zaro ichki qonunyatlar bilan chambarchas bog`langan bilimlar tizimi sifatidagi fandir. Shu ma`noda u o`zining o`rganish ob`ekti va predmetiga ega bo`lgan mustaqil fandir.

Vatanimiz hududida eng qadimgi davrlardan boshlab yashaetgan aholi va ularning joylashuvi: bu aholining qo`shni qabilalar va elatlar bilan turli munosobatlari: qadimgi mahalliy aholining hozirgi o`zbek va qoraqalpoq xalqlari paydo bo`lishiga ta`siri, o`zbek va qoraqalpoq xalqlari sari paydo bo`lishining xronologik doirasi va boshqalar O`zbekiston tarixi fanining dolzarb muammolaridir.

Dasmtlabki o`zbek davlatchiligining paydo bo`lishi va rivojlanishi ham muhim masaladir. Ayniqsa, mahalliy qadimgi aholining o`troqlashuvi va bu jaraen natijasida dastlabki aholi manzilgoxlarining paydo bo`lishi: dastlabki manzilgohlar rivojlanib ilk shaharlarga aylanishi: dastlabki shaharlarning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va ma`muriy markazlar sifatida rivojlanishi va nihoyat ushbu djaraenilarga asos bo`lgan omillar masalalari nihoyatda muhimdir.

Respublikamiz hududlaridagi dastlabki davlat uyushmalarining o`zaro va qo`shni davlatlar bilan turli aloqalari, ularning tarizxiy-geografik hududi va chegeralari ham ancha munozarali mavzu hisoblanadai.

Vatan tarixini o`rganishda manbalarning ahamiyati beqies bo`lib, bular moddiy va ezma manbalardir. Tariximizning eng qadimgi, ya`ni, ezuvsiz zamonlarga oid davrini o`rganishda eraxologix, antropologik va etnografik manbalar erdamiga keladi. Bu manbalar topilmalardan iborat bo`lib, ularga-qadimgi manzilgohlar va shaharlar xarobalari, mozor-qo`rgonlaar qoldiqlari, turmush va xo`jalikda ishlatiladigan buyumlar, mehnat va jangovar qurollar, turli-tuman ashelar kiradi.

Ezma manbalar esa qadimgi ezuvlar, bitiklar va kitoblardan iboratdir. Moddiy va ezma manbalar ma`lumotlarini solishtirib, qieslab tarixni talqin etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Vatan tarixini eratishda nazariy-metodologik asoslarni bilish katta ahamiyatga ega. Ilimiylik, xolislik, tarixiylik metodlari tarixni eratishning asosiy kaliti hisoblanadi.

Birinchidan, O`zbekiston tarixining yaxlit kontseptsiyasini yaratish, buni amalga oshirish uchun, bir butun tarixiy jarayonni nisbatan mustaqil bo`lgan bo`laklarga, ya`ni davrlarga bo`lish va ularni chuqur tahlil qilish lozim. Eng asosiy vazifalardan yana biri-yangi ezilgan tarixni o`rganishni tashkil qilishdir. Haqiqatdan ham mustaqillik yillarida to`plangan bir qancha tarixiy hujjatlarni ilmiy asosda umumlashtirish vaqti keldi.

Ilmiylik bilan bir qatorda xoloslik turadi. Bunda har bir tarixiy voqea-hodisalarni tahlil qilaetganda xolos, haqqoniy ravishda o`rganish eki tarixnavisning xohish irodasidan tashqarida, voqea xodisalar qanday sodir bo`lgan bo`lsa, shundayligincha eritish ko`zda tutiladi. Xar bir tarix ezuvchi

kishi shaxs sifatida o`zining mulohozolari, idroki va boshqa his-tuo`g`ulari bilan atrofni o`rab turuvchi muhit bilan uzviy ravishda bog`liq.

Xolislik talab etadigan qoydalar shundan iboatki, ushbu yo`naolishda tarixiy-madaniy taraqqietni (tarixning turli davrolarida) o`rganish jaraenida bo`lib o`tgan eki shu taraqqiet bilan bog`liq bo`lgan jamaki voqea-hodisalarni xech bir o`zgarishlarsiz, qanday bo`lib o`tgan bo`lsa o`sha holotda talqin va tahllil etish, tekshirish va xulosolar chiqarib yahlit holga keltirish o`ta muhimdir. Bu holotda aniq manbaviy asoslarga tayanish, tarixiy jaraenilarning o`zaro chambarchas bog`liqligini asoslash lozim bo`ladi. Bu jarenda hududlar o`rtasidagi rivojlanish jaraenilarini o`zaro solistirish, qieslash va taqqoslash faqat ijobiy natijalar berishi tabiiy holdir.

O`zbekiston tarixini o`rganishning metodologik asoslaridan yana biri bu voqea va hodislarni dialektik tarzda o`rganishdir.

Diolektika olam yagona va yaxlit, unda sodir bo`ladigan hodislara, voqealar umumiy va o`zaro bog`lanishda, uzluksiz harakatda, ziddiyatli taraqqietda bo`ladi deb, ta`lim beradi.

Bu metod O`zbekiston tarixini o`rganishda uni to`laligicha, voqea-hodislarni bir-biri bilan bog`liklikda, ayrim tarixiy voqelikni o`rgatuvchi fanlarni ham bir butunlikda, uning bo`laklarini ajratib olmaslik va voqea-hodisalarni doimo o`zgarishda, rivojlanishda o`rganishni taqozo qiladi.

Undan tashqari dialektik metod O`zbekiston tarixini avvolo O`rta Osiyo, qolaversa, jahon xalqlari tarixi bilan bog`liq holda o`rganishni taqozo etadi. Chunki mavjud bo`lgan har bir xalq, millat eki elat faqat o`ziga xos xususiyatlari bilan butun insoniyat taraqqietida umumiy bog`lanishdadir.

Haqiqatan ham, o`zbek va qoraqalpoq xalqlarining siesiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy rivojlanishi jahon tarixiy taraqqietining ajralmas qismidir. Chunki eng qadimgi davrlardan boshlab yaqin o`tmishga qadar O`rta osie, sharqiy Turkiston, Ettisuv, Eron, Afganiston, Shimoliy Hindiston kabi hududlar o`rtasida yagona iqtisodiy va madaniy makon mavjud edi.

O`zbeksiton va Qoraqalpog`iston tarizini o`rganishda tarixiylik metodi ham alohida o`rin egallaydi. Bu metod tarix jaraenida sodir bo`lgan voqea-hodislarni o`rganishda ketma-ketlikni talab qiladi.

Bir voqea-hodisa bilaen boshqasini sabab-oqibatli bog`lanishi ham ko`rsatiladi. Tarixiylik voqea-hodislarni qay tarzda sodir bo`lganligini, jamiyat rivojlanishida ayrim shaxslar va ularni roli tug`risida to`g`ri, haqqoniy fikr yuritishga o`rgatadi.

Tarixiylik metodologiyasi xalqning o`tmishiga, hozirgi zamoni va kelajagiga yagona tarixiy jaraen sifatida utmish hozirgi zamonni tayerlaydi, hozirgi zamon kelajakni yaratadi, degan taraqqiet qonuni asosida qarashni talab qiladi.

Har tamonlama etuk, komil insonni tarbiyalashda O`zbekiston tarixining o`rni kattadir. ″Ma`naviyatini tiklashi, tug`ilib usgan yurtida o`zini boshqalardan kam sezmay boshini baland ko`tarib yurishi uchun,-deya ta`kidlagan edi Prezident I.A.karimov-albatta tarixiy xotira kerak. Tarixiy xotirasi bor inson-irodali inson. Kim bo`lishidan qa`tiy nazar, jamiyatning har bir a`zosi o`z o`tmishini yaxshi bilsa, bunday insonlarni yo`ldan urish, har xil aqidalar ta`siriga olish mumkin emas. Tarix saboqlari insonni ho`sherlikka o`rgatadi, irodasini mustahkamlaydi″.

Kamil inson tushunchasiga yurtboshimiz yana shunday ta`rif beradilar: ″Kamil inson deganda biz avvolo onga yuksak, mustaqil fikrlay oladigan, xulq-atvori bilan o`zgalarga ibrat bo`ladigan bilimli, ma`rifatli kishilarni tushunamiz″.

TAYaNCh TUShUNChALAR:

Fanning perdmeti va dolzarb muammolari, xolislik, ilmiylik, tarixiylik, dialektik uslub moddiy va ezma manbalar

ADABIETLAR:

1. I.Karimov Bizning bosh maqsadimiz - jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamalkatni modernizatsiya va isloh etishdir. - T. g`O`zbekistong` 2005.
2.I.Karimov g`Imperiya davrida bizni ikkinchi darajali odamlar deb hisoblashar edilarg`. T.2005
3. Karimov I.A. Erishilgan Yutuqlarni mustaxkamlab, yangi marralar sari izchil xarakat qilishimiz lozim. g`Xalq so`zig` 2006 11 fevral`.
4. I.Karimov Parlament-jamiyat haetining kuzgusi. T.2005
5. Usmanov Q., Burxonova S. O`zbekstan: 15 bunedkorlik yillari Tashkent 2006.
6. O`zbekiston mustaqil taraqiet yo`lida. T. 2004
7.O`zbekitonda parlament taraqqietining yangi bosqichi. T.2004
8. I.Karimov Vatanimizning tinchligi va xavfsizligi o`z kuch-qudratimizga xamjixatligi va bukilmas irodasiga bog`liq. Asarlar. 12 tom. 2004.
9. Gulomov X.G. Tatibaev A.S. “Tsentarl`naya Aziya i mirovaya istoriya”. T. 2004.
10. Tarix ortga qaytmaydi. (tuplam) T. 2004

11. Istoriya Uzbekistana T. 2004
12. SD. “O`zbekiston-2000” multimedia-ma`lumotnomasi
13. SD. “Barkamol avlod orzusi” 5 fil`m
14. SD. “Amir Temur. Shaxsiyat. Davlat. Reneseans” Multimediya-komusi

2-MAVZU. MARKAZIY OSIYO INSONIYaT TsIVILIZATsIYaSINING QADIMGI O`ChOQLARIDAN BIRI.

R E J A :

1. Jaxon taraqqtieti tarixida O’rta Osiyo tsivilizatsiyasining o`rni
2. Urta Osiyo xududida ibtidoiy jamoa tuzim
3. Bronza davri yutuqlari

Hozirgi kunga kelib Vatan tarixiga bo`lgan diqqat-e`tibor nihoyatda kuchaygan bir davrda, O`zbekiston hududlari eng qadimgi davrlardan boshlab jaxon tsivilizatsiyasining o`choqlaridan biri ekanligiga hech qanday shubha qolmadi. Nafaqat O`zbekiston, balki, butun Urta Osiyo xududlarida olib borilaetgan keng miqesdagi tadqiqot ishlarining natijalari ham Vatanimizning jahon tsivilizatsiyasida tutgan yuqari o`rnini yana bir bor tasdiqlfydi.

Dunyoning turli burchaklarida yashaydigan xalqlarning tarixning turli davrlarida, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jarayonlarda erishilganyutuqlari hamda taraqqiet bosqichiga ko`tarilishini tsivilizatsiya tushunchasi o`zida aks ettiradi. Bu tarakkiet bosqichi insoniyatning paydo bo`lishi va rivojlanishi, jamiyat rivojlanish darajasi, moddiy va ma`naviy madaniyatning yuksalishi, qabilalar va xalqlar o`rtasidagi o`zaro munosabatlar bilan izohlanadi.

O`rta Osiyo tsivilizatsiyasi turli xududlarda turli davrlarda paydo bo`ldi va rivojlandi. Misol uchun, janubiy xududlarda yashagan qadimgi qabilalar miloddan avvalgi VI ming yillikdaeq dehqonchilikka o`tib, unumdor xo`jalikni rivojlantirgan bo`lsa, bu davrda shimoliy xududlardagi qabilalar asosan ovchilik, boliqchilik va charvochilikning ilk shakllari bilan shug`ullanganlar. Bu notekslik jaraenini tabiy-geografik sharoitlar va o`zaro munosabatlar bilan izoxlash mumkin.

Undan tashqari O`rta Osiyoda turli-tuman madaniyat yaratgan qadimgi aholining neolit davridieq, ya`ni, miloddan avvalgi VI-IV ming yilliklardagi o`zaro munosabatlari va bu aholining Sharqdagi, dastavval, Old Osiyodagi boshqa qadimgi tsivilizatsiya o`choqlari bilan uzviy aloqada bo`lishi ham mahalliy tsivilizatsiyaning rivojlanishiga katta ta`sir ko`rsatgan.

Ibtidoiy jamoa tuzimi kishilik jamiyatni taraqqietdagi eng uzoq davom etgan va eng qadimgi davridir. Bu davrni chuqur o`rganishda arxeologiya, etnografiya, antropologiya kabi fanlarning ahamiyati beqiesdir. Qadimgi odamlar uz faoliyati davrida atrof muhitga ta`sir ko`rsatib, kundalik haetda uziga buladigan mexnat qurollari yasagan, yashash uchun makonlar tanlagan, keyinchalik esa boshpanalar qurganlar. Uz navbatida bu jaraenlar inson faoliyatiga ta`sir ko`rsatgan.

Hozirgi paytda Urta Osiyoe xududi ibtidoiy jamiyat rivojlanishining aloxida bosqichlari kuydagi davrlarga bo`linadi:

1. Paleolit davri: bundan taxminan 800 ming yil ilgari boshlanb, 15-12 ming yil ilgari tugaydi:
2. Mezolit (″mezos″-urta, ″litos″ -tosh) mil.avv. 12-7 ming yilliklar
3. Neolit (″neos″-yangi, ″litos″-tosh) -mil.avv. 6-4 ming yilliklar.
4. Eneolit (mis-tosh davri)-mil.avv. 4 ming yillikning oxiri-3 ming yillikning boshi.
5. Bronza asri-mil.avv. 3-2 ming yilliklar
6. Temir davri-mil.avv. 1-ming yillikning boshlaridan

O`zbekiston xududlaridagi eng qadimgi odamlarning manzilgoxlari Farg`ona vodiysidagi Selungur, Toshkent viloyatidagi Ko`lbuloq, Buxorodagi Uchtut makonlaridan topilgan. Bu davr odamlari toshlardan ko`pol kurollar(chopperlar)yasab, termachilik va jamoa bo`lib ov qilish bilan shug`ullanishgan. Ilk paleolit davri odimlari jismoniy jihatdan ham, aqliy jihatdan ham hozirgi odamlardan farq kilishgan. Ular tabiat oldida ojiz bo`lib, unda taier bo`lgan mahsulotlarni o`zlashtirganlar.

Ilk paeolit, ya`ni ashel` davrining oxirlarida yashagan odamlarning manzilgohlari Qoraqalpog`istonning Ustyurt tekisligidagi Borsakelmas degan erdan ham topib o`rganilgan.

O`rta paleolit davri makonlari Toshkent vohasidagi Obirahmat, Ho`jakent, Samarkanddagi Omonqo`ton, Boysun tog`laridagi Teshiktosh makonlaridan topilgan. Mashhur edigarliklarning biri Teshiktosh g`or makoni bo`lib bu erdan turli-tuman qurollar va hayvon suyaqlaridan tashqari, 9-10 yashar bolaning qabri qozib ochilgan.

O`rta paleolit davriga kelib ibtidoiy jamiyat odamlarining mehnat qurollari takomillashdi. Eng muhimi, ibtidoiy tudadan urug`chilik jamoasiga o`tish boshlanadi. Shimoldan ulkan muzlik siljib kelishi natijasida olov kashf etiladi. Jamoa bulib ov qilish paydo bo`ldi.

Sunggi paleolit davriga oid makonlar Ohongarondagi Kulbuloq, Toshkenttning g`arbidagi Buzsuv 1 hamda Samarkand shaxridan topilgan.

Bu davrga kelib odamlar faqat tog`li hududlarga emas, tegisliklarga ham tarqala boshlaydilar. Bu davrining eng katta yutugi urug`chilik tuzimiga (matriarxat) o`tilishidir.

Mezolit davri edgorliklari Surxondaredagi Machoy g`or-makonidan, Markaziy Fargonaning ko`pgina edgorliklaridan topib o`rganilgan. Bu davrga kelib muzlik yana shimolga qaytadi. Hayvonat va o`simchilik dunesida katta o`zgarishlar sodir bo`ladi. Insaniyat o`z tarixidagi dastlabki murakkab moslama-o`q-eyni kashf etadi.

Mezolit davri qabilalari asosan ovchilik va termachilik ho`jaligi yuritganlar. Bu davrning oxirlariga kelib dastlabki uy chorvachiligi eki hayvonlarni xonakilashtirish boshlanadi.

Qoraqalpog`istonda mezolit davri makonlari Orol dengizi atrofidagi Ustyurt balandligida va Qizilqum cho`lida bor. Ustyurtdagi mezolit makonlari mil.avv. 8-6 ming yilliklarga oyd. Qizilqum cho`lidan topilgan mezolit davri edgorliklari mezolitning so`nggi bosqichlariga va o`rta tosh davridan yangi tosh davriga (neolitga) utish davriga tegishli.

Neolit davriga kelib qadimgi qabilalar haetida katta-katta uzgarishlar sodir bo`ladi. Bu davr odamlari baliqchilik va ovchilik eki dehkonchilik va chorvachilik hamda qisman hunarmandchilik bilan shug`ullanganlar. Eng katta yutuqlardan biri kulolchilikning paydo bulishidir. Shuningdek, bu davrga kelib tuukimachilik va qayiqsozlik ham paydo buladi. Neolit davri qabilalari hujalik shakllariga qarab kuydagi madaniyatlarga bo`linadi: Jaytun madaniyati, Kaltaminor madaniyati, Hisor madaniyati

Joytun madaniyati. Janubiy Turmaniston xududiagi mil.avv. VI-V ming yilliklarga oid madaniyat. Bu erdan Urta Osiyodagi birinchi paxsa uylar qoldiqlari, sopol idishlar namunalari aniqlangan. Aholisi asosan dehqonchilik, chorvachilik va qisman ovchilik bilan shug`ullangan.

Kaltaminar madaniyati. Qoraqalpogistonning janubidan topilgan bo`lib mil.avv.V-IV ming yilliklarga oiddir. Kaltaminor qabilalari baliqchilik, ovchilik va qisman hunarmandchilik bilan shug`ullangan.

Hisar madaniyati. Asosan, Xisar-Pomir tog`laridan topilgan. Mil.avv.V-IV ming yilliklarga oid.

Qoraqalrog`istonda yangi tosh(neolit) davri odamlari faqat dare sohillarinigina emas, balki Kizilkumning va Ustyurtning ichki xududlarini ham o`zlashtira boshlaganlar.

Qoraqalpog`istondagi yangi tosh(neolit) davri edgorliklari Amudarening qadimgi Oqchadarem del`tasida(hozirgi To`rtkul tumani xudidan boshlab Taxtakupir tumani hududigicha bo`lgan oraliqda) va Ustyurt balandligida saqlangan.

Eneolit-mis-tosh davrida odamlar dastlavki metal bilan tanishdilar.
Bu davrga kelib dehkonchilik Urta Osiyoning shimoli-sharqiy xududlariga ham eyiladi.

Hozirgi kunda ibtidoiy jamoa tuzimining turli bahslarga sabab bulaetgan muammolaridan biri-antropognez-odamning paydo bo`lishi va rivojlanishidir. Fan instaniyat hayvonat olishdan ajralib chiqqan degan fikrgni ilgari suradi. Insonning paydo bo`lishi millionlab yillar davom etgan rivojlanish jaraenining natijasidir.

Urta tosh davrida, birinchi navbatda mehnat jaraenida inson tafakkurining rivojlanishi natijasida neandertal qiefasidagi odamlar hozirgi qiefvadagi odamlarga aylana boshladilar. Ular jismoniy jixatdan kamol topib, hozirgi qiefadagi kishilar vujudga keldi va shu bilan antropogenez jaraeni tugadi (kroman`on ko`rinishidagi odamlar). Odamning paydo bo`lishi erdagi eng buyuk hodisalardan biri bo`lib, u dastlab toshdan oddiy to`qmoq yasagan bo`lsa, uzluksiz mehnat, intilish natijasida yuksak madaniyat yaratish darajasiga etib keldi.

Dune tarixida ibtiidoiy tassvriy san`at, xususan, g`orlarning devorlariga turli tasvirlar chizish so`nggi paleolit davriga oiddir. O`rta Osiyoda g`orlar, ungurlar va qoyatoshlarga ishlangan rismlar mezolit davrida paydo bo`ladi.

O`zbekistondagi qoyatosh rasmlarining eng nodir namunalari Zarautsoy, Sarmishsoy, Birinsoy, Kuksaroy, Takatosh, Teraklisoy kabilar bo`lib, ular yuzdan zieddir. Bu erdagi qoyatoshlarda O`zbekistonning qadimgi va hozirgi hayvonot olami vakillarining rasmlarini kuzatish mumkin. Uldar ibtidoiy buqalar, sherlar va yo`lbarislar, qoplon, tulki va burilar, bug`u va jayron kabilardir.

Eng qadimgi rasmlar Zarautsoy (Surxondare) bo`lib, bu rasmlar mezolit-neolit, ya`ni, mil.avv. VIII-IV mingi yilliklarga oiddir. Qoyatosh rasmlari orqali usha davr odamlarining ov, mehnat va jangovar kurollarini bulib olishimiz mumkin. Qoyatosh rasmlar qadimgi avlodlarimizning g`oyaviy qarashlari va diniy e`tiqodlarini urganishda ham muhim axamiyatga ega.

Ko`pchilik tadqiqotchilarning fikrlariga qaraganda bronzaning vatani Kichik Osiyo va Mesopotamiya bulgan. Mil. avv. III ming yillikka kelib Urta Osiyo xududlarida ham bronza qurollar keng tarqaladi. O`zbekiston xududlarida bronza davri edgorliklari kuplab uchraydi.

Ulardan eng yiriklari Tazabog`eb. Zamonbobo, Sopollitepa, Jarqutan, Churs, Amirabod edgorliklaridir. Bronza davrida kishilik jamiyati madaniy tarakkietida katta-katta uzgarishlar sodir buladi. Aholi xo`jalik yuritishning muayyan ko`inishlariga, ya`ni vaholarda, qullar, darelar va saylar bo`ylarida dexkonchilikka, dasht va tog`oldi xududlarida chorvachilikka (mehnatning dastlabki yirik taqsimoti) utib oldi.

Bu davrga kelib Urta Osiyoning ijtimoyi tuzumida ham o`zgarish jaraenlari bulib utdi. Urug`chilik tuzumi bronza davridayam davom etgan bulsada, ona urug`ining mavkei yo`kolib bordi. Metall eritish va xujalikning rivojlanishi jatijasida jamiyatda erkaklar mehnat va mavkei birinchi darajali ahamiyatga eg`a bo`lib bordi.

Ishlab chiqarishda hukmronlik qilish erkaklar qo`liga utadi va ona urug`i tuzumi urnini ota urug`i (patriarxat) tuzumi egollaydi dastlab mulkiy tabaqalanish, keyin esa ijtimoyi talabaqalanish natijasida urug`chilik tuzumi harobalarida sinfiy jamiyat paydo buladi.

Qoraqalpog`iston xududida bronza davrining eng yirik edgorligi bu Tazabog`eb madaniyati deb nomlangan edgorlikdir. Tazabog`eb madaniyati mil. avv. 2 ming yillikning urtalariga oid bo`lib u Qoraqalpog`istonning sug`orma dexkonchilik rivojlangan.

Bronza davrining oxirida erni sug`orib ekish yanada rivojlandi. Qoraqalpog`istonning janubida hozirgi Turtkul tumani xududida Amirobod deb nomlangan edgorlik qaldiqlari topilgan. Bu erdan tarixchi-arxeologlar uzunligi bir kilometrga etadigan sug`orish kanallari izlarini topganlar.

TAYaNCh TUShUNChALAR

Tsivilizatsiya, rivojlanishdagi notekislik, paleolit, mezolit, neolit, eneolit, Selung`ur, Teshiktosh, Joytun, Kaltaminar, Sarazm, Zamonbobo, Neondertal, Kroman`on, Zarautsoy, matriarxat, patriarxat.

ADABIETLAR

1. Karimov I.A. Erishilgan Yutuqlarni mustaxkamlab, yangi marralar sari izchil xarakat qilishimiz lozim. G`Xalq so`ziG` 2006 11 fevral`.
2. I.Karimov Bizning bosh maqsadimiz - jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamalkatni modernizatsiya va isloh etishdir. - T. “O`zbekiston” 2005.
3. I.Karimov Tarixiy xotirasiz kelajak yoq T. 1998.
4. Gulomov X.G. Tatibaev A.S. “Tsentarl`naya Aziya i mirovaya istoriya”. T. 2004.
5. Tarix ortga qaytmaydi. (tuplam) T. 2004
6. Istoriya Uzbekistana T. 2004
7. Sharipov R.X. Muxiddinova F. “O`zbekiston halqining siesiy-huquqiy ta`limotlari tarixidan. (XIX asr oxirlari XX asr boshlari) T. 2004
8. SD. “O`zbekiston-2000” multimedia-ma`lumotnomasi
9. SD. “Barkamol avlod orzusi” 5 fil`m
10. SD. “Amir Temur. Shaxsiyat. Davlat. Reneseans” Multimediya-komusi
11. SD. “Tsivilizatsiyaning yaratilishi”
12. SD. “Al-Farg`oniy, Al-Beruniy”
13. Arxeologlar xikoya qiladi. Tuplam T., 1974
14. Borisovskiy A.I. Drevneyshee proshloe chelovechestva. M., 1980
15. Tolstov S.P. Qadimgi Xorazm madaniyatini izlab. T., 1964
16. O`zbekiston tarixi, Sag`dullaev A. Eshov B. tahriri ostida T., 1998
17. O`zbekiston halqlari tarixi T., 1992
18. Vatan tarixi T., 1992
19. Usmanov Q., Burxonova S. O`zbekstan: 15 bunedkorlik yillari Tashkent 2006.

3-MAVZU. O`ZBEK DAVLATChILIGINING ShAKLANIShI VA DASTLABKI TARAQQIET BOSQIChLARI

Reja:

1. Markaziy Osiyo xududidagi qadimgi davlatlar.
2. Milodiy I-IV asrlardagi Kushon podsholigi. Turk hokonligi
3. IX-XII asrlarda tashkil tropgan markazlashgan davlatlar. Xorazmshohlaro davlati.

Jahonning turli mantaqalarida ibtidoyi janoa tuzumining emirilishi jaraenida ilk davlat uyushmalariningyuzaga kela boshlanganligini kuzatish mu`mkin.

Dehkonchilikning va chorvachilikning paydo bo`lishi, xunarmandchilikning vujudga kelib tarakkiy etishi, mexnat kurollarining takomillashishi mexnat unmdorligining oshishiga olib keldi.

Ayni poytda urug` janoasi xududiy ko`shni janoasiga aylana bordi.

Aholi joylashgan erlarni, dehkonchilik bilan mashg`ul vaholarni dushmandan himoya qilish, jamoaning ichki va tashki munosabatlarini huquqiy rivojlantirish va nazorat qilish zarurati ilk davlat birlashmalari rivojlanishining boshlanishiga sabab bo`ldi.

Masalan miloddan avvalgi 4- ming yillikda Mesopotamiyada, mil. avvalga 3-ming yillik boshlarida Misrda ilk davlatlar paydo bo`ldi.

O`zbekiston tarixiga doir voqsa va hodosalarning tahliliga yangicha endashish tufayli Markaziy Osiyoda, jumladan, O`zbekiston xududida dastlabki davlatlarining tashkil topishi tarixiga 3-ming yil bo`ldi, degan ilmiy xulosaga kelish mumkin.

Mil. avv. 1-ming yillikning boshlarida Markaziy Osiyoning nisbatan rivojlangan viloyatlarida ilk davlat birlashmolari paydo bo`la boshlaydi. Kishloqlar kengayib shaxarlarga aylanib boror ekan, bu shaxarlar eng kadimgi viloyatlar va davlat uyushmalarining ma`muriy markazi bo`la boradi.

Avestodagi ma`lumotlar, Gerodot va Gekatey asrlari (Qatta Xorazm), shunimchdek, Ktesiyning, Qadimgi Baktriya podsholigi haqidagi ma`lumotlari Markaziy Osiyoda ilk davlat uyushmalarining uchun asos bo`lib xizmat qiladi. Tadqiqotchilar bu davlatlarining shakllanish jaraetini axmoniylargacha bo`lgan davrda deb xisoblaydilar va mil. av. IX-VII asrlar deb belgiloydilar.

Katta Xorazm davlati tarkibiga Amudarening kuyi oqimidagi shimoliy arlar, Murg`ab vahosi va Parfiya xududlari, Baktriya davlati tarqibiga esa xozirgi Surxandare, Tojikistonning Amudarega yaki erlar va Shimoyi Afganiston xududlari, Sug`diena - Zarafshon daresidan suv ichgan erlar va Qashqa vahosi xududlari kirgan.

Markaziy Osiyo xalqlari mil. avv. VI-IV asrlarda, ya`ni qarayib 200 yil mobaynida Eron ahamoniylari xukironligi astida yashodilar.

Faqat mil.avv. IV asrlarga kelib ahamoniylarning mrakaziy hokimiyati kuchsirlona boshlagan, zulm asoratida bo`lgan xalqlar o`z mustaqilliklariga erishish imkoniyatiga ega bo`ldilar. Markaziy Osiyoda o`z mustaqilligiga birinchilar qatorida Xorazm vohasi erishdi.

Iskandor Zulqarnayn Eronning asosiy viloyatlarini bosib olgach, il.avv.329 yilning bahorida Xindikush tog`idan oshib Markaziy Osiyo hududlariga kirib keladi.

Bosqinchilarga qarshi umum xalq uruushi e`lon qilgan Baktriyaliklar, so`g`ienaliklar va skiflar uch yil davomida dushmon bilan mardonavor jang qiladilar.

Xalqning yunon-markazi bosqinchilariga qarshi kurashiga mahalliy sarkordalardan bo`lgan Spitamen boshchilik qiladi.

Mil.avv.327 yilning oxirlarida Sug`diena Iskandor tomonidan batamom bosib olinib, qo`zg`olon bostirildi.

Mil.avv.IV asr oxirida Iskandar saltanati uch mustakil davlatga: Makedoniya, Misr, suriya va sharqqa bo`linib ketadi. Suriyadan to M.Osiyo Hindistonchaga Makedoniyalik Iskandarning eng ishonchli sarkadarlaridan biri Salovkaga tegadi. Urta Osiyo xalklarining mil. Avv. 312 yldan 250 yilgacha bulgan tarixi salavkiylar tarixi b-n chambarchas bog`likdir.

Mil. Av. 250 yillagacha kelib, Markaziy Osiyoda salavkiylar davlatidan ikkita-dastlab Parfiya, keyin esa yunon-Baktriya davlatlari ajraib chiqadi. Yunon-Baktriya davlatlarining asosi Baktriya bo`lib, ba`zi hokimlar davrida Xindistonning shimoliy-g`arbiy kismi, Amudare va Sardare urtasidagi katta erlar kushib olinadi. Davlatning poytaxti Shimoliy Afganistondagi Baktro shahri edi.

Yunon-Baktriya m.a. II asrning uchinchi choragiga kelib Sharkiy Turkiston orkali kirib kelgan yuechji va sak kabilalari xujumi natijasida butunlay inkirozga uchradi.

Xozirgi Turkmaniston va Eronning bir kismini o`z ichiga olgan qadimgi parfiya davlati mustaqil davlat va imperiya sifatida 500 yildan ziedroq yashagan.

Mil. avv. II-I asrlarda M.Osiyoda mavjud bo`lgan davlatlarining yana biri bu Parkana davlati bulib u Xitoy manbalarida Davon deb yuritiladi. Xitoy ma`lumotlariga qura mil. avv. II asrda

Farg`onada 300 ming aholi yashagan. Vahoda shaxarlar ko`p bo`lib, poytaxti Erish shahri (xozirgi Marhamat) edi.

Davon kishloq xujaligi yuksak darajada rivojlangan mamlakat edi.

Mil. avv. III asrning boshlarida poyda bulgan yana bir davlat Kang` davlati edi. Bu davlatning xududi dastlab Sirdarening urta okimidagi erlardan (Toshkent vohasi xamda unga tutasi tog` va cho`l zonalari) iborot edi.

Mil avv. II-I asrlarda kang`liklar Amudare va Sirdare oraligidagi erlarni va Xorazmni urlariga bo`ysindiradilar.

M.a. 1 va milodiy II-I asrlarda Qang` davlati iktisodiy va madaniy jixatdan anga rivojlangan davlat edi.

Kang` davlatining asosiy aholisi utroq va yarim utroq bo`lib uning xududida kuchmanchi charvadorlar ham yashar edi. Utroq aholi asosan vodiyda yashob, dexkonchilik, bog`dorchilik va xunarmondchilik bilan shug`ullanib kelgan.

M.a. II-I asrlarda Urta Osiyo xududidagi yana bir mustaqil davlat Toxariston edi. Toxar kabilalari Baktriyada yunon-Baktriya xukmdorligini tugatgondan so`ng uni shunday nomlashdi.

Toxarlar qisman kuchmapchi bo`lib kolavershigan. Ularda yagona davlat bulmaganidek, oliy xukmdor ha`m yo`q edi, har bir shahar o`z hokimi tomonidan boshqarilgan.

Xitoy manbalarida yuechji deb nomlangan qadimgi massagetlar xunnlar tomonidan M.Osiyo ulariga surib chiqarildilar va miloddan avv. 140-130 yillarda ular yunon-Baktriyag`a kirib kelishdilar. Ular bu beshta xokimlikka birlashib yashodilar. Tez orada yuechji kabilalarining taz`yiki ostida yunon-Baktriya davlati parchalanib ketdi.

M.av. 1-asr oxirida mil. 1 a. boshida bu erda ya`ni Baktriyada yuechji kab. birinine xokimi Kujula Kadfiz bo`lgan Kushon davlati tashkil topdi.

Miloddiy 1 asrga kelib Kushon davlati o`z axamiyatiga kura antik davr Xitoydagi Xan davlati, parfiya podsholigi, Rim saltanati bilan raqobatlasha oladigan qadimgi dunening eng kudratli va zabardast davlatlaridan biri sifatida tashkil topdi.

Kujula Kadfizdan sung uning ug`li Vima Kadfiz davrida mamlakatda pul islohati utkazilib oltin tangalar zarb kilina boshladi.

Kushon podsholari ichiga eng malihuri Kanishka xisoblanadi. Uning xokimlik davrida Kushonlar saltanati yanoda izllab yashnadi. Mamlakat poytaxti Peshavar atrofida edi. Mamlakatining xududi Shimoniy Xindstan, afganiston, Markaziy Osiyoda kupgina viloyatlar, sharkiy Tarkistondagi ibarot edi.

Kanishkadan so`ng Vosishka podsholigi davrida kushonlar saltanati, inkirozga uchray boshladi.

Kushon davrida Markaziy Osiyoning deyarli barcha viloyatlari kishloq xujaligini yaxshi uzlashtirib olgan edilar chorvachilik ham rivojlanadi.

Xunarmadchilik faqat yirik shaharlarda emas kichikrok manzilgohlarda ham rivojlandi. Kushonlar davrida savdog-sotiq ichki va tashqi savdo ayniqsa rivojlandi.

IV asrda Urta Osiyoda Kushon podshoxlari yo`q buldi boshqa kabiloviy vakillari-xonlar eki xionitlar etakchi rol` uynay boshladi.

V a. urtalarida esa Urta Osiyo xududida yangi kudratli davlat Eftaliylar podshohligi shakllanishi oxiriga etdi.

Manbalarda baxar berilishicha, 457 yildan boshlab eftaliy podshohi Vaxshunvor Chog`anien, Toxariston va Bazaxshonni uziga bo`ysindirgan.

Massagetlar avlodi - eftalitlar kushonlar siyosatini davom ettirib, Urta Osiyo, sharqiy eronning bir kismi, Shimoliy Xindiston va Sharqiy Turkistonni xalklarini yagona davlatga birlashtirdilar.

Eftaliylar davlati markaziy Osiyo halqlari tarixida tahim o`rin tutib, keyinchalik o`z urnini 563-567 yillardagi kuralidan so`ng tarix moydanidagi yangi siesiy kuch-Turk xokonligiga bo`shatib berdi.

Turk xokonligi tarkibiga Sharkiy Turkiston, Shimoliy Xindiston va Kaspiy dengizigacha bo`lgan O`rta Osiyo xududi kirar edi.

588 y. Erondagi sosoniylar davlati va turk xokonligi lashkarlari orasida jang bo`lib, unda turklar mag`lubiyatga uchradilar. Shundan so`ng Turk xokonligi sharkiy xamda g`arbiy kismga bulinib ketdi.

VII asr urtalarida yirik Arab xalifaligi davlati tashkil topdi. Arab xalifaligi VIII asr boshlarida butun Mavarounnaxrni bosib oldi. Arab istilosi bilan birga bu erga islom dini ham kirib keldi.

VIII asrning oxiri IX asr boshlarida Arab xalifatligi chukur siesiy inqirozga uchradi.

Markaziy Osiyoda yuzaga kelgan vaziyat xalifalikni sharkiy viloyatlarni va Mavarounnaxrni idora kilishni mahalliy zadag`onlar vakillari Toxoriylar va Somoniylarga berishga majbur qildi. Ular tez orada falifalikdan mustaqil siyosat yurita boshladi.

Somoniylar Mavarounnaxrni boshqarishda mahalliy an`analarga asoslanadilar. Ular dehkonchilik, xunarmandchilik va savdoni rivojlantirishni, soliq tizimini tartibga solishni mamlakatni boshkarishda shariat konunlariga amal kilishni davlat vazifasi darajasiga kutardilar.

Ismoil Somoniy davrida davlat tizimini mustaxkamlaliga karatilgan qator islohotlar amalga oshirildi. Natijda kadimgi sharq davlatchiligi an`analariga asoslangan markazlashgan boshqarish tizimi yaratildi.

narshaxiyning ma`lumotlari bo`yicha, Somoniylar davlatining markaziy boshkaruvi 10 davondan iborat bo`lgan.

X asr oxirlarida Somoniylar davlati kulab, Mavarounnaxrda xukimronlik Qoraxoniylar quliga utdi. Qoraxoniylar davlatni el-yurt va viloyatlarga bo`lib boshkardilar.

Koraxoniylar davlatning boshlig`i tamgachxan ya`ni xonlar xoni yaki Qoraxon-ulug` xon deb yuritilgan. Qoraxoniylar davrida er egaligining iqta shakli keng avj oldi.

XII asrning 2 yarmida Mavorounnaxrda Qoraxoniylar davlati inqirozga yuz tutib, uning o`rnida harbiy turk sarkardalari tomonidan boshqariladigan mayda feodal ulkalar paydo bo`ldi.

O`rta Osiyoning janubiy g`arbidagi kudratli Seldjukiylar davlati XII asr urtalarida zaiflasha boshladi. Yuzaga kelgan siesiy vaziyatda Xorazmshaxlar mamlakati kuchaya boshladi. Xorezmshaxlar unvonini XI asr oxirida Kutbaddin Muxammad tiklagan edi. 1127-1156 yillarda xukmronlik kilgan Otsiz davrida Xorazm kuchli davlatga aynaldi. Uning vorislari Elarslon (1156-1172) va Alauddin Takoli (1172-1200_ davrida Xorazm erlari yana da kengayib u sharkdagi kudratli davlat buldi. Xorazmshax Muxammad davrida (1200-1220) Xorazmga butun Mavarounnaxr kushib olindi.

TAYaNCh TUShUNChALAR

Ishlab chiqarishning rivojlanishi. Ilk davlatlar. Xorazm, Baktriya, So`g`diena, Farg`ona, Qang`, Kushonlar davlati. Turk hoqonligi. Somoniylar, Qoroxoniylar, Xorazmshohlar.

ADABIETLAR

1.I.Karimov “Imperiya davrida bizni ikkinchi darajali odamlar deb hisoblashar edilar”. T.2005
2. Karimov I.A. Erishilgan Yutuqlarni mustaxkamlab, yangi marralar sari izchil xarakat qilishimiz lozim. G`Xalq so`ziG` 2006 11 fevral`.
3. O`zbekiston mustaqil taraqiet yo`lida. T. 2004
4. Gulomov X.G. Tatibaev A.S. G`Tsentarl`naya Aziya i mirovaya istoriyaG`. T. 2004.
5. Tarix ortga qaytmaydi. (tuplam) T. 2004
6. Istoriya Uzbekistana T. 2004
7. Sharipov R.X. Muxiddinova F. G`O`zbekiston halqining siesiy-huquqiy ta`limotlari tarixidan. (XIX asr oxirlari XX asr boshlari) T. 2004
8. SD. G`O`zbekiston-2000G` multimedia-ma`lumotnomasi
9. SD. G`Barkamol avlod orzusiG` 5 fil`m
10. SD. G`Amir Temur. Shaxsiyat. Davlat. ReneseansG` Multimediya-komusi
11. SD. G`Tsivilizatsiyaning yaratilishiG`
12. SD. G`Al-Farg`oniy, Al-BeruniyG`
13. Usmanov Q., Burxonova S. O`zbekstan: 15 bunedkorlik yillari Tashkent 2006.

4-MAVZU. O`ZBEK XALQLARINING ETNIK SHAKLLANISHI

REJA:

1. Urug`, qabila, elat, xalq va millat tushunchalari. Mil. avv. 1 mingyillikdan milodiy VIII asrgacha Markaziy Osiyoda yuz bergan siesiy va etnik vaziyat
2. O`zbek xalqi etnogenezining (kelib chiqishining) ikkinchi davri (IX-XII asrlar)
3. XV asr oxiri - XVI asr o`zbek xalqining shakllanishidagi uchinchi davr

Xalqning kelib chiqishi murakkab dolzarb muammo va ulizm tarix fanining yutuqlari buyicha chambarchas bog`lik. Shu kunlarga qadar xalkning kelib chiqishi eki etnogenezi alohida fon sifatida shakllanib etgani yo`q, aimo yaqin kelajakda o`zida qator ijtimoyi va tabiyi fanlar yutuqlarini mujassamlashtirgan etnogenez fani yuzaga kelishi shubha tug`dirlaydi. Keyingi yillarda dune olimlari xamkorlikda ″Jaxon xalklarning etnik tarixi″ nomli ko`p jildlik zalvorli (fundamental) asor ustida ilmiy tadqiqotlar olib borishi fikrimizning isbotidir

Xalklarning kelib chiqishi muammosi ustida ilmiy tadqiqot olib beruvchi mutaxasislar bir necha shartlarga rioya qilishi maqsadga muvofiqdir. Xalqning kelib chiqishi uzoq davom etgan muraqqab jaraen ekanligini hamisha qo`zga tutib, ilmiy tadqiqotlarni kompleks tarzda olib borishimiz kerak. Sababi, ayrim fan sohasi yutuqlari (tarix, arxeologiya, etnografiya, antropologiya, tarixiy tilshunoslik va ezma manbalar ko`p qirrari etnogenez muammosining bir tomoninigiga ochib berishga qodir.

Keyingi 25 yil davomida O`zbekistonda keng mikesda olib berilgan ilmiy tadqiqotlar natijasida o`zbek xalqi etnogenezi sohasida muhim ma`lumotlarni qo`lg`a kiritishga muvaffaq bulindi. Bu esa Markaziy Osiyo xalqlari, jumladan, o`zbek xalqining kelib chiqishi tarixiga oid yangi fikr va mulohadalar yuritish imkonini bermoqda. Kuyida biz o`zbek xalkining kelib chiqishi tarixiga katta xissa kushaetgan ijtimoyi va tabiiy fanlarga chegaradosh antropologiya (odam hakida fan) natijalari asosida o`zbek xalkining etnik tarixiga oid fikrlar va mulohadalar tuzisida gop yuritamiz.

Markaziy Osiyo xududida kadimgi tosh (paleolit) davridan to hozirgi zamonga qadar 270 nafar kadimiy edgorlik topilmalari va hozirgi davrda yashovchi 51 etnografik guruh (30 ming kishi) ning antropologik o`rganilishi bu mulohadalarning asosini tashkil etadi.

Fanda o`zbek xalqining kelib chiqish tarixini o`rganishi qoysi davrdan boshlap kerakligi hakida umumiy fikr yo`q. Qator olimlar etnogenezni ezma manbalarda xalq nomi (etnomini) tilga olingan davrdan boshlashni maqsadga muvofiq dep biladilar. Ikkinchi guruh olimlar esa bu jaraenni mumkin qadar qadimiy davrlardan boshlap kerak, deb hisoblaydilar.

O`zbek xalqiga xos Markaziy Osiyo ikki daryo orashgi irqining shakllanish davri, makoni va tarixi masalalarida fanda yakingacha yagona fikr yo`q edi. Bir gurux olimlar bu irq bundan 6-8 ming yil ilgari, ikkinchi gurux mutaxassislar 3 ming yil ilgari shakllangan desa, uchinchi guruh olimlari esa XVI asrda shokllandi deb hisoblar edilar. Antropologik izlanishlar natijasida mualliflar ikki dare oralig`i irqining shaqllanishi, juda boy antropologik ma`lumotlar asosida, bundan 2200-2300 yil ilgari boshlanganini isbotladilar.

Olib borilgan tadqiqotlar o`zbeklarga xos antropologik qiefa, dastavval Sirdarening urta havzasi to`manlarida, ya`ni Toshkent va Janubiy Qozog`istonning Chimbent viloyatlarida, Ettisuv mintaqasida miloddan avvalga 1 ming yillik oxirida shakllana boshlaganligi aniqlandi. Mil. avv. III-II asrlarda bu aholi bir necha yo`nalishda Markaziy Osiyoning markaziy va janubiy viloyatlarga kirib borgan.

Turon nomi bilan atalgan mamlakatimiz xududlarida utroq va chorvador xaet kechirgan kadimiy avlodlar Sug`d, Xorazm, Baktr, Parkona va Toxariston nomlari astidagi vahalarda yashoganlar. Ular sharqiy eroniy tillarga mansub sug`diy, xorazmiy, shak va toxar tillarida muloqatda bulganlar. Bu xalqlar janubda farsiyzabon Ajash xalqi, shimolda esa turkiy tilda suzgashuvchi utroq va chorvador xalqlar va etnik guruxlarining doimiy ta`sirida bulganlar. Mil. avv. 1 ming yillkning urtalarida va ayniksa milodning V-VIII asrlarida shimoldagi turkiy qabilalarning Markaziy Osiyo xududlariga kirib kelish jaraeni kuchayadi. Ular mahaliy xalqlar bilan arlash-kuralash yashash jaraenini o`z boshlaridan kechiradilar, bu xalqlarga til jaxatdan ta`sir o`tkazib, ularning tillarini turkiylashtirib boradilar. VII-VIII asrlarda Markaziy Osiyodagi turkiy aholining asosiy qismi Chust, Ettisuv, Shosh, Farg`ona vodiysi, Zarafshon va Kashkadare vaholarda yashaganlar. Ezma manbalarda bu xududlar VII asrda Turkiston dep nomlangan. Utroq turmush sharoitini kechirgan mahaliy xalqlar ham asosiy kasbi charvochilik bulgan turkiy xalqlarga o`z ta`sirini utkazganlar. Ammo til nuqtan nazaridan turkiy xalqlarning ta`siri shu qadar kuchli bulganki, aroblar bosqini arafasida Mavaraunnaxr va Xorazmning tub erli aholisi turkilashib bulgan edi.

O`zbek xalqining shakllanishidagi ikkinchi muhim davr bu IX-XII asr hisoblanadi. Bu davrda Markaziy Osiyoda, jumladan, O`zbekistonda hozirgi o`zbeklarga xos kiefa mahaliy aholining asosiy qismini tashkil etadi.

X asrning ohiri va XI asir boshlarida Markaziy Osiyoning qatta xududlarida Koraxoniylar davlati keldi. Koraxoniylar bilan birga ulkada kuchib kelgan bir talay qabilalar: turgashlar, ug`izlar, arg`inlar va boshqa turkiy zabon qabilalar ulkaning sharqiy eron va turk tillarida suzlashuvchi aholisi tarkibini etnik jahatdan yanada boyitadi, turkiy etnik katloning ustunligini bir qador ta`minlaydi. Ana shu tariqa koraxoniylar xukironligi davrida turkiy o`zbek xalqi to`la shakllanadi, ijtimoyiy, iqtisodiy va madaniy jihotdan rivojlanadi. Tarixchi olim Buroboy Axmedov qayd kilganidek: ″Eski o`zbek tiliga asos bulmish korliqchigil lahjasi rivoj topdi va ezma adabiet darajasiga kutarildi. Korlik chigil lohjasi, aytish mumkin, shu o`zbek xalqining umumiy tili bulib qoldi″ (B.Axmedov. Tarixdan soboqlar T., Ukituvchi, 1994, 1999 bet). Bu holni Yusuf Xos Xojibning ″Qutadg`u bilig″, maxmud Koshg`ariyning ″Devonu mug`otit turi″ Ahmad Yugnakiyning ″Xibat ul-haqoyiq, Axmad Yassaviyning ″Xikmatnoma″ asarlari timsolida ochiq-oydin kuramiz.

O`zbek xalqining shakllanishida uchinchi muxim davr XV asr oxiri va XVI asr Qipchok o`zbeklari kirib keladi va ular mahaliy aholiga o`z nomini beradi. Shu b-n birga IX-X asrlarda elat, xalq kiefasidagi mag`uliy belgilarning bir o`z faollashuvuga olib keladi.

Shunday qilib o`zb xalqlarining etnik shakllanishi uzoq davom etgan murakkab jaraen ekopligining guvohi buldiq. O`zb. xalqining asosini hozirgi O`zbekiston xududida bir necha ming yillar davomida Yashab kelgan mahaliy sug`diylar, baxtarlar, xorazmiylar, saklar, massagetlar, kang`lar va davonliklar tashkil etadi. Turli davrlarda kelgan kabilalar, elatlar va xalqlar davr utishi b-n mahalliy aholiga o`z ta`sirini kismat utkazgan. O`zbek xalqning shakllanishi jaraenining barcha boskichlarida mahalliy aholi tashqaridan kelgan aholiga nisbatan ustun bulgan. Ammo kelgindi aholi mahalliy aholiga o`z tilini berdi. Lekin antropologik nuktan nazaridan mahalliy aholining etnik kiefasini va tashki kurinishni tubdan uzgartira olmadi.

TAYaNCh TUShUNChALAR:

Etnogenez, xorazmiylar, so`g`diylar, baqtriylar, saklar, massagetler, apasiaklar, karluklar, pechenegler, Dashti Qipchoq, ″Ikki dare oralig`i tipi″, ″O`zbek″ atamasi, ″O`zbekxon″, ″Qoraqalpoq″ atamasi.

ADABIETLAR:

1. I.Karimov Tarixiy xotirasiz kelajak yoq T. 1998.
2. Karimov I.A. Erishilgan Yutuqlarni mustaxkamlab, yangi marralar sari izchil xarakat qilishimiz lozim. G`Xalq so`ziG` 2006 11 fevral`.
3. I.Karimov “Imperiya davrida bizni ikkinchi darajali odamlar deb hisoblashar edilar”. T.2005
4. Usmanov Q., Burxonova S. O`zbekstan: 15 bunedkorlik yillari Tashkent 2006.
5. I.Karimov Vatanimizning tinchligi va xavfsizligi o`z kuch-qudratimizga xamjixatligi va bukilmas irodasiga bog`liq. Asarlar. 12 tom. 2004.
6. Gulomov X.G. Tatibaev A.S. “Tsentarl`naya Aziya i mirovaya istoriya”. T. 2004.
7. Tarix ortga qaytmaydi. (tuplam) T. 2004
8. Istoriya Uzbekistana T. 2004
9. Sharipov R.X. Muxiddinova F. “O`zbekiston halqining siesiy-huquqiy ta`limotlari tarixidan. (XIX asr oxirlari XX asr boshlari) T. 2004
10. SD. “O`zbekiston-2000” multimedia-ma`lumotnomasi
11. SD. “Amir Temur. Shaxsiyat. Davlat. Reneseans” Multimediya-komusi
12. SD. “Tsivilizatsiyaning yaratilishi”
13. SD. “Al-Farg`oniy, Al-Beruniy”
14. Xalq ishonchini oqlash-oliy ma`suliyat. G`Xalq so`ziG` gazetasi 2005 23 avgust.

5- MAVZU. O`RTA OSIE XALQLARI HAETIDA YuZ BERGAN UY"ONISh (RENESSANS) DAVRI, AJDODLARIMIZNING JAHON TsIVILIZATsIYaSIGA QO`ShGAN XISSASI (IX-XII, XIV-XV ASRLAR)

REJA:

1. Markaziy Osiyoda uyg`onish (renessans) davrining paydo bu`lish sharoitlari.
2. O`lkamizda fan, madaniyat, adabietning taraqqiet va uning insaniyat tsivilizatsiyasida tutgan o`rni.
3. Movaraunnaxr va Xo`rosonda moddiy va ma`naviy taraqqietning tiklanishi va yangi bosqichga ko`tarilishi (XIV-XV asrlar)

Arablar Xuroson, Movaruannxr va Xorazmni bosib olgach, hamma erda bo`lgani kabi o`lkamizda ham qattiqo`llik bilan yurtni arablashtirish siyosatini olib bordilar. O`lkada islom dini bilan bir katorda arab tili, araf alifbosi ham joriy qilindi. Arab tili-davlat tili, islom dini tili va fan tili darajasiga ko`tarildi. Mahalliy tilda ezilgan asarlar yo`q qilindi, erli bilimdonlar quvg`in ostiga olindi.

Biroq arablar keltirgan bunday zaen O`rta Osiyo xalqlari madaniyatini to`liq halokatga olib kelolmadi. Asta-sekin qishloq ho`jaligi, savdo-sotiq va hunarmandchilik tiklana boshladi. IX asrdeq O`rta Osiyoda madaniy haet gullay boshladi.

Damashq, Qohira, Bag`dod, Kufa, Basra va boshqa shuning singari katta shaxarlarda Movaraunnaxr va Xorazmdan borib, fan, madaniyat taraqqietiga o`z hissasini qo`shgan avlod-ajdodlarimiz soni borgan sayin ko`payib bordi.

Xususan, bu borada Bag`dod shahri Sharqning ilm-ma`rifat markazi sifatida katta ahamiyat kasb etdi. IX asrda bu shaxarda ″Bayt-ul-Hikma″ (″Donishmandlar uyi″)-sharqning fanlar akademiyasi tashkil etildi.

Xorazmda ham podsho Ma`mun ibn Ma`mun davrida ″Donishmandlar uyi″ tashkil etildi. Urganchda tashkil etilgan bu ″Bayt-ul-Hikma″-″Ma`mun akademiyasi″ (Xorazm akademiyasi) deb nomlanadi. Bag`dad va Urganchdagi ″Donishmandlar uyida″ o`z vaqtida nomlari dunega masho`ur ulug` alloma va mutafakkirlar tahsil ko`rganlar. Ular orasida Axmad Farg`aniy, Al Xorazmiy, Beruniy, Ibn Sino, Ibn al-Xammor, Abu Saxl Masixiy, ibn Iroq kabi ulug` va buyuk zotlarning nomlari bor.

Movaraunnaxr va Xorasanda IX-XII asrlarda ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqietda yuz bergan ijobiy yutuqlar va muvaffaiyatlarning ososiy omili va sababchisi bu erda markazlashgan mustaqil davlatlarning vujudga kelganligi ekanligini aloxida ta`kidlash zarur.

O`z mavqei va tutgan o`rni jihatidan xalqaro maydonda katta e`tibor va nufuzga ega bo`lgan Markaziy Osiyodagi samoniylar, qoraxoniylar, g`aznaviylar, saljqiylar va xorazm shoxlar davlatlari davrida mamlakatda davlat hokimniyati mustahkamlandi, nisbatan tinchlik, osoyishtalik va barkororlik vujudga keldi. Natijada moddiy ishlab chiqarish rivoj topdi, hunarmandchilik va savdo taraqqiy etdi, madaniyat gurkirab o`sdi. Buxaro, Samarkand, Urganch, Qiet, Kesh, naqshab, G'azna, Panjikent, Binokent, Shosh, Termiz, Kuva, Kabadien, Boykent va boshqa shaxarlar savdo-tijorat, xunarmandchilik va madaniyat markazlari sifatida dong taratganlar. Somoniylar poytaxti Buxoro duneda ikkinchi Makka hisoblangan. Xullas, arablar istilosidan so`ng IX-XII asrlarda mahalliy hukmdorlar boshchiligida vujudga kelgan markazlashgan davlatlar davrida mamlakatda vujudga kelgan ijtimoiy-iqtisodiy, ma`naviy-madaniy qulay vaziyat shunday muhitni yaratdiki, natijada bu mintaqadan o`z qobiliyatlari, erkin va betakror ijodlari, ulkan madaniy-ma`rifiy durdonalari bilan jahon madaniyati tsvilizatsiyasi xazinasiga bebaxo hissa qo`shgan ajoyib allomalar, fan va madaniyat sohiblari, olimu donishmandlar, mumtoz adabiet daholari kamolotga etdilar.

Muxammad ibn Muso al-Xorazmiy (783-850) asli Xiva shaxridan bo`lib u dastlabki ta`limni xususiy muallimdan oldi va sungra Marvda madrasada uqidi. Xalifa Xorun ar-Rashidning o`g`li Ma`mun xalifalik taxtiga o`tirgach (813) Muxammad Muso al-Xorzmiyni o`zi bilan birga Bagdodga olib ketdi va u erda tashkil etilgan ″Boytun-ul-Hikma″ (″Donishmandlar uyi″) ga boshliq etib tayinladi.

Xorazmiy matematika, geogmetriya, astronomiya, geografiya, tarix ilmi va boshka fanlar sohasida barakali ijod qildi. Uning ″Al-Jabr Val Muqobala″) (″Tenglamalar va qarashlantirish″), ″Xisob Al-Hind) (″Hind hisobi), ″Kitob surat al-Arz″ (″Er surati hakida kitobe) ″Kitob at tarixe(″tarix kitobie), ″Kitob al amal Bil Usturlabat) (″Usturlab ″ bilan ishlash hakida kitob) (″Usturlob″-yulduzlarning harakati va halotini kuzatadigan asbob) kabi asarlari ilm-fanda olimga jahanshumul shuhrat keltirdi.

Xorazmiy ″Al-jabr″ ″Al-muqabala″ asari bilan matematika tarixida birinchi bo`lib algebra faniga asos soldi.

Olimning ″Kitob at -tariz″ (″Tarix kitobie) asarida Xuroson, Kichik Osiyo va Movaraunnaxrning VIII-IX asrlardagi tarixiga oid qisqa va aniq ma`lumotlar o`z ifodasini topgan.

Xorazmiyning ″Zij″ (″Astronomik jadval″), ″Kuesh saoti hakida risola″ asarlari falakiettunoshlik fanining rivojlanish traqqietiga katta hissa qushdi.

Ona tuprogimiz, O`zbekiston nomini fakr va g`urur his-tuyg`usi bilan uzoq-uzoq avlodlarga ko`z-ko`z qilishga arzugulik ulug` siymo va allomalardan biri Axmad Farg`aniydir. Taxmin qilinishiga u 861 yilda vafot etgan. Axmad Farg`oniy matematika, geografiya, astronomiya, tarix soxolarida ijod etib, bu fanlarning rivojlanishiga o`zining salmoqli hissasini ko`shdi. U musulman Sharkida ″Xisob″ ya`ni″matematika″ laqobini olgan. Shunday bo`lsada u astronomiya, geografiya soxalaridagi ishlari bilan shuxrat kozangan. Uning bu fan sohalaridagi qilgan ishlari XI asrlardaeq Ispaniyada lotin tiliga tarjima qilingan va unidan “arb olimlari o`zlarining ilmiy izlanishlarida keng foydalandilar. Axmad Farg`oniy o`z asarlarini arab tilida ezgan va shuning uchun “arb olimlari uni birinchi arab astronomi deb hisoblaydilar.

Axmad Farg`oniyning olim Muxammad ibn Muso bilan, ulug` mutafakkir olim Muxammad ibn Muso al-Xorazmiy rahbarligida faoliyat ko`rsatgan ″Baytun-Hiqma″ bilan bog`likdir. U Bag`dod va Damashqdagi rasadxonalar qurilishiga shaxsan qatnashdi.

Axmad Farg`oniyning 812 yilda Quesh tutilishi oldidan bashorat qilishi, Erning dumoloq shar shaklida ekanligini ochganligi olimga shuxrat keltirdi. Keynroq Misrda yashagan chogida nil daresi suvini o`lchaydigan asbob yasagan.

Axmad Farg`oniyning falakietga oid yirik ilmi asarlaridan biri ″Sanoviy harakatlar va yulduzlar fanining majmuasi haqida kitobdir″ Bu asar ″Astronomiya negizlari″ deb ham yuritiladi.
Ahmad Farg`oniyning asarlari XII asrdieq lotin tiliga tarjima qilingan.

Markaziy Osiyoning yirik qomusiy olimlaridan biri, Sharq falsafasining otasi Abu nasr Muxammad ibn Muxammad Farabiydir. U 873 yilda farob yaqinidagi Vasij shaxarchasidja tavallud ko`rgan va 951 yili Damashqda vafot etgan.

Farobiyning falsafa, tilshunoslik, mantik, rieziet, musiqa nazariyasi borasida olib borgan ilmiy ishlari unga katta shuxrat keltirdi va dune fani tarixida nomiga bqiylik baxsh etdi.

Farobiy boshlangash saboqni farabda oldi. So`ngra Shosh, Samarkand, Buxaro va Eronning bir necha shaxarlarida bo`lib, o`z bilimlarini mukammmallashtirdi va turli tillarni o`rgandi. Sung Bag`dodga kelib o`z bilimlarini yanada chuqurlashtirdi.

Bog`dod va Damashq shaxarlarida yashab o`z ilmiy darajasini oshirgan, deyarli fanning barcha sohalarini egallab 160 dan ortiq asarlar ijod qilgan. U ezgan ″Aristotel″ (Arastu) ning ″Metafizika″ asari maqsadlari hakida, ″Tirik mavjudot a`zolari hakida″, ″Musika kitobi″ ″Baxt-saodatga erushiv hakida″ ″Siesat al-Madoniya″(″Shaxarlar ustida siyosat yurgizish″, ″Fozil odamlar shaxri″ ″Masalalar moxiyati″ ″Konunlar xakida kitob, ″Tafakkur yuritish mazmuni haqida″, ″Mantiqa kirish haqida kitob″ ″falsafaning mohiyati haqida kitob″ va boshqalar buyuk olimning ilm va dunekarash doirasining deqies darajada kenglgi va chuqurligidan dalolat beradi.

Farobiy ellin madaniyati donishmandligshining xadsiz bilimdoni edi. Agar ilm-fan rivojidagi o`zining qo`shgan buyuk xizmatlari uchun Aristotel` §birinchi muallim″ unvoniga sazovar bo`lgan bo`lsa, Farobiy ellin donishmandligini, Aristotelni yaxshi bilganligi, qomusiy aqli va ilm-fan taraqqietiga katta hissa qushganligi uchun ″Al-Muallim as-Soniy″″Ikkinchi muallim ″Sharq Aristoteli degan mo`tabar unvon oldi.

Forobiy “Ilmlarning kelib chiqishi haqida″ ″Ilmlarning tasnifi haqida″ va boshqa risolalarida o`sha davrda ma`lum bo`lgan 30 ga yaqin ilm sohasining tartibi, tasnifi va tafsilotini beradi.

Sharqning buyuk ollamolaridan, qomusiy olimlardan yana biri Abu Ali Xusayn in Abdullox ibn Sinodir. U sharq fan olamida ″Shayx ul-rais″ taxallusini olgan. Evropada bu olim Avitsena nomi bilan ma`lum. Ibn Sino 980 yilda Buxaro yaqinidagi Afshona qishlog`ida tug`ilgan.

Ibn Sinoning ilmiy qarashlari ikki yo`nalishda: tibbiet va falsafiy sohalarida rivojlandi. 17 eshidaeq olim sifatida shakllandi, katta nufuzli shifokor bo`lib etishdi. Ibn Sino saroyga taklif qilindi va bu erda bemor etgan somoniylarning amiri Nux ibn Mansurni davoladi. Buning evaziga Ibn Sinoga somoniylar saroyiga joylashgan kutubxonadan foydalanishga ruxsat berildi.

1002 yilda Ibn Sino Xorazmga boradi va Urganichdagi Ma`mun akademiyasida faollik kursatadi. U erda foylasuf Abusaxl Masahiy, atoqli tabib Abulxayr Xammor, XI asrning eng yirik olimi, qomusiy bilimlar sohibi Abu Rayxon Beruniylar bor edi.

Xorazmni Maxmud Gaznaviy egallagach, Ibn Sino Gurgon amirligiga, u erdan Ray, Kazvin shaxarlariga o`tib, so`ng Xamadon xukimdori Shams ad-Davla xizmatiga kiradi. Umirining oxirgi yillarini Isfaxonda o`tkazgan.

Ibn Sinoning shox asarlaridan biri, tibbietga, bag`ishlangan ″Al qonun fi-t-tib″ (″Tib qomunlari″) asaridir. Bu asar o`ziga xos tibbiy qomusnoma bo`lib, besh qismdan iborat. Kitob

XIIIasrdieq lotin, fors va boshqa tillarga tarjima qilingan. Bu kitob to XVIII asrning oxirlariga qadar “arbiy Evropaning tibbiy o`quv yurtlarida asosiy o`quv qullanmosi bo`lib xizmat qilgan.

Ibn Sinoning yana bir qomusiy asari ″kitob ush-shifa″(″Davolash kitobi″) bulib, u 18 qismdan iborat. Kitob falsafaning turli sohalariga, mantiqqa, matematika, geometriya, metafizika bilan bog`lik masalalarga bog`ishlangan.

Urta asrlarda Xorazmda tashkil etilgan Ma`mun akademiyasining porloq yulduzlaridan biri, buyuk olim va mutafakkir Abu Rayxon ibn Axmad Beruniydir. U 973 shaxridan 120 km naridagi qadimgi Kat (hozirgi Beruniy) shaxri yaqinida tug`ilgan. Dastlabki ta`limni Urganichda olgan. Taqdir taqozasi bilan Sharqning ko`pgina shaxarlarida bo`lgan. Ancha vaqt Gurgonda turgan, sungra Ma`mun akademiyasida katta ilmiy ish olib borgan. Maxmud “aznaviy Xorezmni egallagach (1017y). Beruniy o`z ilmiy faoliyatini “azna shaxrida davom ettirgan. U Maxmud “aznaviy bilan birgalikda Xindistonda bir necha bor safarda bo`lgan. Ulug` mutafakkir 1048 yilda “azna shaxrida vafot etgan.

Bernuniy o`zining 45 dan ortiq falakietga oid asarlarida Kopernikdan qariyb bes asr ilgari olimning markazi Er emas, Kueshdir degan xulosa chikardi. Erning Kuesh atrifida aylanishini birinchi bor o`rtaga qo`ydi.

IX-XII asrlarda diniy bilimlar ham keng rivojlandi.

XIV-XV asrlarda, ya`ni Temur va temuriylar davrida O`rta Osiyoda ilmiy-madaniy haetning yana da churkirab rivojlanganligini ko`ramiz. Amir Temur tibbiet, matematika, astronomiya, tarix, adabiet, tilshunoslik, diniy ilmlarga katta e`tibor berdi. Temur davrida Samarkandda Bibixonim masjidi, Shoxizinda maqbarasi, Shaxrisabzda Oqsaroy va maqbaralar, turkistonda Axmad Yassaviy mabqarasi, Toshkentda Zangiota maqbarasi barpo etildi.

Ulug`bek davrida fan va madaniyatga homiylik qilish yanada avj oldi. Ulug`bek Samarkand, Buxaro, Gijduvon va Shaxrisabzda masjid va madrasalar qurdirdi. Tarixiy fanlar soxasida ham ko`pgigna ishlar qilindi. Bu davrda adabiet soxasida ham samarali ishlar qilindi. Bu jaraenda shoir va davlat arbobi bo`lgan Alisher Navoiynin xizmatlari katta bo`ldi. Jomiy, Lutfiy, Sakkokiy kabilar o`lmas asarlar yaratdilar Kamoloddin Behzodning rassomlik faoliyati rivojlandi.

TAYaNCh TUShUNChALAR:

Somoniylar, Qoraxoniylar, ″Bayt ul hikma″, mashhur allomalar, mug`ullar bosqini davridagi madaniy inqiroz, Amir Temur davrida fan va madaniyat. Ulug`bek, Navoiy.

ADABIETLAR:

1. Karimov I.A. Erishilgan Yutuqlarni mustaxkamlab, yangi marralar sari izchil xarakat qilishimiz lozim. G`Xalq so`ziG` 2006 11 fevral`.
2.I.Karimov G`Imperiya davrida bizni ikkinchi darajali odamlar deb hisoblashar edilarG`. T.2005
3. O`zbekiston mustaqil taraqiet yo`lida. T. 2004
4. Gulomov X.G. Tatibaev A.S. “Tsentarl`naya Aziya i mirovaya istoriya”. T. 2004.
5. Tarix ortga qaytmaydi. (tuplam) T. 2004
6. Istoriya Uzbekistana T. 2004
7. Sharipov R.X. Muxiddinova F. “O`zbekiston halqining siesiy-huquqiy ta`limotlari tarixidan. (XIX asr oxirlari XX asr boshlari) T. 2004
8. SD. “O`zbekiston-2000” multimedia-ma`lumotnomasi
9. SD. “Barkamol avlod orzusi” 5 fil`m
10. SD. “Amir Temur. Shaxsiyat. Davlat. Reneseans” Multimediya-komusi
11. SD. “Tsivilizatsiyaning yaratilishi”
12. SD. “Al-Farg`oniy, Al-Beruniy”
13. Buyuk siymolar, allomalar(1,2 kitob) T,1995,1996
14. Nizomulmulk. Siesatnoma. T. 1997
15. Axmedov B. Tarixdon saboqlar, T.1994
16. O`zbekiston tarixi,1997
17. Usmanov Q., Burxonova S. O`zbekstan: 15 bunedkorlik yillari Tashkent 2006.

6-MAVZU. AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA UZBEK DAVLATChILIGI

REJA:

1. XIV asr o`rtalari va ikkinchi yarmida Mavarounnaxrdagi vaziyat. Amir Temurning markazlashgan davlat tuzishi.

2. Amir Temur davlatining ichki va tashki siyosati

3. Temur tuzuklari va uning ahamiyati.

4. Mavarounnaxr va Xuroson temuriylar davrida.

Turkistonning buyuk farzandi Amir Temurning siesiy faoliyatiga va harbiy yurishlariga bog`ishlang`an adabietlar juda ko`p, XIV-XV arslardagi tarixiy asrlar orasida Sharafuddin Ali Yazdiyga tegishli Zafarnoma alohida urin egollaydi. Yazdiy Temur xaetining sunggi yillarida uning bosh devonida xizmatda bo`lib, Temurning Kichik Osiyo mamlakatlariga bo`lgan yurishlarida qatnashgan.

Sovetlar davridagi tarixiy asarlarda Temurga va uning tarixda tutgan urniga keskin salbiy baho berildi.

Amir Temurning siesiy maydonda paydo bulishi XIV asrning 60 yillaridan boshlandi. Bu davrda, ya`ni XIV asrning o`rtalarida Chag`atoy ulusi ikki kismga mavarounnaxr va Mug`ulistong`a bulinib ketgan edi. Har ikkala xududda ha siesiy parokandalik kuchayib chingizshiy shaxzodalar urtasida xokimiyat uchun kurali avj olgan edi. Chig`atoy ulusining har ikkala kismi mayda mustaqil beklarga bo`linib ketdi. Ulusning “arbiy kismida hokimiyatni asosan turk-mug`ul qabila boshliqlari egalladigan. Misalan, Kesh shaxri va viloyat amir Xoji Barlos, Xo`jand viloyati Boyazid jaloir, Balx viloyati Amir Qozag`onining nabirasi Amir Xusayn ko`liga o`tdi. Ana shunday bir qiyin siesiy vaziyatda Sohibqiron Amir Temur tarix saxnasiga chiqdi.

Amir Temur 1336 yil 8 aprelda Keshga qarashli Xo`ja Ilg`or (hozirgi Yakkabog` rayoni) qishlog`ida barlos beklaridan biri Amir Tarag`ay ibn Barqal oilasida dunega keldi.

Temurning bolaligi va o`spirinlik yillari Keshda o`tdi.

1350-1360 yillar oralig`ida Amir Temur Temur unchalik katta bo`lmagan otliqlar, yaxshi qurallangan kishilar guruhini tuzdi.

1360-1361 yillarda Mo`g`uliston hukimdori hoqon Tug`luq Temur hech qanday qarashiliqsiz Movarunnaxr erlariga bostirib kiriganida bu erdagi mahalliy beklar, jumladan, kesh hokimi Hoji Barlos hom Xurosonga qochadi. Vatanvarlik, milliy g`urur va iftixor hissieti qalbida jo`sh urgan esh Temur o`z ona tuprog`ini dushman qo`liga bermaslik uchun Tug`liq Temur xizmatiga kirishga majbur buladi va bu xizmati evaziga Kesh viloyati erlariga hokimlik qilish uchun erliq oladi.

Tug`luq Temur 1361 yilda Movarunnaxrni boshqarishni o`g`li Iles xo`jaga topshirganida Temur Iles xo`jaga xizmat qilishdan bosh tortadi va o`sha vaqtda Balx hokimi bo`lib turgan Amir Xusayn bilan ittifoq tuzib, mo`g`ullarga qarshi kurash Iles xo`ja boshlaydi.

1365 yilda qo`shinlari bilan ittifoqdoshlar Amir Xusayn va Amir Temur qo`shinlari o`rtasida Toshkent va Chinoz oralig`ida mashxur loy jongi bo`lib utdi va bu jangda ittiioqdoshlar mag`lubiyatga uchraydi.

Lekin mo`g`illar Samarkand shahrida sarbardorlar qarishiligiga tuch kelib Movaraunnahrni tark etib ketishga majbur bo`ladilar.

Bu davrda Movaraunnaxrda ijtimoiy-ijtimoiy ahvol og`irlanib, mamlakatda o`zaro urushlarga barham beradigan markazlashgan davlat barpo etish tarixiy zaruryatiga aylanib qolgan edi. Buni chuqur anglab etgan Amir Temur Mavrunnaxr hukimdori Amir Husaynga qarshi kurash olib borib 1370 yilda Movaraunnaxr taxtini egalashga muvaffiq bo`ldi.

Temur markazlashgan davlatni barpo etish maqsadida Kesh shahridan Samarkandga ko`chib o`tib, uni Mavoraunnxrning poytaxtiga aylantiradi va jangovor milliy qo`shin to`zadi.

Temur davlat boshqaruvida, ichki va tashqi siyosatda asosan o`z qo`shinlariga suyanganligi sababli harbiy islohatni amolga oshirishga ayniqsa e`tibor qaratadi. U qo`shinlarini o`nlik, yuzlik, minglik kabi askariy birikmalarga bo`lgan.

Temur Movaraunnaxr taxtni egallagan vaqtdan boshlab, o`z davlati chegeralarini kengaytirishga kirishadi. Shu maqsadda u Amudare va Sirdarie oralig`idagi erlarni o`z tasarrufiga oladi.

1388 yilda Xorazmni bo`ysintiradi.

Temur o`zining uch yillik (1386-1388), besh yillik (1392-1398) yurishlari davomida Eron va Xurosonni o`z tasarrufiga oladi.

Temur Movaraunnaxrning to`la mustakilligiga erishishi uchun mo`g`ul xonlari havfini tugatish zarurligini tushindi va 1389 yilning baxoridax Sirdarie bo`yidagi Zarnuq tumanida, 1391 yilning ezida Samara shahri bilan Chistopol` o`rtasidagi Qunduzga degan joyda, 1395 yil 15 aprelda Kavkazdagi

Terek daresi bo`yida Oltin O`rda xoni To`xtamish bilan uch marta jang qilib uni mag`lubiyatga uchratdi.

Amir Temur 1398 yilda Hindistolnga qilgan yurishda Dehli shahrini, 1400 yilda Suriyaga qilgan yurishida Halab va Baytun shaxarlarini, 1401 yilda Damashq shahrini egallaydi.

1402 yilda usmoniylar imperiyasining sultoni yildirim Boyazidga qarshi yurishida uni mag`lubiyatga uchratdi.

Temur 1404 yilning oxrida katta qo`shin bilan Xitoy safariga otlandi. Yulda Temur betob bo`lib uning qo`shinlari 1405 yilning yanvar` oyida O`tror shaxrida to`xtaydilar va shu erda 1405 yilning 18 fevralida Amir Temur vafat etadi.

Buyuk sohibqiron Amir Temur o`zining 35 yillik hukromligi davrida markazlashgan katta davlat tuzishga muvaffaq bo`ldi.

Temur turk-mo`g`ul an`analariga amal qilgan holda o`z davlati hududlarini suyurg`ol (ulus) tariqasida in`om qilish yo`li bilan boshqargan va Movaraunnaxrdan tashqaridagi erlarini to`rt ulusiga bo`lib, farzandlariga in`om etdi.

Uluslar o`rtasida o`zaro nizolar kelib chiqmasligi uchun ularning faoliyatini doimo o`zi nazorat qilib turadi.

Amir Temur hukmronlik qilgan davrida davlatning markaziy ma`muriyat boshida devonbegi, arkbegi va to`rt vazir turgan.

Erga egalik shakllari-suyurg`ol erlar, vaqf erlar, jamoa erlari edi. Amir Temur davrida asosiy soliq daromad solig`i-xiroj bo`lib, u olinadigan daromadning uchdan bir qismiga teng bo`lgan.

Amir Temur mamalakat obodchiligiga juda katta e`tibor berdi.yu Mo`g`ullar tomonidan vayron qilingandan so`ng 150 yildan keyin Samarkand qayta tiklandi. U poytaxtga aylantirilib bu erda dunenining yirik shaxarlaridan keltirilgan binokorlar, me`morlar tomanidan masjidlar, madrasalar, maqbaralar bino etildi.

Sohibqironning ona yurti Keshga ham katta katta diqqat-e`tibor qaratildi. Bu shaharda Oqsaroy, jome masjid, madrasalar barpo etildi. Turkiston shahrida Xoja Axmad Yassaviy maqbarasi bunied etildi.

Buxaro, Shaxrisabz, Toshkent kabi shaharlar savdo va hunarmandchilik markazalari sifatida rivojlanib bordi. Savdo yo`llari rivojiga, uning tinchligiga keng e`tibor berildi.

Amir Temur chet davlatlar bilan aloqani keng yo`lga quydi. Sohibqironning Yildirim Boyazid ustidan bo`lgan g`alabalaridan so`ng Frantsiya, Angliya, Genuya va Vizantiya erkin aloqalarni, savdogarlar va mol almashishni taklif etgan. Bu davlatlarning hukmdorligi sohibqirion bilan siesiy, iqtisodiy, savdo aloqalari o`rnatishga intilganlar. Ular sohibqiron huziriga muntazam elchilar yuborib turganlar.

Amir Temur davridla diniy ilmlar va duneviy fanlar barqaror bulgan.

Temur davridlagi ilm-fan, me`morchilik, san`at sohalari o`z davriga nisbatan o`ta darajada rivojlanib, yuksak ma`naviy boylik boylik darajasiga ko`tarildi.

Amir Temur va temuriylar davrida ezilgan tarixiy asarlar anchagina bo`lib, ular orasida Temur tuziklari buyuk jahongir haetiga va faoliyatiga bag`ishlangan asarlar ichida shuhbasiz, alohida ahamiyat kasb etadi.

Temur tuziklarining Sharq yulduzi jurnali 1989 yilda chop etgan forschadan tarjimosiga ezib bergan o`z muqaddimisida prof. Bo`riboy Ahmedov bunday deb qayd etadi Mutaxassis olimlarning (A.A.Semenov, Ch.R`e, E.G.Braun va boshqalar) so`zlariga qarag`anda, Temur tuziklari boshda turkiy tilda ezilgan va uning bir nusxasi Yaman hokimi Ja`far poshaning kutubxonasida saqlangan (Sharq yulduzi, 1989, 8 son   128 bet).

Temur tuziklari ikki qism, 56 ta banddan iborat tarixiy va huquqiy asar bo`lib, unda sohibqironning davlat tuzilish va mamlakatlarni boshqarish xususidagi nuqtai nazari baen qilindi. Bu asardan ko`plab sharq hukmdorlari o`zlarining faoliyatlari davomida foydalanganlar va unga yuqari baho berganlar.

Tuzuklarning birinchi qismida Amir Temurning bolalik davridan to vafotiga kadar (1342-1405-yil 18-fevral) kechgan haeti va ijtimoiy-siesiy faoliyati, uning Movaraunnaxrda markaziy hokimniyatni qo`lga kiritishi, ijtimoiy tarqoqlikka barham berishi va markazlashgan davlat to`zishi, Oltin O`rda xoni To`xtamishxon ustidan g`alabasi, nihoyat, buyuk jahongirning Ozarbayjon, Turkiya va Hindistonga qilgan harbiy yurishlari baenn etilgan.

Ikkinchi qismi Sohibqironning nomidan aytilgan va uning toju-taxt vorislariga atalgan o`ziga xos vasiyat va pandu nasixatlaridan ibaratdir. Unda davlatni idora qilishda kimlarga tayanish, toju-idora  egalarining burchi va vazifalari, vazir va qo`shin boshliqlarining burch va vazifalari, amirlar va

boshqa mansabdorlarning toju-taxt oldida ko`rsatgan alohida xizmatlarini taqdirlash tartibi va hoqazolar xususida gap boradi.

1405 yilda Amir Temur vafotidan so`ng uning yirik davlati parchalana boshladi. Buning asosiy sababi-temuriy shahzodalarning taxt uchun o`zaro kurashlari edi. Temurning nabirasi Pirmuxammad valiahd qilib qoldirilgan bo`lsa da, ko`pgina amirlar va amoldarlar uning hukmronligini tan almadilar. Temurning boshqa bir nabirasi Halil Sultan Samarkand taxtini egalladi.

Temurning o`g`ullaridan biri Shaxrux uzoq tortishuvlardan so`ng 1409 yili temuriylar davlatining oliy hukmdori deb tan olindi. Uning dpalptining paytoxti Hiron shaxri bo`ldi. Mavorunnaxr erlarini 1409 yildan boshlab Shohruhning to`ng`ich o`g`li Mirzo O`lug`bek boshqara boshladi. Ulug`bekning hukronlik davri (1409-1449) asosan, Mavaraunnaxrda ijtimoiy-iqtisodiy haeti, ilm-fan va madaniyatining rivojlanishi bilan izohlanadi.

1447 yilda Shohruh Mirzo vafotidan so`ng Temurzodalar o`rtasida kurash boshlanib ketdi. Ulug`bekning shuhratparast ug`li o`z atasiga qarshi urush boshladi. Oqibotida 1449 yilning oktchyabr` oyi oxirlarida Ulug`bek fojiali halok bo`ldi. Bu voqeadan so`ng Temuriy shahzodalar o`rtasida toj-taxt uchun kurash yana avj oldi.

Padarkush Abdulatif 1450 yilning 8 moyida Samarkand yaqinida o`ldirildi. Bundan keyin 1451 yilning ezigacha Samarkand taxtini Mirzo Abdulla egalladi. So`ngra taxtni ko`chmanchi o`zbeklar xoni Abulxayr erdamida Abdusaid egalladi. Abusaid vafotidan so`ng Xo`rasn taxtini 1469 yildan boshlab Xusayng Bayqaro egalladi. U 1506 yilgacha hukmdorlik qildi. Uning davrida buyuk shoir va mutafakkir Alisher Navoiy davlat ishlariga faol qatnashildi.

TAYaNCh TUShUNChALAR

Tug`luq Temur, Movaraunnaxrdagi siesiy vaziyat, Amir Temur, Loy jangi, Ilesxo`ja, Sarbadorlar, Temur davlati, xarbiy yurishlar, To`xtomish, Anqara jangi boshqaruv tizimi, Temur tuziklari temuriylar Shohruh, Ulug`bek, Abusaid o`zaro urushlar, Sudlton Xusayn Boyqaro, Navoiy.

ADABIETLAR

1. Karimov I.A. Erishilgan Yutuqlarni mustaxkamlab, yangi marralar sari izchil xarakat qilishimiz lozim. G`Xalq so`ziG` 2006 11 fevral`.
2. I.Karimov Bizning bosh maqsadimiz - jamiyatni demokratlash-tirish va yangilash, mamalkatni modernizatsiya va isloh etishdir. - T. “O`zbekiston” 2005.
3. I.Karimov “Imperiya davrida bizni ikkinchi darajali odamlar deb hisoblashar edilar”. T.2005
4. Usmanov Q., Burxonova S. O`zbekstan: 15 bunedkorlik yillari Tashkent 2006.
5. Gulomov X.G. Tatibaev A.S. “Tsentarl`naya Aziya i mirovaya istoriya”. T. 2004.
6. Tarix ortga qaytmaydi. (tuplam) T. 2004
7. Istoriya Uzbekistana T. 2004
8. SD. “O`zbekiston-2000” multimedia-ma`lumotnomasi
9. SD. “Amir Temur. Shaxsiyat. Davlat. Reneseans” Multimediya-komusi
10. SD. “Tsivilizatsiyaning yaratilishi”
11. SD. “Al-Farg`oniy, Al-Beruniy”

7. MAVZU. TURKISTONNING XONLIKLARGA BO`LINIB KETIShI, UNING SABABLARI VA OQIBATLARI

REJA:

1. XV asrning ikkinchi yarmi va XVI asr boshlarida Movaraunnaxrdagi ijtimoyi-siesiy ahvol. Sheyboniyyalar sulolasi xukmronligining o`rnatilishi.

2. Turkistonning o`ch xonlikka bo`linib ketishi, uning sabablari va oqibatlari.

3. Buxoro amirligi, Xiva va Qo`qon xonliklarining ijtimoyi-siesiy ahvoli.

XV asr o`rtalariga kelib temuriylar davlatining tarqoqligi kuchaydi. Bu davrda Mavarounnarning shimolida - Dashti Qipchoqda ko`chmanchi o`zbeklar davlati tashkil topdi.

XV asr mobaynida Dashti qipchok o`zbeklari bilan Temuriylar o`rtasida tuxtovsiz kurash ketdi, oqibatda XVI asr boshida bu kurash Temuriylar davlatining engilishi bilan tugadi. Dashti Kipchoqdagi kuchmanchilar davlatining asoschisi Abulxayrxon 1428 yildan 1468 yilgacha xukmronlik qildi, sung bu davlat siesiy inkirozga uchrab (parchalanib) tarkilib ketdi.

XV asrning oxirida Abulxayrning nevasi Muxammad Sheyboniy bobosining davlatini taklab, tez orada Utror, Sayram, Yassa (Turkiston), Sig`noq shaxarlarini bosib oldi va 1499 yilda Mavarounnaxrga jilliy xarbiy xarakatlar boshladi.

Muxammad Sheyboniyxon 1500 y. Samarqand shaxrini jangsiz egalladi.

Esh Temuriy shahzoja Zaxiriddin Muxammad Bobur Sheyboniyaxonning asosiy raqibi buldi. Bobur shaxar axolisining qarshi kuzgolonidan foydanib 1500 yilning oxirida Samarqand taxtini egallangan edi. 1501 yilning bahorida bulib utgan jangda Bobur engiladi va Samarqand ikkinchi martoba Sheyboniy kuliga utadi.

Sheyboniyxon 1505 y. Urganchni. 1507 y. may oyida Xirotni egalladi va qisqa vaqt ichida Sardaredan to Markaziy Afgonistongacha bulgan katta xudud Sheyboniyxon kuliga utdi.

Sheyboniyxonning janub tomon yurishlari Eron shoxi Ismoil 1 tomonidan tuxtatildi. 1510 yil Marvdan 24 ki joyda Ismoil 1 ning 1700 ming kishilik kushinlari kuchmanchi o`zbeklar kushinishi tor-mor keltirdi. Sheyboniyxon xaloq buldi. Natijada Xuroson va Xorazm Ismoil xukmronligiga utdi. Ismoil erdami bilan Bobur yana Samarkandni egalladi lekin Gijdivon yakinida bulgan jangda Bobur kushinlari mag`lubiyatga uchradi va nihoyat Mavarounnaxrga bulgan da`valaridan voz kechib, kichik bir otryadi bilan Xindistong`a yo`l oladi va 1525 yil Xindistonning Lahor shahrini, 1526 yil Dehli Agra shaharlarini egalladi va hozirgi Bangladesh, Pokiston, Xindistonning shimoli va Afganiston xududida Buyuk Boburiylar saltanatiga asos saldi, bu davlat XIX asrgacha (300 yil) yashadi.

Muxammad Sheyboniyxon vafotidan keyin mavaraunnaxrda markaziy xukumat ancha zamflashdi. 1512 yildan Buxoro xumkdori Ubaydulla Sulton buldi, 1534 yilda u butun markazlashgan o`zbek davlatining Oliy xukmdori etib saylandi.

XVI asrning ikkinchi yarmida Sheyboniy avlodlaridan bulgan Abdullaxon 2 ning mavk`ei ancha mustaxkamlandi. U o`zbek kabilalari biklarining va musulmon ruxoniylarining erdamida 1557 yilda Buxoro taxtini kulga kiritdi. U kuchli Sheyboniylar davlatini qayta tiklashni o`z oldiga maqsad kiliyu kuyigan edi.

1583 y. Abdullaxon uzimi barcha o`zbeklarning xoni deb e`lon kildi. Bu paytga kelib Abdullaxon deyarli butun Markaziy Osiyo erlarini o`z ko`l ostiga birlashtirishga muvaffaq bulgan edi.

1595 y. Xorazm xam Abdullaxon 2 mulklariga kushib olindi.

1598 yilda Abdullaxon 2 vafot etgach uning ug`li Abdulmumin uzoq vaqt hokimiyatni saqlab qalolmadi va 1599 yilda hokimiyat boshqa sulola vakillari kuliga utdi.

Abdullaxon 2 davrida Sheyboniyxon davlatining paytaxti sifatida Buxoro mustaxkamlandi va siesiy, ma`muriy, iqtisodiy markazga aylandi. Shu davrdan boshlab mamlakat Buxoro xonligi deb atala boshlandi.

Sheyboniylar davrida hokimiyat tepasida xon turardi. Davlat bir necha viloyatlarga bulingan bulib, ularga sultonlar boshchilik kilar edi. Poytoxt Samarqand shahri edi va Abdullaxon (1533-1539) davrida Buxoroga kuchirildi.

Sheyboniylar davlati, ayniksa, Abdullaxon 2 davrida chet davlatlar bilan siesiy aloqalarini kengaytiradi.

Sheyboniylar davlatida xujalikning asosi dehkonchilik bulib, dexkonlar asosiy ishlab chiqaruvchi kuch edi.

Er egaligi munosabatlari eskicha kolib, erlarning asosiy kismi avlat erlari bulib, uning egasi davlat boshligi-xondir.

Zodagonlar egallagan davlat erlarining shokllari xar xil, suyurgol, iqta, tanho va boshkalar edi. Suyurgol xukmron sulola a`zolari, yirik davlat arboblari va xarbiy kumondonlarga berilib ular erni tulig`i bilan uzlari boshkarardi va soliqlar yig`ib oladi va bir qismini davlat xazinasiga topshiradi. Iqta erlari xukmron xon avlodlariga, yirik davlat va xarbiy arboblarga berilgan.

XVI asrdan boshlab Markaziy Osiyoda yangi feodal er egaligi tanho, kichik xizmatkarlarda beriladigan erlar paydo buldi.

Feodal er egashligining olohida kurinishini vaqf erlar tashkil kilgan.

Sheyboniylar davridagi alohining asosiy kismini dehkonlar, yarim kuchmanchilar va kisman kuchmanchi chorvadorlar tashkil etardi.

Sheyboniylar davlatida dehkonchilikdan tashqari shahar xujaligi xam alohida urin tutadi. Samarqand Buxoro, Toshkent Markaziy Osiyoning siesiy, iqtisodiy, madaniy markazi bulib kolavredi.

Bu davrga kelib iqtisodiy va madaniy yuksalish natijasida Toshkentning makei oshdi. Barakxon madrasasi (Hozirgi mavarounnaxr musulmonlari markazi eki Xistimom), Kukoldosh madrasasi kurildi.

XVI asr shaxarlarida xunarmandchilik rivojlanib, uning maxsuloti keng ommaning talablarini kondirishga karatildi. Sheyboniylar davlatida kuchli rivojlangan xujalik sohasi tukimachilik buldi.

Samarqandda qog`oz ishlab chikarila boshlandi. Qog`oz sifati shunchalar yuqori ediki bu haqda Bobur Jaxonda eng yaxshi qog`oz Samarqandda tayerlangan″, deb egadi.

Sheyboniylar davrida dehkonchilik, xunarchandchilikning umuman, shaxarlar xaetining rivojlanishiga Markaziy Osiyo xonliklarining tashki va ichki savdosh halqaro aloqalarining kengayishi muxim ahomiyatga ega buldi. Markaziy Osiyo xonliklarining Xindiston davlati, Turkiya va Rossiya bilan iqtisodiy xamda diplomatik aloqalari rivojlandi.

Buxoro, Samarkand, Toshkent va boshqa shaxarlarda XVI asrda xaet yuksak darajada bulib, ular siesiy, iqtisodiy markaz bulibgina kolmay, balki madaniy turmush uchog`i xam edi.

Sheyboniylar kuplab yangi binolar kurib, ularni madrasa va machitlar ixtieriga topshirdilar. Faqat Abdullaxon 2 davrida 500 dan ortiq xar xil binolar kurilgan.

Markaziy Osiyoning ijtimoyi-siesiy xaetida bu davrda xar xil darvishlar uyushmalarini birlashtirgan sufiylik muxim urin egalladi. Bular orasida g`oyat katta ta`sirga ega bo`lini Muxammad Baxuaddin Naqshbandiy insonni mehnatga va halollikka chaqirdi. U: ″Dil va eru, dast ba kor″, ya`ni: ″Imoningni dilga er tutub, ko`ngilni ishdan ayirma,″-deydi.

Bu davrda hirotlik Binoiy fors tilida, Muxammad Solih turk tilida Shayboniyxon to`g`risida tarixiy badiiy asarlar yaratdi.

O`sha davrdagi tarixchilardan Hofiz Tanish Buxoriy fors- tojik tilida ″Abdullnoma″ asarini yaratdi. XVI asr boshlarda Bobur tomonidan yaratilgan″Boburnoma″(1526-1530yy) asari jahonshumul tarixiy ahamiyatga egadir.

XVI asr boshlarida Dashti-Qipchoq o`beklarining Movarouunahrga kirib kelishi bilan o`zbek xalqi ajdodlariga yana bir qancha qabilalar kelib qo`shildi va ″O`zbek″ degan nomga ega bo`ldi.

XVI asrning oxrlaridan, aniqrog`i 1599 yildan boshlab Markaziy Osiyoda yangi sulola Ashtroxoniylar sulolasi hukmronligi boshlandi. Bu sululoning asoschisi Chingiziylar avlodidan bo`lgan Jonibek Sulton edi. Uning ajdodlari Oltin O`rda inqirozidan keyin Astraxonga hukmronlik qilinshgan.

1599-1605-yillarda Buxoro taxtiga Jonibek Sultonning o`rtancha o`gli Boqimuhammad o`tirdi. 1605-yilda Boqimuhammad vafotidan so`ng taxtga uning ukasi Valimuxammad o`tirdi. uning davrida beklarning o`zaro urushlari ko`payib ketdi. 1611 yilda Valimuxammadning jiyani Imomqulixon(Boqimuxammadning o`g`li) amakisini taxtdan ag`darib o`zi o`tirdi (1611-1642). Imomqulixon davlatini birmuncha kengaytirishga mufaffaq bo`ldi.

Immqulixon ko`chmanchilarga qarshi muvaffaqiyatli kurashlar olib bordi. uning hukmronlik davri Buxoroda xon hokmniyatining nsibatan kuchayish davri bo`ldi.

1642-1645 yillarda Imamqulixonning ukasi Nodir muxammad taxtda o`tirdi. Lekin uning seesatidan norozi feodal zodagonlar fitna uyushtirib uni taxtdan ag`dardilar va o`g`li Abdulzizonni xon qilib kutardilar. uning davrida Xiva bilon uzoq urushlar olib borildi, bu urushlar mamlakat haetiga qattiq ta`sirko`rasatdi.

1680-yilda taxtga o`tirgan Abdulazizxonning ukasi Subxonqulixon davrida xivaliklarning hujimlariga birmuncha barham berildi. Lekin bu davrda ham mamlakatda ichki tartibsizliklar hukm surardi. 1702-yilda Subxonqulixon vafot etib o`rniga Ubaydullaxon taxtga o`tirdi(1702-1711) Ubaydullaxon feodallarning o`zboshimchiligiga chek qo`yishga, markaziy hokimniyatni kuchaytirishga harakat qilgan suo`ngi Ashtarxtoniylardan edi. Lekin u 1711 yilda uyushtirilgan fitnada o`ltirildi. Taxtga Ubaydullaxonning ukasi Abulfayzxon o`tiradi (1711-1747) Abulfoyizxon davrida markaziy

hokimniyat o`z ahamiyatini yana yo`qata berdi. Uning davrida mamlakatni boshqarish mang`it urug`lvari tomanidan qo`llab-quvvatlangan va feodallar orasida obruyga ega bo`lgan Muxammad hakimbiy qo`liga o`ta boshladi.

1740-yilning boshlarida mamlakatga Eron shohi Nodirshoh 9ujum qilib xonlik eronlikka katta soliqlar to`lab turiushga majbur bo`ldi. Bu davrda Muxammad Hakimbiyning mavketi yanada oshdi. 1747-yilda Abulfayz vafot etdi. Bundan so`ng Abdulmumminning va Ubaydulla III ning qisqa vaqtlik hukmronligidan so`ng Ashtroxoniylar suloloasi hukmronligi tugadi.

1753-yilda mang`itlardan chiqqan Muxammad Hakimboyning o`g`li Muxammad Rahim amir unvoni bilan taxtni egalladi va u 1920 yilga qadar hukm surgan mangitlar sulolosining asoschisi bo`ldi.

Ashtraxoniylar hukmronligi davri siesiy taraqoqlikning avjiga chiqqan davri bo`ldi. Shayboniylar davriga qaraganda ashtroxoniylar davrida mahalliy beklarning o`shboshimchaliklari ancha kuchaydi.

Mamlakat viloyat va tumanlarga bo`lingan bo`lib hokimniyat tepasida xon turardi. davlatdagi eng martabali lavozm otaliq edi.

Mamlakatda o`zaro urushlar tufayli hunarmandchilik, ichki va tashqi savdoning rivojlanishi uchun etarli shart-sharoit yo`q edi.

Lekin, shunga qarmasdan, xalq o`z hunarini va imkoniyatlarini saqlab qoldi.

Bu davrda Markaziy Osiyo Rossiya, Hindiston, Eron, Afg`oniston, Xitoy kabi davlatlar bilan savdo alohalarini olib bordi.

XVII-XVIII asrda me`morchilik sohasida bir muncha siljishlar ro`y berdi. Samarkandta yirik feodallardan biri Yalantuyshbiy bo`yrug`i bilan XVIII asrda Sherdor va Tillakori madrasalari qurilgan.

Buxoroda Abdullazizxon madrasisi qurildi. Badiiy adabiet va trix ilmi sohasida bir muncha muvaffikiyatlar ko`zga tashlanadi. XVII asrning boshida ijod qilgan Sayido Nasafiy bu davrning yirik shoirlaridan edi.

tarixchtilardan Mah9mud ibn Vali ″Axborotlar asosida sirlar dengizi″ asarini, Muxammad ibn Buxariy ″Ubaydullonoma″ asarini ezdi.

Ashtroxoniylar davrida feodallar o`rtasidagi o`zaro urushlar haddan zied keskinlashib ketdi. XVIII asrning boshlarida (birinchi choragida) yuqaridagi sisesiy voqealar, xonavoyranlik, o`zaro urushlar Markaziy Osiyo hududida uchta mustaqil xonlikning paydo bo`lishi bilan yakunlanadi.

Muxammad Rahimboy hukmronligi davridan boshlab Buxoro xonligi amirlik deb atala boshlandi. Muxammad Rahimboy savdo va er egaligi bilan oloqalar bo`lgan feodallar manfaatiga mos ravishda markazlashtirish siyosatini amalga oshirdi.

1758 yilda 24 martda Rahimboy vafotidan so`ng Buxoro taxtiga o`tirgan Donielbiy davrida yirik er egalarining markaziy hokimniyatga qarshi kurashi yana avj olib ketdi.

1784-yilda Buxoroda quzgolon kutarilib, qo`zg`olon jaraenieda mingga yaqin kishi halok bo`ldi, natijada Danielbiy hokimniyatni shahar aholisi orasida obro`liroq bo`lgan o`z o`g`li Shohmurodga topshirishga majbur bo`ldi.

1785-1800-yillarda hukmdorlik qilgan Shohmurod davrida to`rtta islohot: moliya, sud, ma`muriy va harbiy islohatlar o`tkazildi.

Donielboy va o`ning o`g`li Shohmurod hukmdorlik qilgan davrda Buxoro amirligi nisbatan mustahkamlandi. Shohmurodning vorisi Amir Haydar (1800-1826) davrida ichki nizolar va kushni mamlakatlar bilan ziddiyatlar yana la ko`chaydi.

Amir Haydar vafotidan keyin 1826-yilda Buxoro taxtiga uning uchunchi o`g`li nasrullo chiqdi. U 1860 yilgacha hukmdorlik qildi. Nasrullo nihoyatda beshafqat bo`lganligi uchun ham xalq orasida ″Kassob amir″ deb ataldi.

Amir Nasrullo o`z hukmronligini Buxoro amirligidagi feodal tarqoqlikni to`xtatish uchun kurashdan boshladi.

Shu bilan birga amir Nasrullo ko`shni Qo`qon va Xiva xonliklariga qarshi ham uzluksiz urushlar olib bordi.

XIX asrning boshlarida Zarafshon va Qashkadare voholaridan tashqari surxondarie viloyati, hozirgi Tojikiston hududidagi Hisor, Ho`jand, Panjikent va Zarafshan daresining yuqari oqimi, janubiy Turkistonning murg`obogacha bo`lgan barcha erlari ham buxoro amirligiga kirar edi.

Buxoro amirligi aholisining soni XIX asr boshlarida salkam ikki million kishiga, Buxoro shahrida esa 60 ming kishiga etib bordi.

Samarkandda 50 ming aholi yashar edi.

Qishloq ho`jaligining bosh tarmog`i sug`orma dehkonchilik bo`lib, asosan boshoqli ekinlar ekilardi. Amirlikda aholidon hiroj, zakot qabi asosiy soliqlar olinardi.

XVII asr Buxoro xonligida iqtisodiy va siesiy tushkunlik kuchaygan davrda Fargona vohasi xonlikdan alohida o`lka sifatida ajralib chiqdi. XVIII asrning boshlarida,17710 yilda o`zbeklarning ming urug`idang chiqqan Shohruhbiy Qo`kon xonligiga asos soldi. XIX asrning birinchi yarmiga kelib Qo`qon xonligiga Toshkent, Turkiston, O`rtatepa, Ho`jand ko`shib olindi.

Qo`qon XIX asrning birnchi yarmida shimolda Rossiya bilan: g`arbda Xiva va Buxaro bilan: janubda Qoratepa, Darboz va Qo`lob bilan sharqda Sharqia` Turkiston bilan chegarodosh edi.

Qo`qon xonligi aholisining soniXIX asr o`rtalarida 3 million ga yaqin edi.

XIX asr o`rtalarida Qo`qon xonligida ko`pgina shaharlar bo`lib, ular orasida Qo`qon, Toshkent, Andidjon, Marg`ilon, Ho`jand, O`sh, Chimkent, Turkiston yirik siesiy iqtisodiy, madaniy va harbiy markazlar hisoblanardi. Xonlikning poytaxti Qo`qonda 80 mingga yaqin aholi yashardi. 60 mingga yaqin aholi yashaydigan Toshkent o`z ahamiyati jihatidan xonlik poytaxtidan keyin ikkinchi o`rinda turardi.

Amudariening qo`yi oqimida joylashgan Xorazm qadimiy dehkonchilik markazalaridan biri hisoblanadi.

XVI asr boshida Xorazm muxammad Shayboniyxon davlati tarkibiga kiritildi.

1510 yilda Shoyboniyxon vafotidan keyin Xorazm Eron shohi Ismoil Safoviy hukmronligi ostiga tushib qoldi. 1512 yilda bu erda yana Dashti qipchoq vakillaridan bo`lgan Elborisxon Xorazm taxtni egalladi va Xorazm xonligi paydo bo`ldi.

XVII asrning birinchi yarmida Arab Muxammad hukmdorligi davrida xonlikning poytaxti Urganich shaxridan Xiva shahriga kuchirildi.

XVIII asrning boshida Rossiya davlati Xiva xonligini o`z ta`siriga bo`ysundirishga urinib ko`rdi. Shu maqsadda Rossiya podshosi Petr I 1714-1717 yillarda A.Bekovich-Cherkasskiy boshchiligida ekspeditsiya uyushtirdi, lekin u muvaffaqmiyatsiz tugadi.

VVIII asr o`rtalarida Xiva xonligida seiesiy parokandalik avjiga chiqdi va XVIII asrning 60 yillarida Xiva xonligida hokimniyatni o`zbek qo`ng`irotlari asta sekin o`z qo`llariga ola boshladilar.

1806-1825-yillarda hukmronlik qilgan Muxammad Rahim I Xiva xonligini birlashtirishni nohoyasiga etkizadi.

TAYaNCh TUShINChALAR:

Abulxayrxon, Shayboniyxon, Bobur, Ubaydulla Sultan, AbdullaxonII, ashtraxoniylar, Xiva inoqlari va Qo`ng`irotlari, Qo`qon xonligi.

ADABIETLAR:

1. I.Karimov Bizning bosh maqsadimiz - jamiyatni demokratlash-tirish va yangilash, mamalkatni modernizatsiya va isloh etishdir. - T. “O`zbekiston” 2005.
2. I.Karimov “Imperiya davrida bizni ikkinchi darajali odamlar deb hisoblashar edilar”. T.2005
3. O`zbekiston mustaqil taraqiet yo`lida. T. 2004
4. Gulomov X.G. Tatibaev A.S. “Tsentarl`naya Aziya i mirovaya istoriya”. T. 2004.
5. Tarix ortga qaytmaydi. (tuplam) T. 2004
6. Istoriya Uzbekistana T. 2004
7. Sharipov R.X. Muxiddinova F. “O`zbekiston halqining siesiy-huquqiy ta`limotlari tarixidan. (XIX asr oxirlari XX asr boshlari) T. 2004
8. SD. “O`zbekiston-2000” multimedia-ma`lumotnomasi
9. SD. “Barkamol avlod orzusi” 5 fil`m
10. SD. “Amir Temur. Shaxsiyat. Davlat. Reneseans” Multimediya-komusi
11. SD. “Tsivilizatsiyaning yaratilishi”
12. SD. “Al-Farg`oniy, Al-Beruniy”

8-MAVZU. ChOR ROSSIYaSINING TURKISTONDA YuRITGAN MUSTAMLAKAChILIK SIESATI VA UNGA KARShI XALQ MILLIY OZODLIK KURAShLARI. JADIDChILIK

REJA:

1. Chor Rossiyasining O`rta Osiyoni bosib olishi va uni boshqarishning mustamlaka tizimi
2. Chorizmning Turkistonda iqtisodiy hukmronlmikni amalga oshirish sohasidagi siyosati.
3. Chorizmning Turkistonda madaniy va ma`rifiy sohadagi siyosati, uning mustamlakachilik mohiyati.
4. Milliy-ozodlik xarakatining boshlanishi va uning bosqichlari
5. Jadidchilik xarakati.

Rossiya mamlakatining O`rta Osiyo bilan muntazam aloqalari Shaybaniylar davrida boshlangan edi. XVII asr davomida Rossiya bilan O`rta Osiyo xonliklari orasida elchilar ayirboshlab turish qizgin amalga oshirilgan bo`lsa da, lekin bu davrda rasmiy tarzda biron-bir olaqalar o`rnatishga erishish mumkin bo`lmadi.

Petr I ning rus taxtiga o`tirishidan boshlab Rossiya bilan O`rta Osiyo xonliklari o`rtasida aloqalarining yangi bosqichi boshlandi.

Petr I ning 1717 yil knyaz` Bekovich-Cherkasskiy boshchiligida Xiva xonligiga junatgan ekspeditsiyasining qismati fojali to`gadi. Oqibatda Rossiyaning O`rta Osiyo tomon siljib borishi yuz yilga kechikdi.

Lekin bu davrda Rossiya imperiyasining chegeralari uch yo`nalishda-Sibir`, Zakovkaz`e, va O`rta Osiyo yo`naloishlarida to`xtovsiz asta-sekin kengayib bordi.

XVIII asr o`rtalariga kelib, O`rta Osiyo va Qozog`iston shimolida Irtish yuqari aqimidan Urol daresigacha cho`zilib ketgan harbiy chiziqlar yarim halqasi vujudga keldi. XIX asr o`rtalariga kelib esa butun Qozog`iston dalitlari Rossiya tomonidan bosib olingan edi.

1847 yilda Sirdarie quyi oqimida Raim (hozirgi Orol) mustahkamlangan manzilgohiga asos somoniy Xiva va Buxaroga rus qo`shinlari hujimining boshlang`ich nuqtasi bo`lib qoldi.

XIX asr birinchi yarimida rus ip gazlama sanoatining rivojlanishi bilan O`rta Osiyoning sotish bozori sifatidagi ahamiyati ortdi.

Rossiyaning O`rta Osiyo xonliklari bilan savdosi tez sur`atlar bilan o`sib bordi va XIX asr o`rtalariga kelib, Qo`qon, Xiva va Buxaro Rossiyaning Osiyodagi asosiy savdo-sotiq sheriklari, binobarin rus sanoat tovarlarining asosiy iste`molchilari bo`lib qoldi.

50-60yillarda Rossiyaning tashqi aloqalarida sodir bo`lgan voqealar Rossiyaning O`rta Osiyoni istolo qilish jaraenini jadallashtirdi.

XIX asr birinchi yarimida Angliya hamO`rta osie masalasida o`z siyosatini ancha faollashtirgan edi. masalan Ost. Xindiston kompaniyasi razvedkachilari O`rta Osiyoga kelib bu erdagi mahalliy davlatlar hokimlarini Angliya bilan hamkorlik qilishga undab bu mamlakatlarga boriladigan yo`llarni o`rgandilar.

1824 yilda Murkfort missiyasi, 1831 yilda Berns missiyasi ana shu maqsadlarda amalga oshirilgan edi. 184 yilda inglis josuslari polkovnik Stoddart va mayor Konolli Buxaro amiri Nasrullo buyrug`i bilan qatl etildi. Inglizlar O`rta Osiyo xonliklariga boriladigan yo`lda joylashgan Afg`onistonda berkinib olishga intildilar, natijada 1838-1842 yillarda ingiz-afgon urushi kelib chiqdi, bu urush inglizlar uchun muvaffakiyatsiz tugadi.

Shu bilan birga Ost-Xindiston kompaniyasining O`rta Osiyo xonliklari bozorlaridan Rossiyani siqib chiqarichga zo`r berib o`rinishi ham Rus hukmron doiralarini qattiq talovishga soldi.

1855-1857 yillarda Krim urushidagi mag`lubiyat O`rta Osiyoning Rossiya uchun siesiy va strategik ahamiyatining qanchalik katta ekanligini ko`rsatdi.

Shunday qilib bu siesiy jaraenlar Rossiya tomanidan O`rta Osiyoning bosib olishishini tezlashtirdi. Rossiya 1853 yilda Qo`qonxonligining Sirdarie bo`yidagi qall`asi-Oqmaschitni bosib oldi.

Ayni vaqtda O` O-ng sharqiy chekkalarida ham harakat boshlandi. 1860 yilda To`qmoq va Pishpak (hozirgi Bishkek) shaharlari bosib olindi. Rus qo`shinlarining hujumini to`xtovsiz davom etdi, general Verevkin uo`mondonligidagi qo`shin sharqdan, general Chernyaev qo`mondonligidagi ikkinchi qo`shin g`arbdan siljib borib, bir-biriga yaqinlashdi. general Chernyaev 1864 yilda Turkiston bilan Chimkentni, general Verevkin esa Avlieatani (hozirgi Jambul) qo`lga kiritdi.

General Chernyaev qo`shinlari tomonidan 1865 yil 25 iyunda Toshkentni shturm qilish boshlandi va faqat 27 iyun` kuni gina ruslar shaharni egallashga muvaffaq bo`ldilar.

1867 yil o`rtalarida bevosita Rossiya markaziy hukumatiga bo`ysunuvchi Turkiston general-gubernatorligi tuzildi va biron fon K.P.Kaufman birinchi general-gubernator etib tayinlandi.

1868 yil 15 mayda rus qo`shinlari Samarkadni sungra Kattakurganni egalladi. 1868 yil oxirida Zarabuloq ostonalarida amir Muzaffariddin qo`shinlari tar-mor qilindi, bu esa amirni asoratli talonchilik shartnomasini imzolashga majbur qildi.

Ruslar 1873 yilda Xiva xonligiga xujum qildilar. Xonlikdagi qolqonlik, harbiy texnikaning pastligi bu erda ham ruslarning g`alb kelishiga sabab bo`ldi. Xiva xoni Muxammad Rahimxone Feruz Gandimien shartnamasiga asosan 2200000 oltin so`m tuladi hamda Amudariening u`ng qirgogidagi erlaridan va mustaqil tashqi siyosat yurgizishdan mahrum bo`ldi. Shunday qilib, Rossiya o`lkamiz xalqlarini kuch, qurol, talonchilik va vayrongarchiliklar yo`li bilan bosib oldi.

1886 yilda podsho Aleksandr II Turkiston o`lkasini boshqarishning Nizomini tasdiqladi

XIX asrning 90 yillariga kelib, Turkiston general-gubernatorligi beshta-Sirdarie, Farg`ona, Samarkand, Ettisuv, Kaspiyorti viloyatlariga, viloyatlar uezlarga, uezdlar bo`lislarga, bo`lislar uchastkalarga bo`linib boshqariladigan bo`ldi.

Turkistonning barcha viloyatlarida harbiy gubernatorlik boshqarmalari ta`sis etildi. Harbiy gubernatorlar bevosita podsho tomonidan tayinlanadigan bo`ldi.

Turkiston general-gubernatorligining markazi-Toshkentni boshkaruv 1870 yilga shahar boshqaruvi qoydasiga ko`ra to`ligi bilan podsho ma`muriyati qo`liga o`tdi.

Shunday qilib, Rossiya ulkamiz xalqlarini kuch, qurol, talonchilik va vayrongarchiliklar yo`li bilan bosib oldi. O`rta Osining katta qismi Turkiston general-gubernatorligi nomi bilan Rossiya tasarufiga o`tdi. Qo`kon xonligi to`gatilib, Xiva xonligi va Buxaro amirligi Rossiya imperiyasiga qarashli kichik, yarim mustamlaka davlatga aylanib qoldilar.

Rossiya imperiyasining O`rta Osiyoni bosib olishdagi asosiy maqsadi-birinchidan, O`rta Osiyoni Rossiya sanoat korxonalari uchun arzon xom ashe etkazib beradigan manbaga aynaltirish bo`lsa, ikkinchidan, Rossiya sanoat mollari sotiladigan joy sifatida O`rta Osiyo bozorini egallash edi.

Chor Rossiyasi Turkiston U o`lkasini egallagan kunlaridan boshlab o`zining iqtisodiy mustamlakachilik ngiyatlarini amalga oshirishga kirishdi.

Buning uchun,mustamlakachilar, birinchi navbatda O`rta Osiyoda temir yo`llar qurishga kirishdi. 1881-1886 yillarda Krasnovodskiydan Chorjuyga Kaspiyorti temir yo`li qurildi, 1888 yilda bu yo`l uzaytirilib, Samarkandga etkazildi.1906-yilda Toshkent-Orenburg temir yo`li ishga tushirildi.

1912 yilda Farg`ona vodiysi ham Rossiya bilan temir yo`l orqali bog`landi.

Chorizm ma`murlari O`rta Osiyoda, ayniqsa, Farg`ona aodiysida paxtachilikni jadal rivojlantirishga kirishdilar. Rossiyadan turli firma va birjalar Turkistonga kirib kelib, ular bu erda iqtisodiy haetga o`z ta`sirigni kuchaytirib bordi.

Paxta sifatini yaxshilash maqsadida o`lkada paxtaning Amerika navlarini etishtirish yo`lga qo`yildi.

Turkiston iqtisodietidan ko`proq foyda ko`rish maqsadida mustamlakachilar o`lkaning o`zida xom ashiega dastlabki ishlov beruvchi korxonalar tashqil etishga kirishdilar. 1900 yilgacha Turkistonda 170 dan ortik sanoat korxanolari qurilib ularning 80 protsentini paxztaga qayta ishlov beruvchi korxonalar tashkil etdi.

Rossiyadan taier sanoat mahsulotlarining kirib kelishi asrlar davomida hunarmandchilik bilan shug`ullanib kelaetgan aholani xonavayron etdi.

O`lkaning ko`plab unumdor erlariga paxta ekilishi boshoqli ekinlar ekiladigan maydonlarning qisqarishiga olib keldi. Ming yillar davomida o`zini oziq-ovqot mahsulotlari bilan ta`minlab kelgan mahalliy aholi asta-sekin oziq-ovqot masalasida Rossiyaga qaram bo`lib qoldi.

Mustamlakachilik siyosatining asosiy yo`nalishlaridan biri Turkistono`lkasini ruslashtirishdan iborat bo`ldi. Podsho hukumati ko`p minglab ersiz dehkonlarni, ishsizlarni mustamlaka Turkistonga ko`chirib keltirishi bu maqsadga erishida katta o`rin tutadi.

Chorizmning Turkistondagi madaniy ma`rifiy ishlari ham mustamlakachilik siyosatiga to`la buysundirildi Shu maqsadda dastlabki tadbirlar Evropa turmush tarizini ifoda etuvchi maktablarni ochishdan boshlandi. 1884 yili Toshkentda dastlabki rus-tuzem maktabi ochildi. Eski maktablarda o`kish-uqitish ishlarini yaxshilash uchun biror bir tadbir ko`rilmadi. Maxalliy aholaniyang yashash tarzi, sihat-salomatligini yaxshilash borasida ham hech qanday tadbir amalga oshirilmadi.

Chor mustamlakatchilarining O`rta Osiyoni Rossiyaning sanaati uchun xam osie bozasida va rus sanaat tovarlari sotiladigan bozorga aylantirish bo`yicha siyosati O`rta Osiyodagi iqtisodiy va ijtimoyi vaziyatni yana da kiyinlashtirdi. mahaliy aholining turmush ahvoli og`irlashdi. Natijada Turkiston xalqlarining mustamlakachilarning zulmiga karshi xarakati boshlanib ketdi.

Farg`ano vodiysida 1871-1872 yillarda xon hokimiyati uchun boshlangan kurash 18734-1876 yillarda ulkan halq xarakatiga o`sib o`tdi. Bu xarakat tarixda Pulat xan kuzgaloni nomi bilan ma`lum. Ya`ni Marg`ilon uezdidan chiqqan Isxak-mulla Xasan ug`li Pulatbek nomi bilan kungalonga raxbarlik kilgan edi. Bu kuzgalon 1876 yilning yanvar oyida bostirildi. Chor xokimiyati 1876 yil fevral` oyida Qo`qon xonligining xududini Rossiyaga kushib oldi va uning urshda Farg`ana viloyati tashkil etildi.

1885 yilda Andijon va Marg`ilon uezdlari Darveshxon boschiligida g`alaenlar bulib utdi, 1893 yilda Qo`qon va Nomangan uezdlarida g`azavot e`lon qilindi.

1892 yilda Toshkentda bo`lib utgan ″vabo iseni″ eng yirik xalq kuzgolonlaridan biri buldi. Bunga Toshkentda boshlanib, 2 mingdan ortiq kishining estigini kuritgan vabo kasashga kurilgan choralar sabab buldi.

Bu choralar kuzgalon chiqashiga baxona bo`ldi. Aslida esa buning asosiy sababi keskin ijtimoyi ziddiyatlar, shaxar mexnat axlining og`ar ahvoli, narx-navoning tuxtovsiz kutarilib borishi, amaldorlarning suiiste`mollari, tovlamochiligi va xoqazolar edi. Kuzgalon 1892 yil 24 iyunda boshlandi. Shahar xokimi polkovnik Putintsevning xatti-xarakatlari vaziyatni keskin kiyinlashtirib yubordi.

Ma`murlar chiqarib keltirgan soldatlar tinch aholiga karshi kurol ishlatdilar. Natijada besh kishi ulib, 80 kishi qochaetib, Anhor adviga chukib ketdi. Chor amoldorlari kuzg`alon qatnashchilaridan qattiq o`ch oldi.

Turkistonda XIX asrning 90 yillaridagi eng yirik ommaviy xarakat 1898 yilgi Andijon kuzgoloni edi. Kuzgalon chiqashida olib kelgan sabab va bahonalar ko`p bulib, ular orasida 1886 yilda tasdiklang`an eturkiston ulkasini boshqarish tug`risidagi Nizom″ tufayli kuchaygan mustamlaka zulmi asosiy sabab edi. Bu ″Nizomga″ ko`ra mustamlakachilik siyosati va mustamlaka rejimi konun yo`li bilan mustahkamlangan edi. Uning asosida rus ma`murlari O`zbekiston kuchmanchi aholisi erlarining ancha kismini tortib olib, rus kuchkindilariga berish uchun er fondi tuzdilar.

Farg`ona vodiysida paxta yakkaxonligining joriy etilishi g`alla, oziq-ovqat ekinlari va yaylovlar maydonlari qisqarib ketishiga olib keldi, natijada non halda boshqa oziq-avkat tovarlari narxi ancha kutarildi.

XIX asr 90 yillarida Farg`ana vodiysiga Rossiya xududidan kelgan bir necha ming rus kuchkindilarining joylashtirilishi vodiy kiyinchiliklarini yanada chukurlashtirdi.

1898 yilgi Andijon kuzgoloniga Muxammad-Ali Eshon (kisqacha Madali eshon) raxbarlik kildi. U duk (urchuk) yasaydigan xunormond Sobir usta oylasida tug`ildi. (Madalining dukchi eshon) degan taxallusi shundan olingan edi.

Kuzgolon 1898 yil 17 mayda Madali Eshon boschiligidagi chiqib, Andijondagi podsho garnizoniga xujumidan boshlandi. Kuzgolonchilarga kuyigina kishloklarning aholisi kushildi. Boshlanib ketgan jangda 22 ta rus soldati uldirildi. Sungra rus soldatlari kelib shaharni kurshab oldilar va kuzgolonni bostirdilar.

Madali eshon kuzgalonining asosiy xarakatga keltiruvchi kuchlari kay eri oz erli va ersiz dexkonlar, mardikarlar va shaxarlar tevoragidagi mexnatkash axoli edi. 1898 yilga Andijon kuzgoloni milliy-ozodlik sifatda buldi.

Kuzgolon ishi buyicha 546 odam kamoqqa olindi 45 kishi katl etildi, jumladan Madash Eshon bilan birga 18 kishi osib uldirildi.

XX asr boshlariga kelib Rossiyadagi ijtimoyi siesiy vaziyat Turkistonga xam uz ta`sirini kursatdi. Rossiyaning 1914 yilda boshlagan birinchi jahon urishiga tortimishi natijasida mahalliy halkdan olinadigan soliqlar miqdori oship bordi. Turkiston ulkasi xududida ersiz dehkonlarining soni kupaydi. Chor xukumatining 1916 yili 25 iyunda ″urush baraetgan joylarda mudofaa va xarbiy inshootlarni kurish, shuningdek davlot madofaasi uchun zarur bulgan jamiki boshqa ishlarni bajarish uchun rus bulmagan aholining erkak kismini jalb etish tug`risidagi. Farmoni e`lon kilindi, ushbu farmonga muvofik hozirgi O`zbekiston xududlaridan 19-43 eshgacha bulgan 250 mingdan zied erkak aholi front ortidagi ishlarga (mardikarlikka) chakiriladigan buldi.

1916 yil iyul oyidan mahalliy axolinieng kuzgoloni boshlandi. 4 iyul kuni xujandda, 5 iyul Samarqand viloyatida, 9 iyul kuni Qo`qon uezdida, 10 iyul kuni Marg`ilonda, 11 iyulda Samarqand va Toshkentda mardikarlikka olishga qarshi kuzgolonlar boshlandi. 1916 yil 18 iyulda butun turkiston xarbiy xalatda deb e`lon kilindi.

1916 yildagi xarakatlarning eng kuchaygan nuktasi 13 iyul kuni boshlangan jizzax kuzgoloni buldi. 1916 yilgi kuzgolon xukmron sinflarning zulmiga karshi karatilgan xalq kuzgoloni edi. Kuzgolonni xarakatga keltirgan asosiy kuch dexkonlar va xunarmand kambag`allar buldi. 1916 yilgi kuzgolon butun mustamlakachilik davomida Turkistondagi eng kudratli va uyushgan kuzgolon buldi.

Turkistonda jadidchilik goyalari XIX asrning 90-yillaridan eyila boshladi. Bu xarakat XX asrning 30-yillari oxirlarigacha ulka ijtimoyi-siesiy xaetida muhim rol uynadi. Bugungi kunda respublikamiz tarixchi olimlari jadidchilik xarakatida kuyidagi uchta boskichni farklashmokda:

1) XIX asr oxirlaridan 1915 yilgacha-ma`rifatchilik

2) 1915 yildan-1918 yil fevraligacha muxtoriyatchilik

3) 1918 yil fevralidan 20 yillar oxirlarigacha

Mustabid sovetlar davridagi faoliyati.

jadidschilik Rossiyaga qaram bulgan musilmon xalklari orasida dastlab krimda XIX asrning 80-yillaridagi paydo buldi. Uning asoschisi diniy duneviy ilmlarni chukur egallagon Ismoilbek Gasprali 91851-1914) buldi.

″Jadid″ arabcha so`z bulib ″yangi″ (nomi bilan) degon ma`noni bildirodi. Ismoilbek goyalarini qabul qilgan yangilik torofdorlari ″Jadidlar″, uning g`oyalari esa ejadidchilik″ nomini oldi. ismoilbek Gasprali darslik yaratadi, uzining eTorjimon″ (1883-1914) gazetasini toshkil etib, jadidchilikni turkiy xalklar orasida keng targ`ib qiladi. Bu gazeta Toshkent va bosha shaharlarga xam tez eiiladi.

Jadidlarning xalk ma`rifati uchun kurash dasturi uch asosiy yunalishdan iborot bulgan.

1) yangi usul maktablari tarmogini kengaytirish

2) Umubli, iktidorli eshlarni chet elga uqishga yuborigi.

3) Turli ma`rifiy jamiyatlar tuzigi hamda zielilarning kuchli firkasini toshkil etishga karatilgan gazetalarni chop etish.

Shu dasturni amalga oshirish borasida Maxmudxuja Bexbudiy, Abdurauf Fitrat, Munavvarqori Abdurashidxanov, Ubaydullaxuja Asodullaxujaev, Abdulla Avloniy, Abdulxamid Chulpon va boshqa zielilar bololoriga qisqa vaqt ichida duneviy, diniy ta`lim berish dasturi asosida olib borildi.

Rossiya fevral demokratik inqilobi arafasida Turkiston jadidchilik etuk siesiy xarakatga saylandi.

Rossiyadagi fevral demokratik inqilobi Rossiyada yangi davlat shoklida muxtoriyat olishga umid bog`log`an jadidlarni ruxlontirib yubordi. Ayni paytda, jumladan, jadidlar tomonidan ″Islomiya″ ″Ittifoqi muslimin″, ″Turon″ kabi bir qator toshkilotlar tuzildi.

Biroq Turkistondagi oktyabr voqsalari va bol`sheviklarninng zuravonlik bilan hokimiyatining ″Rossiya xalqlari deklaratsiyasi″ (1917 y 2 noyabr), ″Rossiya va sharqning barcha musulmon Mehnotkoshlariga″ Murajaatnoma (1917 y. 20 noyabr), xujjatlarda kursatilgan millatlarning uz takdirini uzi belgilash tugrisidagi xukuklardan foydalanib, Turkiston mextoriyati xukumatini e`lon kildilor. Uch oygina yashagan bu muxtor respublika tugatilishi okibatida jadidlar ta`qibg`a uchrodilar. Istiqlolchilik xarakatiga g`oyaviy rahnamolik qilish, ayniqsha, sovet organlarida ishlab, milliy mustaqillik g`oyalarini targ`ib keligidagi so`y-xarakatlari jadidlarning sovetlar qirg`in kilinishiga olib keldi.

Umuman olganda, asr boshidan yuzaga kelgan jadidchilik xarakati Turkiston xalklarining milliy ozodlik, mustaqillik uchun dastlab chor Rossiyasi, sungra sovet mustamlakachiligiga karshi kurashda muhim o`rin tutadi.

TAYaNCh TUShUNChALAR:

Milliy ozodlik xarakatlari, Pulatxon kuzg`oloni, Dukchi Eshon, mardikorlik, Jizzax kuzgoloni, jadidchilik, Turkiston jadidlari. Ismoilbek Gaspirali, Maxmudxuja Bexbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov.

Rus-ingiz raqobatchiligi, rus bosqini, xomashe bazasi, mustamlaka boshqaruv tizimi, Turkiston general-gurernatorligi, temir yo`llar qurilishi, sanoat korxonalari, ruslashtirish siyosati, rus-tuzem maktablari.

ADABIETLAR

1. I.Karimov “Imperiya davrida bizni ikkinchi darajali odamlar deb hisoblashar edilar”. T.2005
2. O`zbekiston mustaqil taraqiet yo`lida. T. 2004
3. I.Karimov Vatanimizning tinchligi va xavfsizligi o`z kuch-qudratimizga xamjixatligi va bukilmas irodasiga bog`liq. Asarlar. 12 tom. 2004.
4. Gulomov X.G. Tatibaev A.S. “Tsentarl`naya Aziya i mirovaya istoriya”. T. 2004.
5. Tarix ortga qaytmaydi. (tuplam) T. 2004
6. Istoriya Uzbekistana T. 2004
7. Sharipov R.X. Muxiddinova F. “O`zbekiston halqining siesiy-huquqiy ta`limotlari tarixidan. (XIX asr oxirlari XX asr boshlari) T. 2004
8. SD. “O`zbekiston-2000” multimedia-ma`lumotnomasi
9. SD. “Barkamol avlod orzusi” 5 fil`m
10. SD. “Amir Temur. Shaxsiyat. Davlat. Reneseans” Multimediya-komusi

9-MAVZU TURKISTONDA MUSTABID SOVET HOKIMIYaTINING O`RNATILIShI. ISTIQLOLChILIK HARAKATI

REJA:

1. Rossiyadagi 1917 yil fevral inqilobidan so`ng` Turkistondagi ijtimoyi siesiy vaziyat.
2. Turkistonda mustabid Sovet hokimiyatining o`rnatilishi va uning shovinistlik siyosati
3. Istiqlolchilik harakati, uning mohiyati va tarixiy ahamiyati.

1917 yil 27 fevralda Rossiya poytaxti Petrogradda demokratik inqilob g`alaba qozondi va chorizm ag`darildi. Bu voqsa Turkiston o`lkasiga ham o`z ta`sirini o`tkazdi. Turkistonda ishchi va soldat deputatlira Sovetlari va har xil toifalar vaqillaridan tuzilgan ijroiya komitetlar tashkil etila boshlandi. 1917 yil mart oyida mahalliy aholining ilg`or zielilarining vakillari ″Shuroi islom″ tashkilotini tuzdilar.

Turkistonning ijtimoyi-siesiy haetida o`lka muxtoriyati masalasi asosiy masalaga aynaldi.

1917 yil 31 mart ku`ni rus podshosining o`lkadagi tayanchi-Turkiston general-gubernatori hokimiyatdan chetlashdirildi. 1917 yil 7 aprelda Muvaqqat xukumatning qarori bilan uning Turkiston komiteti tashkil qilindi va qadet N.N.Shchepkin uning raisi qilib tayinlandi. Bu komitet a`zoligiga turkiy xalqlar vakillaridan to`rttasi: Buxeyxon, tanishboev Maqsudov va Davletshin kirdilar.

1917 yil 16 aprelda Tashkentda Butunturkiston musulmonlarining 1 kurultayi ish boshladi. Kurultoyda Turkiston musulmonlarining markaziy rahbar organi - Turkiston o`lka musulmon Shurosini tashkil etish haqida qaror qabul kilindi.

Turkiston musulmonlari faollarining birlashish harakati muraqqab va ziddiyatli ichki vaziyatda rivojlandi. 1917 yil iyun oyida munavvar Qori boschiligidagi ″Shuroi Islomiya″ tashkilotidan eShuroi Uloma″ deb ataluvchi yangi tashkilot ajralib chiqdi.

1917 yilning sentyabr` oyining boshlarida Turkiston ulkasi markazi bo`lgan Toshkent shaxrida siesiy vaziyat juda keskinlashib ketdi. bunday sharoitlarda Toshkentdagi ishchi va soldat deputatlari Soveti musulmon etakchilari urtasidagi bulinishdan foydalanib xokimiyatni kulga olishga harakat qildi.

1917 yil 10 sentyabrda Toshkentda Butun turkiston musulmonlarining 2 kurultoyi ochilib, uning katnashchilari hokimiyatni ochilib, uning qatnashchilari hokimiyatni soldat, ishchi va dexkon deputatlari Sovetlariga berishga qarshi chikdi. Sentyabr` vokealaridan sung jamiyatdagi siesiy qarama-qarshilik yana-da keskinlashib ulkadagi ishchilar harakati bilan milliy harakatning yo`llari bir biridan ajralib ketdi.

1917 yil 17-20 sentyabrda Turkiston va Qozog`iston ulkalari musulmonlarining kurultoyi bulib, unda butun Turkiston va Qozog`iston uchun umumiy bulgan.

″Musulmonlor ittifoqi″ (″Ittifoqi muslimin″) degan siesiy partiya tuzishga qaror qilindi. Bu partiya o'lkada mavjud bo`lgan ″Shuroi Islamiya″, ″Shuroi Ulamo″, "Turon″ va boshqa tashkilotlarning birlashtirilishi natijasida shaqllandi.

Musulmon etakchilarining 1917 yil sentyabrdagi kurultoyida ham asosiy masala o`lkadagi siesiy boshkaruv tug`risidagi masala bo`ldi. Kurultoyda demokratik Rossiya tarkibiga xududiy federatsiya - ″Turkiston federativ Respublikasini″ tuzish g`oyasi olg`a surild.

1917 yilga fevral inqilobidan sung Turkiston o`lkasida kasaba uyushmalari ommaviy ravishda tashkil etildi, Toshkentda va boshqa yirik shaxarlarda mahalliy xalqlar tillarida gazetalar chiqa boshladi.

Turkiston o`lkasining tarkibiy qismi bulgan Amudare bulimining ijtimoyi-siesiy xaetida ham qatta uzgarishlar bulib utdi. 1917 yil 17 martda Petro-Aleksandrovsk ijtimoyi havfsizlik komiteti tashkil etilib, u Muvaqat xukumatning ulkadagi tayanchiga aynaldi. 1917 yil 16-aprelda Petro-Aleksandrovsk shaxar dumasiga ochiq saylovlar utkazildi va bu duma xam Muvaqqat xukumatni qullab-kuvvatlovchi organ buldi.

Petro-Aleksandrovskiyda ″musulmonlar ittifoqi tuzilib, u Toshkentdagi ″Shuroi Islamiya″ tashkilotining Turkiston xalklariga ″milliy muxtoriyat″ berilishi tug`risidagi g`oyasini qullap-qkvvatladilar.

1917 yil oktyabr oyida Rossiyada tuntarish bulib utdi. Bu vokeadan so`ng tez arada uning ta`sirida 1917 yilning 1 noyabrida Toshkentda kurollangan evropali ishchilar, asosan temuriyo`lchilar, Toshkent gornizonining soldatlari davlat tuntarishni utkazdilar. Bosh komissar general Korovichenko va Muvaqqat xukumatning Turkiston ko`mitasi kamoqqa olindi va shu kuni Turkistonda Sovet hokimiyatining urnatilganligi e`lon qilindi.

Turkiston bol`sheviklari o`lkadagi butun hokimiyatni o`z qullariga olish uchun shafkatsiz kurash olib bordilar.

1917 yilning, 12 dekabrida Amudare bulimining markazi Petro-Aleksandrovsk shaxrida ham sovet hokimiyati urnatildi.

1917 yil 15-22 noyabrda Toshkent shaxrida ishchi, soldat va dexkon deputatlarining III ulka s`ezdi bulib utdi. Bu s`ezda asosiy masala ulka xokimiyatini tuzish buldi. S`ezd 15 kishidan iborat Turkiston Xalq komissarlar sovetini tuzdi. So`l eserlardar (8 odam) va bol`sheviklardan (7 odam) tashkil topgan bu xukumatga ulkaning mahalliy aholisida bironta xam vakil kiritilmadi. Menshiklar va so`l eserlar, shuningdek S.Lapin boshlik ″ulomochilar″ ulkadagi bercha demokratik tashkilotlar vakillarini o`z ichiga olgan koalitsion xukumat tuzish tug`risida taklif kiritgan edilar, lekin bu taklif bol`sheviklar tomonidan rad etildi. Bol`sheviklarning g`oyat axamiyatli siesiy masatga bunday endashuoi sovet rahbarlarining shovinistlik siyosatining ifodasi edi.

Rossiya Xalq Komissarlar Soveti 1917 yilning 2 noyabrida eRossiya xalqlari xukuklarining deklaratsiyasi″ va 20 noyabr`da ″Rossiya va sharqning barcha musulmon mexnatkashlariga″ murojaatnoma e`lon kilgan edi. Toshkentda tuzilgan Turkiston Xalq Komissarlar Soveti tarkibiga mahalliy aholining baronta ham vakilining kiritilmaganligi bu dabdabali xujjatlarda qayd kilingan g`oyalarning faqat qog`oz yuzidagi quruq va`dalar ekanligini kursatadi.

Turkistonda yuzaga kelgan murakkab siesiy vaziyatda mahaliy tashkilotlarning ilg`ol vakillari 1917 yil 26-28 noyabrda Qo`qon shahrida turkiston ulka musulmonlarining favkulodda IV kurultoyini utkazishga majbur buldilar. Turkistoni boshkarish tuzimi tug`risidagi masala kurultoyidagi asosiy masala bo`ldi.

Kurultoyda barcha viloyatlardan vakil bo`lib kelgan 200 ga yaqin qatnashchilar Turkistonga muxtoriyat berilishi va mustaqillik g`oyasini qullab-quvvatladilar.

Quroltoyda qabul qilingan qarorda: ″Turkistonda yashab turgan turli millatga mansub aholi Rossiya inqilobi da`vat etgan xalqlarning o`z taqdirlarini o`zlari belgilash xususidagi irodasini namoen etib, Turkistonni Rossiya tarkibida hududiy jixatdan muxtor deb e`lon qildi″.

28 noyabrda tarkib topaetgan mazkur davlatga Turkiston mutoryatiya deb nom berildi. Butunrossiya ta`sis majlisi chaqqirchunga qadar hokimniyat Turkiston Muvaqqat kengashi va Turkiston xalq majlisi qo`lida bo`lishi kerak edi. Turkmiston Muvaqqat kengashi a`zolaridan tuzilgan Muvaqqat hukumat hay`ati tarkibiga 8 kishi saylandi. Muxammadjon Tanishboev bosh vazir va ichki ishlar vaziri, Islom Shoaxmedov bosh vazir o`rinbosari, Mustafo Choqaev tashqi ishlar vaziri Ubaydulla Xo`jaev xarbiy ishlar vaziri lavozilarini egalladilar yana 4 o`rin evropa aholi vakillariga ajratildi.

Turkiston muxtoriyatining e`lon qilinishini Turkiston xalqlari qizgin qullab-quvvatladilar va o` qisqa vakt ichida xalq o`rtasida katta e`tibor qozandi. Abdurauf fitrat muxtoriyat e`lon qilingan kunni ″milliy laylatulqadrimiz″ deb atadi. Lekin, o`lkaning Sovet organlari Turkiston Muxtoriyati Muvaqqat hukumatini tan olmasligini dastlabki kunlardan boshlab ma`lum qildi. Bol`sheviklar Turkiston Muxtoriyati xukumatiga katta xavf deb koradilar. Turkiston Sovetlarining IV s`ezdi Turkiston Muxtoriyati xukumati va uning a`zolarini qamoqqa olish haqida qaror qabul qildi.

1918 yilning 19 fevralida (eski hisob bilan 6-fevral) Qo`qon shaxrida faoliyat kursatietgan Turkiston muxtoriyati bol`sheviklarning konli xujulari natijasida ag`darib tashlandi. Xukumat ag`darilgach ham Qo`qon va uning atroflaridagi tinch axolini talash va uldirish battar avjiga chiqdi. Faqat Qo`qonning uzida uch kun davomida 10000 (o`n ming) kishi uldirildi.

″Ulug` turkiston″ gazetasi chukur qayg`u bilan xabar berganidek, 20 (7) fevral Xuqand tarixining eng dahshatli kuni bo`ldi.

Turkiston muxtoriyatining ag`darilishi O`rta Osiyoni sovetlashtirishga keng yo`l ochib berdi.

″Turkiston muxtoriyatining″ bol`sheviklar tomonidan tor-mor kilinishi Turkistonda ijtimoyi-siesiy vaziyatni nixoyatda keskinlashtirdi. Muxtoriyat xukumatining tugatilishi xalk xarakatning butun Farg`ona vodiysida ommaviy ravishda boshlanishiga bir turtki buldi. Chor Rossiyasining mustamlakachilik zulmi ostida ezilib kelgan farg`onaliklar endi bol`sheviklar tuzumi va sovet Rossiyasiga karshi kurolli kurashga otlandilar. Shunday kilib, turkistonda sovet hokimiyati va bol`shevikcha tuzumga qarshi istiqlolchilik harakati 1918 yil fevral oyining sunggi o`n kunligida boshlanib ketdi.

Qo`qon atrofida boshlangan istiqlalchilik harakatiga dastlab Kichik Ergash va sung uning vafotidan keyin Katta Ergash boshchilik qildilar. Skobelev uezdida istiqlolchilik xarakatiga marg`ilon militsiyasining sobiq boshlig`i muxammad Aminbek Axmadbek ug`li Madaminbek boshchilik kildi.

1918 yil fevralida turkistonda boshlangan xarakat bu sovet tarixchiligida ta`kidlab kelinganidek, bosqinchilik, exud ″bosmachilik″ xarakati emas edi. Bu xarakatning mohiyati

istiqlolchilik xarakati bulib uning boshdan oxirigacha ustuvor g`oya-bu butun Turkistonning milliy istiqloli edi.

Sovet hokimiyati vakillarining butun Turkiston ulkasida yuritgan shovinistlik va mustamlakachilik siyosati, maholiy aholi manfaatlari bilan xisoblashmay ularning nafsoniyatiga tegishi istiqlolchilik xarakatining doimiy ravishda avj olishiga xamda uning uzlukchiz davom etishiga olib keldi. Turkistondagi istiqlolchilik xarakatining asosiy xarakatlantiruvchi kuchlari dexkonlar, chorikorlar, mardikorlar, xunarmandlar va kosiblar edi.

Farg`ano vodiysida Kichik va Katta Ergashlar Madaminbek, shermuxammadbek, Islom Paxlavon, Buxoro Xalq Respublikasida Said Olimxon (sobiq amir), Ibraximbek, Mulla Abdullkaxor, Jabborbek, Xorazm Xalq Respublikasida Junaidxon gulomalixon, kushmamedxon, Temur Alimxon, Xonmaxsim va boshqalar Turkistondagi istiqlolchilik xarakatini uyushtirishda g`ayrat shidoat bilan faoliyat kursatdilar. Lekin istiqlolchilik xarakati boshdan oxirigacha butun Turkiston buyicha yagona markazga tulik uyusha olmadi.

Farg`ona vodiysidagi istiqlolchilik xarakati 1919 yil ezining oxiri va kuziga uzining yuqori cho`qqisiga chiqdi. 1919 yil sentyabr` oyida Madaminbek lashkarlari jalolobod, Ush Eski Marg`ilon shaxarlarini egalladilar.

1919 yil 22 oktyabrda bulib utgan anjumanda Farg`ona muvaqqat muxtoriyat xukumati tuzilik, Madaminbek xukumat boshligi va Bosh kumondon kilib tayinlandi.

Istiqlolchilik xarakatining eng kuchaygan davrida Madaminbek kul ostida 30 minga yakin yigit shermuxammadbekta 20 ming yigit, Ergash kurboshida 8000 yigit qizil armiyag`a qarshi jang olib bordilar.

1920 yilning ez va kuz oylarida istiqlolchilik xarakati yangi bosqichqa qadam kuydi. kurash yana xam kuchaydi. bu davrga kelib farg`ona vodiysidagi istiqlolchilik xarakatiga Shermuxammedbek boshchilik kila boshladi. 1920 yilning may oyning boshida Oltiariq tumanida kurultoy utkazilib, unda Turkiston mavaqqat xukumati tuzildi va Shermuxammedbek xukumat raisi va islom kushinlarining Oliy bosh kumondogi kelib saylandi.

Manbalarda qayd kilinishiga, 1920 yilning kuziga istiqlolchilik kurashi katnashchilarining soni vodiyda 70000 (etmish ming) kishiga etgan.

1920-1924 yillarda istiqlolchilik xarakati Buxoro va Xorazm respublikalarida ham avj oldi. Xorazm Xalq Respublikasida qizil armiyag`a karshi kurasining tepasida Junandxon turdi.

Amudare bulimi xududida istiqlolchilik xarakatiga Xanmassin va boshqalar raxarlik kildilar. shuningdek Ural kazaklarining atamani Mixail Fil`chev boshchiligidagi otryad xam qizil armiyag`a qarshi qurash olib bordi.

1920 yilning oxiriga kelib Sovet organlari istiqlolchilik xarakatining asosiy kismini katta harbiy kuch erdashida bostirishga muvaffak buldilar. Lekin karshilik xarakati 1924 yilgacha va undan sung xam 1935 yilgacha xar xil kurinishda davom etdi.

TAYaNCh TUShUNChALAR:

Fevral inqilobi, Shuroi Islom, Shuroi Ulamo, oktyabr` to`ntarishi, Turkiston Muxtoriyati, Istiqlolchilik xarakati, Farg`ona, Buxoro va Xorazm kurboshilari, Qoraqalpog`istonda istiqlolchilik harakati.

ADABIETLAR:

1. I.Karimov “Imperiya davrida bizni ikkinchi darajali odamlar deb hisoblashar edilar”. T.2005
2. I.Karimov Vatanimizning tinchligi va xavfsizligi o`z kuch-qudratimizga xamjixatligi va bukilmas irodasiga bog`liq. Asarlar. 12 tom. 2004.
3. Gulomov X.G. Tatibaev A.S. “Tsentarl`naya Aziya i mirovaya istoriya”. T. 2004.
4. Tarix ortga qaytmaydi. (tuplam) T. 2004
5. Istoriya Uzbekistana T. 2004
6. Sharipov R.X. Muxiddinova F. “O`zbekiston halqining siesiy-huquqiy ta`limotlari tarixidan. (XIX asr oxirlari XX asr boshlari) T. 2004
7. SD. “O`zbekiston-2000” multimedia-ma`lumotnomasi
8. SD. “Barkamol avlod orzusi” 5 fil`m
9. SD. “Amir Temur. Shaxsiyat. Davlat. Reneseans” Multimediya-komusi
10. SD. “Al-Farg`oniy, Al-Beruniy”
11. Usmanov Q., Burxonova S. O`zbekstan: 15 bunedkorlik yillari Tashkent 2006.

10-MAVZU. SOVETLAR DAVRIDA O`ZBEKISTONNING IQTISODIY VA MA`NAVIY QARAMLIGI HAMDA UNING OQIBATLARI.

REJA:

1. 20-30 yillarda O`zbekistonning iqtisodi va uning Markazga qaramligi.
2. 1945-80 yillaprda O`zbekistonning iqtisodieti.
3. Madaniyatni rivojlantirish sohasidagi yutuqlar va nuqsonlar.

20-yillarning boshlarida joriy etilgan yangi iqtisodiy siyosat O`zbekistonning ham iqtisodietida jonlanishga olib keldi. Leykin 20-yillarning oxrida bu siyosat o`zining mohiyatini yo`qota boshladi va 1929-yilda batamom bekor qilindi. Erkin savdo, xusisiy tadbirkorlikka chek qo`yildi.

O`zbekistonda sovet hokimniyatini mustaqamlashning zaruriy sharti sifatida industriyalashtirish siyosatini amalga oshirish boshlandi.

Sanaati kuloq, malakali ishchi kadrlar mutaxassislari deyarli yo`q, og`ir sanoati rivojlantirish tajribasi yo`q o`lkada industriyalashtirish og`ir kechdi.

Industriyalashtirishning dastlabki paytida kichik suv elektrostantsiyai hamda qishloq xo`jaligiga, paxtachilikka qaratilgan xom-ashieni qayta ishlash korxonalari qurilib ishga tushirildi. Chirchiqdogi GESlar Toshkent tikuvchilik, payafzal, tamaki. Fargona to`qimachilik, Samarkand va Marg`ilondagi ipak fabrikalari shular jumlasidondir.

30-yillarda Toshkent to`qimachilik kombinati, qishloq xo`jalik mashinasozlik zavodi, Chirchiq ximiya kambinati va boshqa ko`plab yirik korxonalar ishga tushirildi. 30-yillar oxrida respublikada 1445 ta xar xil sanoat korxonalari mavjud bo`lib, bularda 142 ming ishchi mexnat qilar edi.

Sovetlarning o`z-kuchimiz bilan qisqa mudatda deb olib borgan industriyalashtirish siyosati O`zbekiston uchun g`oyat og`ir kechdi. Markaz respublikamizning er osti va er usti qazilma boyliklari, xam-ashie manbalarini talon-taroj qilib, arzon ishchi kuchida foydalanib, o`lkadan mumkin qadar ko`proq foyda olish harakatda bo`ldi. Bu siyosat ayniqsa millionlab dehkonlar hisobidan amalga oshirildi. Chunki qishloqda zo`rlik bilan olib borilgan jamoalashtirish siyosati g`arazli maqsad uchun juda ham qul keldi.

1930-yilning boshlaridan eppasiga jamoalashtirish harakati boshlanib, katta er egalari, o`rta hol dehkonlar va kambag`allarning erlari jamoa hujaliklariga birlashtirildi, ularning ko`llaridagi ot-ulov, mehnat vositalari, chorva mollari ham majburiy umumlashtirildi.

Davlat, jamoa xo`jaliklari orqali rejalashtirilgan yo`l bilan mexnatkash dehkonlar oladigan hosilning deyarli barchasini yig`ib oladigan bo`ldi, Buning natijasida dehkonlar xo`jaligi xonavayron bo`ldi.

Ommoviy jamoalashtirishga suyanib, badavlat xo`jaliklar ayrim o`rtahol dehkonlardan 5,5 mingdan ortigi o`z oylasi bilan uzoq o`lkalarga surgin qilindi.

O`z-o`zidan ravshanki jamolashtirish siyosati natijasida qishloq xo`jaligida mehnat unumdorligi pasayib, moddiy manfaatdorlik yo`qoldi, qishloq aholisi qoshshoqlashdi, dehkonni espluatatsiya qilishning birdan-bir takomillashgan usubi kashf etildi.

O`zbekistonda paxta yakka hokimligini kuchayttirish yo`li bilan SSSR paxta mustaqilligiga erishdi.

Ikkinchi jahon urushi yillari davrida izdan chiqqan O`zbekistonning iqtisodiyeti urushdan keyingi 1946-1950-yillari g`oyaj keskinlashgan xalqaro vaziyatda qayta tiklana boshladi.

Mamlakatning ichki resurslari, tabbiiy boyliklari va arzon ishchi kuchini g`oyat kuchma ekspluatatsiya qilish evaziga, yaqshi sarmoyalardan bosh tortgan holda olib borilgan iqtisodietni tiklash xalq boshiga og`ir kunlarni keltirdi. O`zbekiston xo`japligini tiklash ishlari sovet hukumatining zo`r berib kurallanish siyosatiga bo`ysindirildi.

Urushdan keyingi yillarda qishloq xo`jaligini, ayniqsa chorvachilikni tiklash ishlari anga og`ir o`tdi. 1945-yil 15-iyul`dagi Markaziy hukumatining O`zbekistonda paxtachilikni tiklash va yanada rivojlantirish choralari turg`risida gi qarori asosida paxta yakkakonligi kuchaytirildi va O`zbekistonning markazga bog`liqligi yana ham mustahamlondi.

Yirik sanoat korxonalarining bujudga kelishi bilan Respublikaning ittifoqqa bog`lanishi yana ham ko`chaydi.

Prezident I.A.Karimov u paytda O`zbeksiton bir eqlama iqtisodietga Markazga butunlay qaram, izdan chiqqan iqtisodietga ega bo`lgan yarim mustamlaka mamalkat katoriga aylangan edi, deydi.

O`zbekistonning iqtisodiy axvolidagi noxush xolajlarning ijtimoyi oqibatlari nihoyatda og`ir buldi.

80 yillarda fan, madaniyat va xalq ta`limiga ojratilgan xarajatlar davlat byudjetining otish 27 foizni tashkil qilgan bulsa, bu kursatkich 1989 yili Evropa mamlakatlarida 5,5 foizni, Afrika mamlakatlarida 5,4 fozni tashkil kilgan. Bolalar ulimi otkazan-ichak va yutuqni kasalliklar bo`yicha O`zbektiston SSSR da birinchilar qatorini egalladi.

Totalitar tuzim jaraenida ulkadagi madaniy-ma`rifiy ishlar e`tibordan chetda qolmadi. 20-30 yillarda sovotsizlikni tugatish, ta`lim-tarbiya ishlari ostoidiya kulga olindi.

Achinarlisi shundaki, respublikada ta`lim-tarbiya, madaniy-ma`rifiy ishlar ″Shaklan milliy-ma`rifiy sotsialistlik″ shiori ostida olib borildiki, asl maqsad ″baynalminalchilik″ niqobi bilan pardalanib, ulkaga rus madaniyatini, ularning turmush tarzini tarkatishdan iborat buldi.

Sovet xukumati dastlabki kunlordan boshlab dinga, diniy toshkilotlarga karshi keng mikesda kurash olib borib, ateistlik jomiyat kurish tomom yo`l tutgan edi. Machit va madrasalarni etib, ularning binolaridan boshqa maqsadlarda foydalanildi. Navruz kabi umumxalq bayrami diniy mirosimlar bekor kilindi.

20-30 yillar o`zbek adabieti va san`atida uzlanishlar, uyg`onish va yo`kotish yillari buldi. 20-yillarda ma`rifatchilik xarakatining samarali yillari bulib, A.Qodiriy, Fitrat, Chupon, Botu, Elbek, Hamza, S. Ayniy sungroq yangi esh ijobkorlar Oybek G.G’ulom, X.Olimjon, A.Kaxxor kabi o`zbek adabietining yirik namoyandalari faoliyat kursatdi.

Urushdan keyingi 50-60 yillarda respublika ijobiy zielilarning yangi avlodi shakllandi. shaxsga sig`inishning fosh etilishi bilan yuzaga kelgan iliqliq shamoli bilan badiy adabietda, kupgina salmoqli asorlar yaratildi. bir qancha yangi o`zbek teatr va kontsert san`atining dong`ini taratgan jamoalar tashkil etildi. jamiyatda inqirozli xalatlarini kuchayishi bilan madaniy xaetdagi ziddietlar xam keskinlashdi, chikib boraetgan sotsializm g`oyalarsiz tarixiy badiy asarlar erug`lik kurmaydigan buldi.

O`zbek halqi uchun eng dahshatlisi milliy, diniy, tarixiy, kadriyatlardan judo bulganligida edi. ″Yagona sovet halqi″. ″interrnatsional peol″ tug`risidagi uydirma nazariyalar adabiet va san`atdagi ″shoklan milliy, mazmunan sotsialistlik″ asarlarining yaratilishi halqimizni azaliy qabriyatlardan mahrum etdi.

TAYaNCh TUShUNChALAR:

Markazga karamlik, ″xarbiy kommunizm″, industriyalashtirish, jamoalashtirish. San`atining yangi soholari, yangi erlar uzlashtirilishi - ekologik fojia, ″shaklan milliy mazmunan sotsialistlik madaniyat″ shiori milliylikning poymol qilinishi.

ADABIETLAR:

1. I.Karimov Bizning bosh maqsadimiz - jamiyatni demokratlash-tirish va yangilash, mamalkatni modernizatsiya va isloh etishdir. - T. “O`zbekiston” 2005.
2. I.Karimov “Imperiya davrida bizni ikkinchi darajali odamlar deb hisoblashar edilar”. T.2005
3. O`zbekiston mustaqil taraqiet yo`lida. T. 2004
4. I.Karimov Vatanimizning tinchligi va xavfsizligi o`z kuch-qudratimizga xamjixatligi va bukilmas irodasiga bog`liq. Asarlar. 12 tom. 2004.
5. Gulomov X.G. Tatibaev A.S. “Tsentarl`naya Aziya i mirovaya istoriya”. T. 2004.
6. Tarix ortga qaytmaydi. (tuplam) T. 2004
7. Istoriya Uzbekistana T. 2004
8. SD. “O`zbekiston-2000” multimedia-ma`lumotnomasi
9. SD. “Barkamol avlod orzusi” 5 fil`m
10. Usmanov Q., Burxonova S. O`zbekstan: 15 bunedkorlik yillari Tashkent 2006.

12-MAVZU: SOVETLAR IMPERIYaSINING TANAZZULGA YuZ TUTIShI VA O`ZBEKISTON

REJA:

1. Sobiq SSSR da ma`muriy buyruqbozlik boshkarish tuzimining shakllanishi
2. 20-30 yillarda Sovet tuzimining O`zbekiston va Qoraqalpog`istonda yuritgan qatag`onlik siyosati
3. 1930-50 yillarda zielilarning ta`qib qilinishi
4. 80-yillarda qatag`onlikning yana da kuchayshi va uning oqibatlari.

Turkiston xalqlarining mustabid Sovet xokimiyatining shovinistlik siyosatiga karshi yuritgan istiqlolchilik kurashi markaziy organlarni Turkistonda tashkiliy jixatdan ba`zi uzgartirishlarni amalga oshirishga majbu kildi. 1918 yil aprel oyida turkiston Avtonom Sovet Sotsialistlik Respublikasi tuzilib, u RSFSR tarkibiga kushtildi.

O`zbekiston va Qoraqalpog`iston Sovetlar davrida markazga buysinuvchi xam olie etkazib beradigan mustamlaka ulka bulib qoldi. 20-yillarning 1-yarmida bir butun Turkiston parchalanib ″kizil imperiyasining″ ma`muriy-xududiy qismiga oylantirildi. Oktyabr` tuntarishidan keyingi dastlabki kunlarda bol`sheviklar mahalliy ulkalar xalklariga kupdan kup va`dolar bergan bulsolarda, aslida bularning hammasi kuruk tashvikot bulib qog`oz yuzida qoldi. Xalklarimiz o`z takdirini o`zi belgilash xukukidan maxrum etildilar.

Sovetlar rasman milliy respublikalari tashkil etgan bo`lsalar da, amalga imperiyani saqlab qoldilar.

20 yillarda sobiq SSSR da totalitar (mustabid) va avtoritar tizim shakllandi.

Totalitar ya`ni mustabid tizim deganga ma`muriy-buyruqbozlikka asoslangan boshqaruv uslubi, yagona partiyaning xukmronligi, aholining hokimiyatdan, hokimiyatning esa aholidan yiroqlashuvu, siesiy faoliyatinig ta`qiqlanish, konunlarning oeq osti kilinishi, targ`ib kiluvchi organlarning mavjudligi va shaxsning siesiy jihatdan xukuksizligi tushuniladi.

Avtoritlar so`zining ma`nosi ham shunga yakin bulib davlatni boshqarishda yagona bir kishining xukmronligi, aholi ustidan chegarasiz nazorat va zuravonlikning mavjudligi ijtimoyi xaetining siyosatlashuvi tushuniladi.

Turkistondagi rahbar xodimlar, xususan T.riskulov (Turkiston MIK raisi) boschiligidagi milliy kommunichtlar, turkiston mustaqilligi va uning o`z takdirini o`zi belgilashdek demokratik tamoyillar uchun kurash boshladilar.

T.Risqulov ulkada ulug` davlatchilik shovinizmi, burjua millatchiligi yuzaga kalaetganligi tug`risidagi masalalarni kutarib chiqdilar. F.Xudaev partiya ichidagi toxat qilib bulmas xalatlarni kursatib utdi. Ushbu vatanparvarlarning chiqishlari, keyinchalik ularni jismoniy yo`q kilishda ayblov uchun asos buldi.

Turkistonning sotsial-iqtisodiy rivojlanishi borasida bildirilgan muqobil fikr mualliflari millatchilikda ayblandilar. ayni shu damlarda Uzbekistonning ilg`or, xurfikrli farzandlari ″inog`olovchilik″ 18 lar guruhi″, ″qosilmovchilik″ kalbi guruhbozlikda va davlatga karshi millatchilikda ayblanib qatag`on kilindilar. 20 yillarning oxiriga kelib respublikada mustabid tuzum uzini tuliq avj oldi.

1929 yilda mashhur jadidchi, ma`rifatparvor Munavvarqori Abdurashidxonov boshliq eMilliy istiqlol″ tashkiloti a`zolarini qamoqqa olingan 85 a`zosida 15 tasi otildi, qolg`anlari ahloq tuzatish lagerlariga junatildi.

1930 yilda davlat Banki ma`muriyatida utkazilgan tozolash vaqtida qator rahbar xodimlar qamoqqa olindilar. O`zbekiston SSR sudi raisi Su`dulla Kosimovning eqosimovchilik″ deb nomlangan ishini qurib chiqish boshlandi. Bu jaraenlarning mohiyati kuzga kuringan siesiy arboblarni tugatishga qaratilgan edi.

30 yillarning boshi dindor va e`tiqodli kishilarga nisbatan zuravonlik siesiy qattag`onlikning cho`qqisi buldi.

Juda katta mikdordagi islom, xristian, budda diniga taalukli asarlar yo`q qilindi. Bu davrda O`zbekistondagi dindorlar, ulamolarning asosiy qismi qamoq lagerlariga junatildi. Utmishda nafoqat diniy rusumlar ado etadigan, balqi madaniyat, fan, tarbiya, san`at markazi xalqning kup arslik merosining saklovchisi bulgan mechit va madrasalarning deyarli barchasi epib, kuyildi, ayrimlari buzib tashlandi.

Butun respublikaning xaeti markazning qattiq nazorati ostiga utdi. partiya direktivalaridan har qanday chekinish kontrrevolyutsion, siesiy muxolifat deb baholandi.

Milliy madaniyat 30 yillarda qattiq fojiaga uchradi. Inson haq-xuquqlarining paymol kilinishi kuchaydi. Abdulla Kodiriy, Chulpon, Fitrat, Shokir Sulaymon, Zie Said, Elbek, Batu, Kasim Sorokin kabi millatning etuk zielilari qatag`on qilindi va xalkimiz ularning asorlarini ukishdan uzoq vaqt maxrum buldi.

40 - yillar oxirlarida fan va madaniyat VKP (b) MK ning 1946 yil eZvezda″ va eleningrad″ jurnallari haqidagi kurorlari qatag`onlar yangi tulkinining g`oyaviy asosi bulib xizmat qildi.

Ezuvchi va shoirlarning asarlarida urta asr va inkilobgacha bulgan davrdagi xalq tarixini, madaniyatini badiyiy tasvirlash - utmishni kumsash, ideallashtirish utmishni kumsash, ideallarshtirish deb ayblandi va ularga ″millatchi″ degan tamg`alar epishtirildi. Shu kabilga Oybek, Abdulla Kahhor, Mirtemir, Shayxzoda va boshqa o`zbek ezuvchilari qoralandi.

1951 yilda Maksud Shayxzoda. Shukrulla Yusupov, Gulom Alimov va boshqa bir qator ijodkorlar ″antisovet millatchilik faoliyati″ da ayblanib kamoqqa olindilar va 25 yillik amoq jazosiga xukm kilindilar. Shu yillari jamiyatshunos olimlardan bir guruxi, chunonchi, faylasuf V.Zohidov, iqtisodchi A.aminovlar panturkizini tashviqot kilishda va burjua millatchilikda ayblanib ta`kib qilindi.

Qatag`on kilingan san`at, fan va madaniyat arboblari mustabid tuzum davrida haq-xukuksizlik kurboni buldilar.

80 yillarning urtalariga kelib qatag`onlik tulkiniga nafaqat ijob ahli, balki xo`jalik xodimlari va davlat arboblari ham tartildi.

O`zbekistonda konunchilik va xukikiy tartiblarni tiklash, partiya davlat organlarini kadrlar bilan mustaxkamlash degan niqoblar bilan markazdan katta vakolatga ega bulgan ma`sul xodimlarning ″desant″ guruxlari kela boshladi.

Uydirma, tuqib chikarilgan ″paxta ishi″ va ″o`zbeklar ishi″ deb ishlarga siesiy tus berildi. Oqibatda gueki butun O`zbekiston jinoyatchilar makoniga aylanib kolgandek tasavvur uyg`otishga xarakat kilindi.

O`zbekiston Respublikasi mustakillikka erishganday sung ″paxta ishi″ katta kurib chiqildi va manglab begunoh kishilar oqlandilar. O`z navbatida O`zbekistonning mohir, Sh.R. Rashidovning pok nomi tiklandi. Shuningdek, mexnatkash o`zbek halqning yuzi erug` ekanligi asoslandi.

TAYaNCh TUShUNChALAR:

TASSR, T.Risqulov va F.Xo`jaev, siesiy qatag`onlar, eMilliy istiqlol″ tashkiloti, ma`muriy buyruqbozlik tizimi, fan va madaniyat xodimlari qatag`oni, qatag`onlikning yangi to`lkinlari.

ADABIETLAR:

1. I.Karimov “Imperiya davrida bizni ikkinchi darajali odamlar deb hisoblashar edilar”. T.2005
2. I.Karimov Bizning bosh maqsadimiz - jamiyatni demokratlash-tirish va yangilash, mamalkatni modernizatsiya va isloh etishdir. - T. “O`zbekiston” 2005.
3. O`zbekiston mustaqil taraqiet yo`lida. T. 2004
4. Gulomov X.G. Tatibaev A.S. “Tsentarl`naya Aziya i mirovaya istoriya”. T. 2004.
5. Tarix ortga qaytmaydi. (tuplam) T. 2004
6. Istoriya Uzbekistana T. 2004
7. Sharipov R.X. Muxiddinova F. “O`zbekiston halqining siesiy-huquqiy ta`limotlari tarixidan. (XIX asr oxirlari XX asr boshlari) T. 2004
8. SD. “O`zbekiston-2000” multimedia-ma`lumotnomasi
9. SD. “Barkamol avlod orzusi” 5 fil`m
10. SD. “Amir Temur. Shaxsiyat. Davlat. Reneseans” Multimediya-komusi
11. SD. “Tsivilizatsiyaning yaratilishi”
12. SD. “Al-Farg`oniy, Al-Beruniy”

13-MAVZU. O`ZBEKISTONDA DAVLAT MUSTAQILLIGINING QO`L”A KIRITILISHI VA UNING JAHONSHUMUL TARIXIY AXAMIYATI. O`ZBEKISTONDA HUQUQIY DEMOKRATIK DAVLAT VA FUQAROLIK JAMIYATI ASOSLARINING BARPO ETILISHI

REJA:

1.O`zbekistonning davlat mustaqilligini qo`lga kiritish tomon o`ul tutishi

2. O`zbekistonning davlat mustaqilligining e`lon kilinishi va uning tarixiy ahamiyati.

3. O`zbekistonning davlat ramzlarining va Konstitutsiyasining qabul kilinishi

4. I.A.Karimov - O`zbekiston mustaqilligining asoschisi va yo`lboshchisi.

5. Qoraqalpog`iston O`zbekiston tarkibidagi suveren respublika. Qoraqalpog`iston davlat ramzlarining va Konstitutsiyasining qabul qilinishi.

6. Mustaqillik yillarida O`zbekistionda totalitar tuzumdan huquqiy, demokratik davlatga o`tish bo`yicha amalga oshirilgan tadbirlar

7. O`zbekistonda fuqarolik jamiyatining shaqllanishi

8. Mustaqillik yillarida O`zbekistonda ko`p partiyaviylik tizimining shakllanishi. Ijtimoyi uyushmalar faoliyati.

9. Mustaqil O`zbekistonda yuratilaetgan milliy siyosat, uning mohiyati.

80 yillar oxiri 90 yillar boshlarida O`zbekistonda jamiyatining turli sohalarida mustaqillikka intilish harakatlari kuchaya bordi. 80 yillarning ikkinchi yarmidan mustaqillikni qo`lga kiritish shart-sharoitlari vujudga keldi. 1989 yil oktyabr`da davlat tili tug`risidagi konunni qabul qilinishi mustaqillik yo`lida muhim bosqich bo`ldi.

1990 yili bahorida markazning qattin` qarshilishga qaramasdan sobiq Ittifoq Respublikalari orasida birinchi bo`lib O`zbekistonda Prezidentlik lavozimi ta`sis etildi. Bu o`zbek davlatchiligi va mustaqillikning printsipial yangi bosqichi bo`ldi.

I.A.Karimov 1990 yil 24 martda O`zbekiston Oliy Kengashida O`zbekistonning birinchi Prezidenti qilib saylandi. 1990 yil 20 iyunda mustakillik to`g`risidagi deklaratsiyaning qabul qilinishi xalqning davlat mustaqilligiga intilishini huquqiy, iqtisodiy va siesiy mazmun bilan to`ldirdi va g`oyat katta tarixiy ahamiyatga ega bo`ldi. O`zbekiston jamoat tashkilotlari va harakatlari orasida mustaqillik g`oyasi keng qullab-quvvatlandi.

1991 yil 31 avgustda O`zbekiston Respublikasi Oliy Soveti XII chaqiriq navbatdan tashqari VI sessiyasi davlat mustaqilligi va mustaqil suveren O`zbekiston Respublikasi davlati tashkil topganligini e`lon qildi. Unda ″O`zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligi to`g`risida Oliy Kengash Baenati″ va ″Respublika davlat mustaqilligi asoslari to`g`risida″ O`zbekiston Respublikasi qonuni qabul qilindi hamda 1 sentyabr` -Mustaqillik kuni milliy bayram deb belgilandi. Bu asosiy hujjatlar O`zbekiston oldida turgan maqsad va vazifalarni ko`rsatib berdi.

Mustaqil demokratik respublikasining tashkil topishi jahanshumul tarixiy ahamiyatga ega bo`ldi. Xalqning asrlar davomidagi mustaqillik uchun kurashi ruebga chiqib, mamlakatda huquqiy, demokratik jamiyat shakllanishiga shart-sharoit yaratildi. O`zbekistonning boy imkoniyatlarini xalq turmushini yaxshilash uchun foydolanishga keng imkonitlar ochildi. Eng asosiy natijalardan yana biri-xalqning tarixiy, ma`naviy qadriyatlarini tiklash imkoni yaratildi.

O`zbekistonda mustaqillik sharoitida siesiy va iqtisodiy qayta qurashlar amalga oshirila boshlandi, birinchi navbatda mustaqil davlatning huquqiy asoslari yaratildi.

1991 yil 18-noyabrda Respublika Oliy Kengashi VIII sessiyasi 1991 yil 29-dekabrda O`zbekiston Respublikasi Prezidentligiga saylov va mustaqillik g`oyasini butun xalqning muhokamasidan o`tkazish tug`risida qaror qabul qildi. 29-dekabr` kuni muqobillik asosida o`tkazilgan saylovda Islom Abdug`anievich Karimov nomzodiga saylov qatnashchilarining 86 foizidan ko`prog`i o`z ovozini berdi.

Har bir mustaqillikka erishgan davlat o`z ramzilariga ega bo`lishi kerak. 1991 yil 18 noyabrda Respublika Oliy Kengashining VIII sessiyasida O`zbekiston Dalvt bayrog`i tasdiqlandi. Uning belgilari mamlakatiiz hududidagi qadimda mavjud bo`lgan yirik saltanatlarning tug`laridagi an`analarni davom ettiradi hamda xlqning milliy va madaniy o`ziga xosligini Respublika tabiiy sharoitini aks ettiradi. O`zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining 1992 yildagi X sessiyasida O`zbekiston Respublikasining Dalvt gerbi to`g`risidagi qonun,1992 yil 10 dekabrdagi XI sessiyasida O`zbekiston Respublikasining madhiyasi to`g`risidagi qonun qabul qilindi. O`zbekiston Respublikasi davlat ramzlarining qabul qilinishi mamlakatimiz mustaqilligini mustaqamlashda katta ahamiyatga ega bo`ldi.

Konstitutsiya-davlatning asosiy qonuni bo`lib, buyuk kelajakning huquqiy kafolatidir. Yangi Konstitutsiyani tayerlash g`oyasi 1990 yilning mart oyida ilgari surila boshlandi. Ko`p o`tmay, iyun`

oyida Oliy Kengashning ikkinchi sessiyasida I.A.Karimov boshshiligida Konstitutsiyaviy komissiya tuzildi. Komissiya mustaqillikning huquqiy asoslarini ishlab chiqish jaraenida xalqaro huquq qoydalariga, Birlashgan Millatlar Tashkiloti hujjatlariga Butunjahon inson huquqlari Deklaratsiyasiga tayandi. Shu bilan birga boy tariximizdagi davlat boshqaruvi va odatli qonunshunoslik an`analari ham chuqur o`rganildi.

1992 yil 8 dekabrda O`zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining XII chaqiriq XI sessiyasida Mustaqillik Konstitutsiyasi qabul qilindi. Uning mohiyati Asosiy qaidalar bo`limida baen etilgan. Bu qoidalar: davlat suvereniteti: xalq hokimiyati: Fuqarolar huquq va erkinliklirni ta`minlash: konuniylik: hokimiyatni ajratish: mahalliy o`z-o`zini boshqarish: sud tizimi va odil sudlovni tashqil qilish va boshqalardan iborat. Konstitutsiya preambula, 6 bo`lim, 26 bob va 128 moddadan iborat. Mustaqil O`zbekiston Konstitutsiyasi fuqarolarning inson huquqlari demokratik partiyasi bulib, insonparvar huquqiy davlat shakllantirishning stategik dasturridir. Uning qabul qilinishi g`oyat katta siesiy, huquqiy va xalqaro ahamiyatga ega buldi. Mustaqilik Konstitutsiyasi barcha qonunlarining va boshqa davlat va jamoat tashkilotlarini huquqiy xujjatlarining asosi bulib xizmat qiladi.

O`zbekiston mustaqillik tomon yo`l tutar ekan birinchi kunlardan boshlab, uning tepasida Islom Abdug`anievich Karimov turibdi. asrlarga teng shu qisqa vaqtda erishilgan yutuqlar: mamlakatlarda o`rnatilgan ijtimoyi - siesiy, iqtisodiy barharorlik tarixiy, diniy, kadriyatlarimizning tiklanishi jamiatda urnatilgan soyshitalikni, mustaqilO`zbekiston Respublikasining xalqaro xam jamiyatda tutgan urnining ortib borishini butun xalqimiz, jahonning yirik davlat arboblari Islom Karimov nomi bilan bog`laydi. 1996 yili Venada (Avstriya) ″XX asr xalqlar dohiylari″ nomida bosib chiqarilgan kitoblarining bir jildi O`zbekiston Prezidentiga bag`ishlang`an. Kitob mualliflaridan biri, Garvard Universitetining professori Donal`d S.Karlaysh ″... Islom Karimov kommunizmdan keyingi O`rta Osiyo mintaqasidagi eng buyuk davlat arbobidir″, deb tan beradi.

Islom Karimovning har bir asari, ma`ruza va maqolalari bozor munosabatlariga asoslangan demokratik jamiyat qurishning nazariy asoslarini, amaliy shilarning kundalik dasturini tashqil qiladi. Istiqlolning boshlang`ich bosqichida erug`likka chiqqan ″O`zbekistonning o`z istiqlol va taraqqiet yuli″ ″O`zbekiston bozor munosabatlariga utishning ziga xos ykli va boshqa bir qancha asarlarida baen etilgan O`zbekiston

Mustaqilligining birinchi navbatdash kechiktirilmas ijtimoyi - siesiy, iqtisodiy va ma`naviy-ma`rifiy vazifalari keyinchalik ″O`zbekistoen iqtisodiy islohatlarni chukurlashtirish yulida″, Demokratik islohatlarni chukurlashtirish vazifalari″ va boshqa asarlarida o`z rivojini topdi.

O`zbekistonning eqin utmishda va XX asrninng snggi o`n yilida utgan yillari mustahkamlakashning strategik tuplangan kitoblari xorijiy mamlakatlarda chop etilgan I.A.Karimovning ″O`zbekiston XXI asr busagasida″, ″O`zbekiston XXI asrga intilmoqda″ asarlarida baen etib berildi.

I.A.Karimov yangi jamiyat kurishda milliy, diniy kadriyatlarimizni tiklash ishlariga, shu maqsadda Vatanimiz tarixini xolisona, yangicha yaratishga .`tiborni kuchaytirmoqda. Vatan tarixini urganish uning yangi avlodni tarbiyalashdagi tutgan urni, axamiyati masalalari I.A.karimovning ″Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q″ (1998 yil avgust) nomli asarlarida keng baen qilib berildi.

O`zbekiston xalqning istiqlol yillarida erishgan eng katta yutug`i mamlakatda urnatilgan tinchlik, osoyshitalik, tartib-intizomdir. Respublika aholisining mutloq aksariyati (97,5 fonzi) bunday sharoitga bevosita I.A.karimovning etakchiligida erishildi deb hisoblaydi.

I.A.Karimov yangi davrning jahon mikesidagi davlat arbobi. O`zbekiston xalqining buyuk yo`lboshchisi, mamlakatininggina emas, xorijiy davlatlar va xalqaro tashkilotlarning bir kancha nishshonlari va unvonlari bilan taqdirlangan.

O`zbekiston uzining davlat mustaqilligini qulga kiritilganda sung Qoraqalpog`iston mustakil O`zbekiston tarkibidagi suveren respublika deb e`lon qilindi.

1990 yilning 14 dekabrida Qoraqalpog`iston respublikasi Oliy Kengashining IV sessiyasida ″O`zbekiston Respublikasi tarkibida Qoraqalpog`isto Respublikasi Davlat suvereniteti tug`risida Deklaratsiya″ qabul qilindi.

Qoraqalpog`istoen Respublikasi Oliy Kengashi o`zining XII sessiyasida 1993 yil 9 aprelda Qoraqalpog`iston Respublikasi Konstitutsiyasini qabul kilindi.

Qoraqalpog`iston Respublikasi suveren respublikasining barcha davlat ramzlariga egadir. Qoraqalpog`iston Respublikasi Oliy Kengashining 1992 yil 14 dekabr`da bulib utgan XI sessiyasida Qoraqalpog`iston davlat boyrog`i tasdiqlandi.

1993 yilnieng 9 aprelida XIII sessiyada davlat gimni tasdiqlandi.

Mustaqillik yillari yangi mustaqil O`zbekistonning milliy davlatchiligi poydevorini yaratish sohasida puxta va izchil ish yuritilgan davr bo`ldi. Faqat mustaqilikni qo`lga kiritganday sunggina xalqaro munosabatlarning teng xuquqli sub`ektiga aylangan mustaqil O`zbekiston yangi davlatni kurishga va rivojlantirishga kirishdi.

Milliy davlatchilik rivojlanishining manglab yillik an`analari chorizm mustamlakasi davrida batomon inkor etilgan edi. Mustaqil O`zbekiston Prezidenti I.A.Karimov tarixiy an`analarga, dune tajribalariga, ulkaning milliy tarixiy rivojlanishiga hamda ulkaning uziga xos tomonlariga tayangan holda jamiyatni tubdan isloh qilish yo`llarini ishlab chiqdi.

Mustaqillikka erishilgandan sung halqimiz oldida keskin muammolar paydo buldi. Ularni xal kismasdan turib, demokratiya va hokimiyatni taqsilmash printsiplariga asoslangan yangi davlatchilikni barpo etish, demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati kurish mumkin emas edi.

Bu jaraenda kuyidagi ikkita vazifani hal qilish nihotyada zarur edi.

Birinchidan eski ma`muriy-buyruqbozlik tizimini unga muvofiq bulgan hokimiyat va boshqaruv organlarini tugatish va hokimiyat boshqaruv organlarini qayta qurish:

Ikkinchidan, yangi davlatchilikning siesiy-huquqiy, konstitutsiyaviy asoslarini yaratish. Konstitutsiya va konunlarda ijtimoyi munosabatlarning yangi tizimini, ham markazdagi, xam joylardagi davlat hokimiyati organlarining yangi tizimini mustahkamlab kuyish.

O`zbekiston Respublikasi huquqiy davlat kurilishining kafalati O`zbekiston Konstitutsiyasidir Davlat hokimiyati tashkil etishning muhim demokratik tamoyilari Konstitutsiyada qayd kilingan bulib, unda hokimiyat konun chikaruvchi, ijro etuvchi va sud organlaridan iborot deb kursatilgan. Bu organlar faoliyati erkin, bir-biridan mustaqil bulib, ayni vaqtda bir-biri bilan chambarchas bog`likdir.

O`zbekiston Respublikasida konun chikaruvchi hokimiyat Respublika Oliy Majlisi bulib u 1994 yil 24 dekabrda kun partiyaviylik va muqobillik asosida saylandi. Oliy Majlis tarkibida 250 deputat bulib, ulardan 120 kishi viloyatlar deputatlari kengashdan saylangan, qolganlari esa har hil partiyalar vakillaridir.

Davlatni boshqarishning prezidentlik shokli joriy kilishini mamlakat boshqaruv tizimini isloq kilishning boshlanishi buldi. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti davlat hokimiyatining boshlig`i bulib, br vaqtning o`zida Vazirlar Mahkamasining Raisi vazifasini ham bajaradi. Prezident fuqarolar erkanligi va xukuklarini himoya qilish, Konstitutsiya va O`zbekiston konunlariga rioya qilinishini kafolatlaydi. Vazirlar Mahkamasi ijro etuvchi hokimiyat organi bulib, u ijtimoyi, iqtisodiy va ma`naviy sohalardagi vazifalarning bajarilishni, konunlar, Oliy Majlis karorlari, mamlakat Prezidenti farmonlarining ijro etilishini ta`minlaydi. Sobiq Sovetlar davridagi hokimiyat organlaridan hozirgi ijro etuvchi hokimiyat organlari tizimi tubdan farq qilib, bu tizim jamiyat haetida muvofiqlashtiruvchilik vazifasini bajaradi.

Milliy davlatchilik tarixi tajribasidan kelib chiqqan holda va ″O`zbekiston Respublikasi mahalliy hokimiyat idoralarini qayta tashkil etish tug`risidagi″ qonung`a muvofik viloyat, shahar va tumarlarda hokim lavozimi ta`sis etildi. Hokimlikka tajribali va malakali shaxslar Prezident tomonidan tayinlanadi va halq deputatlari kengashlari tomonidan tasdiqlanadi.

Mahalliy o`z-o`zini boshqarish organlarining asosini mahallar tashkil etadi. Fuqarolar yig`ini, Oqsoqollar Kengashiga 1998 yil noyabr-dekabr oylarida utgan saylovlarda mahalliy organlarga kupchiligi oliy ma`lumotli, kup tajribaga ega kadrlar ishga tortildi.

Fuqarolik jamiyati, bu insonning rivojlanishiga imkon yaratadigan, uning huquq va erkinliklirini tula darajada ta`minlaydigan konun ustuvor bulgan ijtimoyi jamiyatdir. Bunday jamiyat kurish davlat konunlari va inson xukuklarini poymol etmaslikni, insondan konunlarga kat`iyan rioya kilishni talab etadi.

O`zbekistonda demokratik jaraenlari chukurlashtirishda sud xokimiyatini shokllantirish muhim axamiyatga ega. O`zbekiston Respublikasi sud hokimiyati tzimiga besh yil muddatga satslanadigan Konstitutsiyaviy sud, Oliy sud, Oliy xujalik sudi, Xarbiy sudlar tizimi, Qoraqalpog`iston Respublikasi oliy sudi, Qoraqalpog`iston Respublikasi xujalik udi, viloyat rayon va shaxar sudlari kiradi.

O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida belgilab berilgan fuqarolarning saylash va saylanish xukuklarining asosiy tamoyilariga muvofiq demokratik jamiyatga xos saylov tizimi shakllantirildi. 1991 yil 18 noyabrda O`zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi tug`risida, 1993 yil 28 dekabrda ″O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov tug`risida, 1994 yil 5 mayda ″Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashiga saylov tug`risida″ O`zbekiston Respublikasi konunlari qabul qilindi.

Demokratik jamiyatning barpo etilishida turli siesiy partiyalar va jamoat tashkilotlarining shakllanishi va qaror topishi muhim axamiyatga egadir mamlakatimizda siesiy partiyalar, jamoat tashkilotlari vujudga kelishi va faoliyat yuritishi uchun xukukiy asoslar yaratildi. Mustaqillik yillarida

O`zbekistonda 4 ta siesiy partiya va 1 ta jamoatchilik xarakati faoliyat kursatmoqda. **O`zbekiston Xalq demokratik partiyasi** 1991 yil 1 noyabrda tashkil topgan. U o`z safida 420 mingdan zied birlashtiradi. Partiya Markaziy Kengashining birinchi kotibi A.M.Jalolov.

″Vatan taraqqieti″ partiyasi 1992 yil may oyida tuzilgan bulib, uning saflarida 35 mingdan ortiq a`zo bor.

″Adolat″ sotsial-demokratik partiyasi 1995 yil fevralda tashkil topgan bulib, 30 mingdan ortiq a`zosi bor.

**″O`zbekiston Milliy Taklanish demokratik partiyasi″** 1995 yil iyunida tashkil topgan. Saflarida 6 mingga yaqin a`zosi bor.

1998 yil dekabrda **”Fidokorlar″** milliy-demokratik partiyasi tashkil topgan edi. 2000 yil aprelda maqsad va vazifalari mamlakatni xar tomonlama rivojlantirishdan iborat bulgan **″Vatan taraqqieti″** va ″Fidokorlar″ yagona partiyaga birlashdilar, mamlakatda 1995 yil iyun oyida ta`sis etilgan **″Xalq birligi″** xarakati faoliyat kursatmoqda.

shuningdek, istiqlol yillarida O`zbekistonda turli jamoat tashkilotlari uchun xam keng imkoniyatlar yaratildi. Bu ijtimoyi uyushmalar orasida eng omaviysi kasaba uyushmalari bulib, tarkibida 7,5 mln. a`zo bor.

Hozirgi kunda mamlakatimizda 2300 jamoat birlashmalari va nodavlat tashkilotlari faoliyat kursatmoqda. Ulardan eng kattalari - O`zbekiston eshlarining ″Kamolot″ jamoatchilik xarakati, O`zbekiston Nuroniy″ jamg`armasi va boshqalardir.

O`zbekiston Respublikasi 120 da ortiq millatlar va elatlarni birlashtirgan kup millatli davlat. Respublikada yashovchi xar bir fuqaro millati, kelib chiqishi, dini va irqidan qat`i. Nazar teng xuquq va imkoniyatlarga ega. Aynan mana shu tamoyil milliy siyosatimizning asosini tashqil etadi. Respublikada 80 ta milliy madaniy markazlar tashkil etilgan. Bularning faoliyatini 1993 yil yanvarida madaniy markazi boshqarib boradi. Respublikamizda millatlararo munosabatlarda barkarorlikka erishilgan. Bu O`zbekistonda demokratik jamiyat kurishning garovidir.

TAYaNCh TUShUNChALAR:

Xuquqiy demokratik davlat, fuqarolik jamiyati, milliy davlatchilik rivojlanishi, ko`p partiyaviylik, oliy majlis, mahalliy boshqaruv, milliy siyosat. tayanch tushunchalar

Kayta qurish siyosati va uning oqibatlari. Mustaqillik deklaratsiyasi, Prezident saylovlari, O`zbekiston Konstitutsiyasi, Davlat ramzlari, Qoraqalpog`iston suvereniteti, Qoraqalpog`iston Konstitutsiyasi va davlat ramzlari.

ADABIETLAR:

1. I.Karimov Bizning bosh maqsadimiz - jamiyatni demokratlash-tirish va yangilash, mamalkatni modernizatsiya va isloh etishdir. - T. G`O`zbekistonG` 2005.
2. Karimov I.A. Erishilgan Yutuqlarni mustaxkamlab, yangi marralar sari izchil xarakat qilishimiz lozim. G`Xalq so`ziG` 2006 11 fevral`.
3. Karimov I.A. Inson, uning xuquq va erkinliklari hamda manfaatlari-eng oliy qadriyat T: 2005.
4. Ryufen Daniel. G`Evuzlik va terror yo`lidagi mustaxkam to`siqG` G`Xalq so`ziG` gazetasi 2005 iyun soni.
5. Uydirmalar tarqatishdan maqsad nima. G`Xalq so`ziG` gazetasi 2005 14 iyun soni.
6. Xalq ishonchini oqlash-oliy ma`suliyat. G`Xalq so`ziG` gazetasi 2005 23 avgust.
7. Usmanov Q., Burxonova S. O`zbekstan: 15 bunedkorlik yillari Tashkent 2006.
8. O`zbekiston mustaqil taraqiet yo`lida. T. 2004
9.O`zbekitonda parlament taraqqietining yangi bosqichi. T.2004
10. Istoriya Uzbekistana T. 2004
11. SD. “O`zbekiston-2000” multimedia-ma`lumotnomasi
12. SD. “Barkamol avlod orzusi” 5 fil`m

14- MAVZU. MUSTAQILLIK YILLARIDA O`ZBEKISTONNTING IQTISODIY VA MA`NAVIY TARAQQIETI

REJA:

1. O`zbekiston Respublikasi bozor munosabatlarining shakllanishi, uning yo`nalishlari, bosqichlari va xususiyatlari
2. Iqtisodietda yuz bergan tarqibiy o`zgarishlar
3. Qishloq xo`jaligida islohotlar, uning vazifalari va yo`nalishlari. Moliya-bank tizimi.
4. Mustaqillik yillarida ma`xnaviy haet.
5. Mustakillik yillarida fan va madaniyatning rivojlanishi.
6. Milliy istiklol mafkurasining shakllanishi.
7. Ta`lim to`g`risidagi Qonun va Kadrlar tarerlash milliy dasturi.

Davlat mustaqilligining qo`lga kiritilishi O`zbekistonda bozor munosabatlariga o`tish uchun qulay sharioit va keng imkoniyatlar yaratdi.

O`zbekistonning boy imkoniyatlari, geopolitik sharoitidaen foydalanib, o`zimizning ijtimoyi-iqtisodiy taraqqiet yo`limizni belgilash dastlabki kunlarning eng muhim vazifasi bo`lib qoldi. O`zbekiston tanlangan islohot yo`li ijtimoyi yo`naltirilgan bozor iqtisodini shakllantirishga qaratildi.

Bozor munosabatlariga asoslangan demokratik jamiyat kurishning asosiy yo`nalishlari Prezident I.A.Karimov tomonidan ishlab chiqilib, dunedagi rivojlangan mamlakatlarning yirik mutaxassislari, davlat arboblari tomonidan tan olindi va o`zining xaetiyligini namoyshi etmoqda. Bu tamoyillarning asosiy mazmuni qo`yidagilardan iborat:

- iqtisod siyosatdan ustun turib mafkuraviy taziyqlarsiz, o`ziga xos ichki qonunlarga muvofiq rivojlanmog`i kerak:
- davlat bosh islohotchi o`rnida bulib, u islohotlarning ustuvor yo`nalishlarini belgilab berishi va ularni izchillik bilan amalga oshirishi lozim:
- bozor munosabatlariga o`tish qonun ustivorligini talab qiladi. Butun xalq tomonidan qabul qilingan Konstitutsiya va qonunlarga amal qilinishi shartj
- bozor munosabatlarni joriy etish bilan bir vaqtda aholini himoya qilishning kuchli ijtimoyi siyosatini o`tkazish:
- ijtimoyi islohotlarning rivojlanib borishi va yo`nalishini belgilab beruvchi tamoyillardan biri bozor iqtisodietiga o`tish evolyutsion yo`l bilan bosqichma-bosqich amalga oshirilishi zarur.

Yangi iqtisodiy munosabatlarga o`tish tamoyillari asosida g`oyat mas`uliyatli va muraqqab vazifa-iqtisodiy islohotlar strategiyasi ishlab chiildi. Iqtisodiy strategiyaning boshlang`ich nuqtasi ijtimoyi-iqtisodiy o`zgarshilarning pirovard maqsadini belgilab olishdan iboratdir.

Bu vazifa markazlashtirilgan, ma`muriy buyruqbozlikka asoslangan iqtisodietdan bozor munosabatlariga, bir sifat holatidan ikkinchi sifat holatiga o`tishdan iboratdir.

Bozor islohotlarini amalga oshirish dasturiga qo`ra ustuvor vazifalar bosqichma-bosqich hal qilinadi.

Birinchi bosqichda totalitar tizimdan hozirgi zamon bozor munosabatlariga o`tish davridagi bir-biriga bog`liq ikki vazifani bir vaqtda hal qilishga to`g`ri keldi:
ma`muriy buyruqbozlik tizimining og`ir oqibatlarini tugatib, iqtisodni barkororlishtirish va bozor munosabatlarining negizini shakllantirish. Bu bosqich jaraenida iqtisodiy islohotning g`oyat muhim yo`nalishlari O`zbekiston Prezidenti tomonidan belgilab berildi:

- o`tmish jaraenining xuquqiy asoslarini shakllantirish, islohotlarining qonuniy-xuquqiy bazasini mustahqamlash va rivojlantirish:
- qishloq xo`jaligida mulkchilikning yangi shakllarini vujudga kletirish:
- ishlab chiqarishning pasayib borishiga barham berish.

Bozor munosobatlariga utishning asosiy shartlaridan biri-mulkni davlat tassarufidan chiqarish va xususiylashtirish amalga oshirildi. Bu bilan davlat monopoliyasi tugatilib, ma`muriy buyruqbozlik tizimi buzildi va bozor iqtisodietiga asos solindi, xususiy mulkdorlarning keng qatlami shakllantirildi.

Mulkni xususiylashtirish va ko`p ukladli iqtisodni shakllantirish O`zbekistonda o`ziga xos yo`l bilan berinchi bosqichda 1992-1993 yillari amayaga oshirildi.

Bu davrda asosan maishiy xizmat va savdo korxonalari, transport va qo`rilishning kichik karxonalari, davlat sanaat va mahsulot qayta ishlash korxonalari mulk shaklini o`zgartirdi. Bular mulkning ijara, jamoa va aktsiyadorlik shakliga aylantirildi. O`y joa`lar keng mikesda xususiylashtirilib, aholining ayrim qismiga tekin, boshqa qismiga esa arzon narxda xususiy mulk etib berildi.

Davlat mulkini xususiylashtirishning ikkinchi bosqichi O`zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining 1994 yil 21 yanvar`dagi ″iqtisodiy islohotlarni yanada chukurlashtirish, xususiy mulk

manfaatlarini himoya qilish va tadbir korlikni rivojlantirishning chora-tadbirlari tug`risida″ karori asosida olib borildi.

Bu davrda ochiq shakldagi akuiyadorlik jamiyat kurshi, korxonalar aktsiyasini chiqarish, auktsion (kim oshdi) savdosi orqash davlat mulkini shaxslarga yuotish kimmatbaho qog`ozlarni chiqarish va xususiylash-tirshini eppasiga olib borish uchun jaroit yaratish ishlari amalga oshirildi.

Aloha, transport, geologiya qidiruv eg`ilg`i-energetika kompleks-lari xususiylashtirilmadi. Ayrim sohalarda kime, oltin qazish, paxta tazalash, tog`-kon sanoatida - 51% aktsiya davlat ixtierida qoladigan bo`ldi.

Jahon bozorida raqobatga bardosh bera oladigan va aholining iste`mol talablarini qondiradigon mahsulot ishlab chiqarishni tashqil qilish zarur edi. ″barkarorlashtirish siyosati, - deydi. Prezident I.A.Karimov - eng avvalo, bu makro iqtisodietda muvozanatni saqlash, ishlab chiqarishning keskin darajada pasayishiga va ommaviy ishsizlikka yo`l qo`ymaslikdir″.

Iqtisodiy usish iqtisodietning barcha sohalarida ishlab chiqarish hajmi oshgani bilan ifodalandi. Bu qo`rsatkich 1990 yil bilan kieslaganda sanoatda 106,5, qishloq xo`jaligida 105,8, qurilishda 102,6, savdoda 112,7, aholiga pullik xizmat ko`rsatish sohasi 121.3, foizini tashkil etdi. Xalq iste`mol mollarini ishlab chiqarish bir yilda 112 foizga qo`paydi.

Mamlakatimizning eqilg`i mustaqilligiga erishish siyosati izchillik bilan amalga oshirildi. Istiqlolga erishgan O`zbekiston tarixda ilk bor 1995 yilda neft mustaqillgiga erishdi.

O`zbekistonning jahondagi ko`plab mamlakatlar bilan tashqi iqtisodiy aloqalari kengayib mutaxkamlanib bormoqda. Endilikda jahonning 35 mamlakati bilan savdo-iqtisodiy hamkorlik tug`risida bitim tuzilgan.

1999 yil 1 yanvar holatiga ko`ra O`zbekistonda 3.592 ko`shma karxona ruyxatga olingan.

Endilikda jahondagi eng yirik konlardan hisoblangan qizilqumning oltin va uran boyliqlari mamlakatimiz tarakkietiga xizmat qilmoqda.

O`zbekistonning istiqlosh mashinayuzlik sanoatini, ayniqsa uning muhim tarmog`i-avtomobilsozlikning rivojlannishiga bog`liq. 1992 yilning avgust oyida janubiy koreya Respublikasi bilan O`zbekiston o`rtasida tuzilgan bitim asosida ″O`zDEU avto″ qo`shma korxonasi tashkil etildi va Asaka shahrida engil avtomashinalar ishlab chiqarishga kirishildi. 1996 yilning mart-iyul oylarida ″O`zDEU″ avtokorxonasi ″TIKO″, ″NEKSIYa″ ″DAMAS″ engil avtomashinalarini chiqara boshladi.

1993 yilda GFR dagi ″Mersedes Bents AG″ korporatsiyasi bilan Xarazmda yuk avtomashinasini chiqarish uchun shartnoma tuzildi. 1994 yili eDustlik″ avtomobil` zavodida datlabki 350 ″Mersedes Bents″ yuk avtomobili ishlab chiqildi. 1995 yili ″O`zavtosanoat″ uyushmasi bilan Turkiyaning mashhur ″Kochxolding″ kompaniyasi o`rtasida tuzilgan shartnoma asosida Samarkandning Sug`diena mavzesida qad qutargan avtobus zavodi 1999 yil mart oyida o`zining maxsulotini bera boshladi.

Iqtisodiy islohotlarning hal qiluvchi bug`ini utkazish, uni jadal rivojlantirishga alohida e`tibor berildi.

Qishloq xujaligida islohotlarni amalga oshirishda eng ustuvor masala sifatida elga mulkchilik masalasi hal qilindi. O`zbekiston Respublikasida sug`oriladigan erlarning kamligini hisobga olib, er xususiy mulk qilib sotilshi mumkin emasligi, balki uni uzoq muddatli ijara shartlari bilan topshirish mumkinligini xukukiy xujjatlarda qayd etildi.

O`zbekistonRespublikasi Oliy Majlisining 1-chaqiriq X sessiyasi(-dekabr`,1997-yil) agrar va iqtisodiy munosabatlarni tubdan o`zgartirish yuzasidan qator qonunlar qabul qildi. ″Er kodeksi″, ″Qishloq ho`jaligi kooperativi (shirkat ho`jaligi) to`g`risida″ ″Dehkon ho`jaligi to`g`risida″, ″Er kadastri to`g`risida″ gi qonunlar qishloq ho`jaligining huquqiy asoslarini mustahkamladi.

Mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab bozor munosabatlariga mos pul-kredit tizimi shakllantirildi.

1991-1996 yillar davomida O`zbekiston Respublikasi hukumati milliy bank va moliya tizimi yuzasidan bir qancha qarorlar qabul qildi.

1994-yilning 1-iyuldan boshlab iqtisodiy mustaqillikning zaruriy sharti tariqasida O`zbekiston Respublikasining pul birligi sum muomalaga kiritildi. Milliy valyutaning muomalaga kiritilishi iqtisadietni barqarorlashtirish, korxonalar va tarmoqlar molyaviy ahvolni mustakamlash aholi va mamlakat iste`mol bozorini muhofaza qilishda katta o`rin tutdi. Mustakil O`zbekiston xazinasini to`ltirivchi iqtisodiy isloxatlarni muvaffaqiyatli o`tkazishning asosiy manbai soliqdir. Shuning uchun soliq tizimini takomillashtirishga dastlabki kunlardan boshlab katta e`tibor berildi. Iqtisoldiy isloxatlarning yutuqlari mamlakatda iqtisodiy barkorarlikni ta`minlamoqda.

O`zbekiston mustakillikka erishgandan keyingi dolzarb muammolardan biri-xalqimizning ma`naviy merosini tiklash va uning yanada kamol topishi uchun keng imkoniyatlar ochish edi. O`zbekiston Prezidenti I.A. Karimov o`zining O`zbekistonning o`z istiqlol va taraqqiet yo`li kitobida Uzbekistonning milliy-madaniy jihatdan g`oyat rang-barangligi, milliy o`zligini aglash va ma`naviy qayta tiklanishning kuchayib borishi bilan o`zviy birlikda jamiyatni yanglash, uni ochiq jamiyatga aylantirish uchun qudratli omil bo`lib xizmat qiladia va ruspublikaning jahon hamjamiyatiga ko`shilishi uchun qulay sharoitlarni vujudga keltirada, deb ko`rsatgan edi. (Karimov I.A. O`zbekistonning o`z istiklol va taraqqiet yo`li. T, 1992y, 13 bet)

O`zbekiston suveren davlat sifatida ijtimoiy-siesiy haetda ma`naviy yangilanish jaraenini amalga oshirmasdan mustaqillikni har tomonlama mustahkamlash uchun xalqni safarlar qilib bo`lmaydi.

Mustaqillik yillarida ma`naviy sohada yuz bergan o`zgarishlarni eng muhimi xalqning o`zoq yillar moboynida to`plagan boy tarixiy-madaniy merosiga e`tiborning kuchayichi bo`ldi.

Madaniy-ma`rifiy ishlarning rivojjlanishi uchun davlat tomonidan katta mablag`lar ajiratildi.

San`at asarlariga baho berishda partiyavoylik, sinfiylik naktam nazaridan endoshishga chek qo`yildi. Bu borada birgina misolni keltirib o`tish o`rinli.

1986 yil 4 -oktyabr`da O`zbekiston KP Mkning III Plenumida Bobir tug`risida badiiy asar ezgan ezuvchi Piriqul Qodirov keskin tanqid qilindi, Boburga esa butunlay salbiy baho berildi va u ma`rifatli zolim deb tilga olindi.

Bahovuddin Naqishband, Feruz, Ho`ja Ahror, Cho`lpon, Fitrat kabi allomolarning nomlari tiklanib, asarlari chop etildi.

1991 yili buyuk alloma, g`azal mulkning sultoni Alisher Navoiy yubileyi o`tkazildi. 1994 yil Mirzo Ulug`bek tavallud topgan kunining 600 yilligi keng ko`lamda, jahon miqiesida nishonlandi. 1994 yil hukumat qarori bilan Ulug`bek yili deb e`lon qilindi.

O`zbekistonda har yili Bobur, Mashrab, Ogaxiy, Furqat, Fitrat, Cho`lpon, Abdulla Qodiriy, Usmmon kabi ulug` shoir va ma`rifatparvalar kunlarini o`tkazish an`anaga aylanib qoldi.

Mustaqillik yillarida Cho`lpon, Fitrat, Behbudiy, Fayzulla Ho`jaev, Ogahiy, Ajiniyaz, Berdaq va boshqa jamoat arboblari yubileylarini o`tkazish yuzasidan ko`rilgan chora tadbirlar ham ma`naviy haetdagi muhim qadamlardir.

Mamlakat ma`naviy haetini yanada yaxshilashda 1994 yil 24 aprelda qabul qilingan Ma`naviyat va ma`rifat jamoatchilik Markazini tashkil etish tug`risidagi Prezident farmoni muhim ahamiyatga ega bo`ldi. Markaz tomonidan Imam al` Buxariyning yubileyiga bag`ishlab, Qur`oni karimdan keyin ikkinchi o`rinda turadigan Al`-Jome`, as-Sahiyh(Ishonarli to`plami) Al-adab, as-mufrad (Adab durdonalari) o`zbek tiliga tarjima qilinib, nashrdan chiqarildi.

Mustaqillik yillarida ma`naviy poklanish hakida gap ketganda O`zbek tiligap Davlat tili maqomi berilishining ahamiyati kattadir.

1989 yil 21 oktyabr`da qabul qilingan O`zbekiston Respublikasining davlat tili hakidagi Konun xaqimiz milliy ongining rivojlanishida, mamlakat mustaqilligining mustahkamlanishida, madaniy merosneing tiklanishi va jamiyatning ma`naviy yangilanishida muhim rol` o`ynadi. O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning 1995 yil 22 dekabrdagi sessiyasida bu qonun yangi tahrirda qabul qilindi.

Mustaqillik davri tom ma`noda hazrati Temurning qayta tug`ilish davri bo`ldi. Prezident farmoni bilan 1996 yil Amir Temur yili deb e`lon qilindi.

Ma`naviy haetdagni diniy bayramlar, hayit kunlarining respublikada umumxalq bayrami sifatida nishonlanishi mamlakatimizda dinga bo`lgan munosabatning ijobiy tomonga o`zgarganligining ko`rinishidir.

Islom olamining zabardast allomalari-vatandoshlarimiz imom Abu Iso at-Termiziyning 1200 yilligi, Maxmud az-Zamahshariyning 920 yilligi, Najmiddin Kubronning 850yilligi, Bahouddin Naqshbandining 675 yilligi va Xo`ja Ahrori Valiyning 600 yilligi, Imom al-Buxariy tavolludining hijriy-qamariy taqvim bo`yicha 1225 yilligi keng ko`lamda nishonlanishi yurtimiza iymon, diniu dienat qaytadan yuksalaetganiga erkin dalil bo`ldi.

Musulmon haetidagi qutlug` sanalar-Qrbon va Ramazon kunlari Uzbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning maxsus farmon-lariga bionan bundan buen har yili doimiy sur`atda bayram qilinadigan bo`ldi.

Xalqimizning zaaliy qadriyati, sevimli bayrami Navruz bayramining xalqimizga qaytib berilishi mamlakat tarixida katta vaqea bo`ldi.

Mustaqillik yillarida fan va madaniyat sohasida ham tubdan o`zgarishlar yuz berdi.

O`zbek olimlarining fan-texnika sohasidagi yutuqlari nafaqat O`zbekiston balki jahon hamjamiyatida ham tan olina boshlandi. O`zbekiston Respublikasining fanlar Akademiyasi al-Xorazmiy nomidagi, Zahiriddin Muxammad Bobur nomidagi oltin medallarni ta`sis etdi.

Fan va texnikada kim haqiqattan kim. deb nomlangan jahon fan va texnikasining rivojlanishiga munosib hissa qo`shgan eng buyuk olimlarning haeti va ilmiy faoliyati tug`risidagi asosiy ma`lumotlarni o`z ichiga olgan qomusga O`zbekiston Respublikasi FA ning akademigi P.Q, Habibullaev kiritilgan.

Mustaqillik yillarida (1996) Faning 40 ga yaqin ilmiy markazi va tadqiqot laboratoriyalarida 48 akademik 96 muxbir-a`zo faol mehnatt qilmaqdalar.

Mustaqillikning o`tgan davrida shakl ham, mazmunan ham milliy madaniyatning rivojlanishi uchun keng imkoniyatlar yaratildi.

Bu avvalo teatr san`ati, milliy musiqa, me`morchilik, badiy adabiet sohalarida yaqqol ko`zga tashlanadi. Farg`onada va Xivada Qo`g`irchoq teatrlari ish boshladi. 1993 yil avgustida Toshkent shahida ish boshlagan Turkiston saroiy nafaqat me`morchilikning erqin namunasi balki sahna guruxlari va artislarning chiqishlari bo`ladigan dargohga aylandi.

Respublikada 36 ta teatr faoliyat ko`rsatmoqda 1998 yil 26 martda O`zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning O`zbeksiton teatr sa`atini rivojlantirish tug`risidagi farmoni e`lonqilindi.

O`zbekistonda musiqa va raqs san`atini rivojlantirish maqsadida O`zbeknavo gastrol`-kontsert birlashmasi tashkil etildi.

Mustaqillik o`zbek badiiy adabiet rivojida, adabiet shunoslik fani taraqqietida ham yangi bosqichni boshlab berdi.

Jadidchilik harakatining asl mohiyatini, adabiy, ma`naviy, siesiy, haetdagi urnini ro`yi-rost ko`rsatish boshlandi.

A.Navoiyning yuksak insoniy g`oyalarni diniy manbalar asosida eratuvchi asarlari nashrdan chiqdi. Mustaqillik sharofati bois mo``tabar Qur`on va hadislar chop etildi.

Iste`dodli shoir va adiblarning barkomol, g`oyaviy etuk asarlari tufayli o`zbek milliy istiqlol adabieti shakllandi.

Sharq va “arb me`morchiligi uyg`unlashgan binolar yurtimiz paytaxti va viloyat markazlarida qad ko`tarib shaharlarimiz husniga husn qo`shmoqda.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda fan, maorif, ta`lim-tarbiya ishlariga ham e`tibor ko`\uchaytirildi.

Ta`lim-tarbiya tizimini o`zgartirmasdan turib, ongni o`zgartirib bo`lmaydi. Ongni, tafakkurni o`zgartirmasdan turib esa , biz ko`zlagan oliy maqsad-ozod va obod jamiyatni barpo bulmaydi-deydi I.A.Karimov.

1997 yil 29 avgustda Respublikamizda Ta`lim tug`risidagi qonun va Kadrlar tayerlash milliy dasturi qabul qilindi. Bu hujjatlarda ta`limni isloh qilishning asosiy tamoiyllari belgilandi.

1993 yil Respublikamiz Prezidenti tomonidan O`zbekistonda o`quvchi eshlarni rag`batlantirishg choralari tug`risidagi farmoniga binoan talaba va aspirantlar uchun maxsus stipendiyalar belgilandi. Ular uchun hatto rivojlangan davlatlardagi universitetlarda ta`lim olish, ulardagi ilmiy markazlarda ishlash, mamlakalarinei oshirish uchun shariotlar yaratib berildi.

Madaniy-ma`rifiy ishlarning rivojlanishi uchun davlat tomonidan katta mablag`lar ajratildi.

Badiiy adabietda partiyaviylik, sinfiylik nuqtai nazaridan endashishga chek qo`yildi. Bahouuddin Naqshbandiy , Feruz, Cho`lon, Fitrat kabi allomalarning nomlari tiklanib, asarlari chop etildi.

Mamlakatda sog`lom avlod dasturi ishlab chiqildi. Jismoniy sog`lomlik, barkamol insonni tarbiyalash-odob, ahloh masalalari bilan bog`lab olib boriladi.

TAYANCH TUSHUNCHALAR:

Iqtisodiy taraqqiet, bozor munosabatlari, asosiy tamyillar, mulkni hususiylashtirish, ko`p ukladli iqtisod, nodavlat sektor, iqtisodietni barkarorlashtirish, makroiqtisodiy barqorarlik, moliya-bank tizimi, aktsiyadorlik.

Ma`naviy meros, madaniy taraqqiet, Oltin meros jamg`armasi, Ma`naviyat va ta`rifat markazi, Milliy kadriyatlarning

ADABIETLAR:

1.I.Karimov Bizning bosh maqsadimiz - jamiyatni demokratlash-tirish va yangilash, mamalkatni modernizatsiya va isloh etishdir. - T. G`O`zbekistonG` 2005.

2. Karimov I.A. Erishilgan Yutuqlarni mustaxkamlab, yangi marralar sari izchil xarakat qilishimiz lozim. G`Xalq so`ziG` 2006 11 fevral`.

3.Karimov I.A. Inson, uning xuquq va erkinliklari hamda manfaatlari-eng oliy qadriyat T: 2005.

4. Ryufen Daniel. G`Evuzlik va terror yo`lidagi mustaxkam to`siqG` G`Xalq so`ziG` gazetasi 2005 iyun soni.
5. Uydirmalar tarqatishdan maqsad nima. g`Xalq so`zig` gazetasi 2005 14 iyun soni.
6. Xalq ishonchini oqlash-oliy ma`suliyat. g`Xalq so`zig` gazetasi 2005 23 avgust.
7. Usmanov Q., Burxonova S. O`zbekstan: 15 bunedkorlik yillari Tashkent 2006.
8. Tarix ortga qaytmaydi. (tuplam) T. 2004
9. Istoriya Uzbekistana T. 2004
10. SD. "O`zbekiston-2000" multimedia-ma`lumotnomasi
tiklanishi, Milliy istiqlol mafkursai, milliy g`oya, ta`lim-tarbiya tizimi.

15-MAVZU O`ZBEKISTON VA JAHON HAM JAMIYaTI

REJA:

1. XX asr oxirida xalqaro vaziyat. O`zbekistonning geografik-siesiy imkoniyatlari
2. Mustaqillik davrida O`zbekistonning tashqi siyosat asoslarining ishlab chiqilishi va uning asosiy tamoyillari.
3. O`zbekistonning jorajiy mamlakatlar bilan hamkorligi
4. O`zbekiston va mustaqil davlatlar Hamdustligi
5. Suveren Qoraqalpog`iston Respublikasining halqaro munosabatlari

XX asrning oxirgi un yilligida halqaro munosabatlarining rivojlanishida g`oyat muhim vokealar sodir buldi. Sotsialistlik sistema parchalanib Evropaning qator mamlakatlari mustabid tizim zulmidan kutilib demokratik rivojlanish yo`liga utdi. Sobiq SSSR urnida mustaqil davlatlar paydo bulib ular jahon xam jamiyatiga bevosita kushilib halqaro munosabatlarning alohida sub`ektlariga aynaldilar.

1991 yilda SSSR tarqalib ketgach jahon rivojlanishida yangi murakkab bir davr yuzaga keldi.

Birinchidan, davlatlararo munosabatlar tizimidagi muvozanat buzildi. Jahonda siesiy-iqtisodiy bulinish ruy berdi. kuchlar markazi ilgacha asosan ikki joyda tuplangan, dune ikki kutbli bulgan bulsa, endi vaziyat uzgardi, dune kup kutbli bulib qoldi, nazorat kilish kiyinlashdi.

Ikkinchilan, jahon mamlakatlari urtasida ijtimoyi-iqtisodiy tengsizlik va ziddiyatlar yanada usdi.

Uchinchidan jaxonning kupgina mamlakatlarida ijtimoyi osoyishtalikka qarshi xavf-xatarlar usib borayapti.

Boy va kambag`allar urtasida mulkiy tafovutning kuchayishmi, ishsizlikning, kashshoqlikning avj olishi, bir qator mintaqolarda milliy-etnik va diniy nizolarning kelib chiqishi ekstremizm va fundamentalizm kabi ilatlarning kuchayishi ijtimoyi-siesiy barkarorlikka futur etkazuvchi omillar xisoblanadi.

Tortinchidan yadro urushi xavfi a`cha kamaygan bulsa xam xali ommaviy kirgin kuroliginig kup miqdorda saqlanaetganligi va bunday kurolga ega bulaetgan davlatlar safining ortib borishi, shuningdek ekologik muammolarning kuchayishi xam jahon tarakkietiga salbiy ta`sir kursatmoqda.

O`zbekistonning jahon xamjamiyatiga munosib urin egallashi uchun asosiy shart-sharoitlar bu uning jug`rofiy-siesiy jahatdan qulay mintaqada ekanligidir.

Birinchidan, O`zbekiston markaziy Osiyo mantaqasining transport, boy xamda mustaqil energetika omillari markazida joylashgan.

Ikkinchidan, O`zbekiston qulay tabiiy-iqlim sharoitiga ega. Bizda kadimiy dehkonchilik madaniyati va boy mineral-xamashe resurslari bor.

Uchinchidan davlatimiz nafokat o`zini o`zi ta`minlaydigan, balki chetga chiqarishga. Iqtisodietning asosi bulmish muhim tarmoqlarga ega.

Turtinchidan O`zbekistonning insoniyat tsivilizatsiyasida salmoqli o`rni bor. Yurtimiz ma`naviy serosga boy.

Shu bilan birga O`zbekistonning jahon xamjamiyatiga kushilib mustaqil rivojlanigshida salbiy ta`sir kursatuvchi qator kiyinchiliklar xam mavjud. Bular kuyidagilar:

Birinchidan, jug`rofiy-strategik tarafdan olib qarasaq, Markaziy Osiyoda kommunikatsiyalar nomaqbul rivoj topgani va uning tarmoqlari a`cha buzilganligini kuramiz.

Ikkinchidan, markaziy Osiyoda suv resurslari cheklangan va Oral dengizi bilan bog`liq ekologik faloqat ta`siri seziladi.

Uchinchidan, mantaqada xavfsizlik tizimi alohida e`tiborni taqozo etadi. Bu erda atrofdagi kuchli davlatlar va siesiy kuchlar markazlarining bir-biriga mos kelmaydigan ta`sir etish istaklari borligini xam xisobga olmasdan bulmaydi.

O`zbekiston mustaqillikka erishgandan keyingi yutuqlardan muhimi, uning jahon xamjamiyatidan munosib o`rin olganidir.

1991 yil 31 avgusta Oliy Kengash VI sessiyasida kabul kilingan ″Mustaqillik xakidagi Baenotda″ O`zbekistonning tashqi siyosatdagi yo`li oniq qilib belgilangan edi. Jumladan unda: ″Xalqaro xamjamiyatning tula xuquqli a`zosi bulgan O`zbekiston Respublikasi xalqaro munosabatlarda mustaqil davlat, xalqaro xuquq sub`ekti sifatida qatnashadi, uning maqsablari mustahkam tinchlik, kurolsizlanish, o`z xududini kurol yarog`lardan xoli qilish, yadroviy kurolni va boshka ommaviy kirg`in kurollarini yo`qotish, suveren davlatlar o`rtasidagi nizo va ziddiyatlarni hal etishda kuch ishlatish va taziyiqqa yo`l kuymaslikdan ibarot″ - deb qayd qilindi.

Prezident I.Karimov o`zining ″O`zbekistonning o`z istiklol va taraqiet yo`li″ kitobida mamlakatimizning mustaqil tashqi siyosatini nazariy va amaliy jihatdan asoslab berdi. O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 17 moddasida mamlakatimiz tashqi siyosatining qoidalari konunlashtirildi. Bu koidolar ″O`zbekiston Respublikasi tashqi siesiy faoliyatining asosiy tamoyillari tug`risidagi ″Chet el investitsiyalari tug`risidagi, jiy investorlar va investitsiyalarga kafolat berish tug`risidagi, ″Tashki iqtisodiy faoliyat tug`risidagi″ xujjatlarda o`z ifodasini topdi.

O`zbekiston Prezidenti I.karimovning birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 48 (1993) va 50-yubiley (1995 sessiyalaridagi nutqlarida mustaqil O`zbekiston tashqi siyosatining bosh io`nalishlari belgilab berildi.

O`zbekiston xukumati respublika tashqi siyosatining asosiy tamoyillari kuyidagilardan iborat:
mafkuraviy karashlardan kat`iy nazar xamkorlik uchun ochilik, umuminsoniy kadriyatlarga, tinchlik va xavfsizlikni saklashga sodiqlik:
davlatning suveren tengligi va chegaralar daxlsizligini xurmat qilish:
boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik:
nizolarni tinch yo`l bilan hal qilish:
kuch ishlatmaslik va kuch bilan tahdid kilmaslik:
ichki milliy konunlar va xuquqiy normalardan xalqaro xukukning umum e`tirof etilgan qoidolari va normalarining ustuvorligi:
davlatning, xalqning oliy manfaatlari, farovonlik va xavfsizligini ta`minlash maqsadida ittifoqlar tuzish, xal dustliklarga kirish va ulardan ajralib chiqish:
tajovuzkor xarbiy bloklar va uyushmalarga kirmaslik:
davlatlararo alokalarda teng xukukning va o`zaro manfaatdorlik, davlat milliy manfaatlarining ustunligi:
tashqi alokalarni xam ikki tamonlama, xam ko`p tomonlama kelishuvlar asosida rivojlantirish, bir davlat bilan yakinlashish hisobiga boshqasidan uzoqlashmaslik.

1992 yil 2 martda O`zbekiston Respublikasi o`z tarixida birinchi bor xalqaro xamjamiyatning teng xukukli sub`ekti sifatida Birlashgan Millatlar Tashkiloti a`zoligiga qabul qilindi. 1993 yil fevral oyida Toshkentda BMT vakolatxonasi ta`sis etilib, ish boshladi.

Bugungi kunda BTM ning O`zbekistondagi vakolatxonasi respublikada BTM ning taraqqiet Dasturi, Sanoat taraqqieti dasturi. Jahon sog`likni saqlash tashkiloti, narkotiklarni nazorat qilish buyicha Dastur, Bolalar jamg`armasi singari ixtisoslashgan muassalarni o`z tarkibiga birlashtirishga muvaffaq buldi.

O`zbekiston 1992 yil fevral oyida duneda tanslikni mustaxkamlash, inson xukuklarini himoya qilish buyicha katta tadbirlarni amalga oshiraetgan mufuzli xalqaro tashkilot - Evropada Xavfsizlik va Xamkorlik Tashkilotiga (EXHT) a`zo bulib kirdi.

O`zbekiston Respublikasi bir qator ixtisoslashgan nufuzli xalqaro iqtisodiy, ilmiy-texnika va madaniy tashkilotlar Jahon iqtisodiy xamkorlik tashkiloti, Jahon Banki, Xalqaro valyuta jamg`armasi Evropada tiklanish va taraqqiet banki, Xalqaro mehnat tashkiloti, xalqaro pochta ittifoqi, Jahon sog`likni saqlash. tashkiloti, Xalqaro Olimpiya Kumitasi, Osiyo va Tinch okean xavzasi buyicha iqtisodiy va ijtimoyi komissiya, Markaziy Osiyo mamlakatlari iqtisodiy xamkorlik tashkiloti, Bajxonalar xamkorligi Kengashi, BTMning ta`lim, fan va madaniyat buyicha Kumitasi (YuNESKO) va boshqa tashqilotlar a`zosidir.

O`zbekiston o`z taraqqietida, shuningdek tashqi siesiy alokalarida Amerika Kushma Shtatlari bilan xamkorlikka katta e`tibor bermokda. 1992 yilda Toshkent va Vashingtonda elchixonalar ochildi.

O`zbekistonda 1996 yil boshlarigacha amerikalik sarmoyadorlar ishtirokida 200 ta uzbek-amerika kushma karxonalari tashkil topdi va faoliyat kursatdi. Bular orasida Navoyi viloyati Zarafshon vodiysidagi, Muruntovda AQSh ning N`yumont Mayning Korporatsiyasi bilan xamkorlikda tog` jinslaridan oltin va kumun ajratib oluvchi kushma korxonasi bor.

Sunggi yillarda O`zbekistonning AQSh bilan tashqi savdo munosabatlari ortib bormoqda. Masalan, 1998 yilda O`zbekistondan chikarilgan bulsa, shu davr mobaynida AQSh dan 242,9 mln. dollarlik maxsulot isport qilib olindi e`tibor olindi.

O`zbekiston kupgina mantakaviy tashkilotlar, chunonchi, Evropa Ittifoqi, Nato, EKO, Islam konferentsiyasi, kushilmaslik xarakati va boshqalar bilan xam samarali xamkorlik qilmoqda.

O`zbekiston O`rta Osiyo davlatlari bilan Turkiya, Pokiston, Eron tomonidan tuzilgan iqtisodiy xamkorlik tashkilotiga a`zo bulib kirdi va Trans Osiyo temir yo`li kurilishida faol ishtirok etmoqda.

Tashqi iqtisodiy alokalarda respublikamiz iqtisadietiga xorijiy sarmoyalarning tuxtovsiz kirib kelishni ta`minlamoqda. O`zbekiston xukumati Kanada, XXR, Turkiya, Gollandiya, Germaniya,

Shveytstsariya banklari va firmalari bilan 1,5 milliard AQSh dollari hajmida 32 ta yirik kredit bitimi tuzdi va ular amalga oshmaqda.

Janubiy Koreya sarmoyadorlari bilan ″O`zDEU avto″, ″O`zDEU eloktroniks″ xissadorlik birlashmalari keng faoliyat kursatmoqda. Germaniya va Janubiy Koreya bilan xamkorlikda telefon tarmoqlari yangilonmoqda.

1917 yil oxirlarida O`zbekistonga kiritilgan investitsiyalarning umumiy xajmi 8 milliard AQSh dollarini tashkil etdi. Hozirgi kunda xorijiy mamlakatlar sarmoyadorlari ishtirokida 3200 dan ortiq kushma korxona kurilmokda.

Sobiq SSSR parchalanib ketganday sun, 1991 yilning 21 dekabrida Mustaqil davlatlar Xamdustligi tuzildi. O`zbekiston xamdustlik g`oyasini kullab, uning ta`sis etuvchilaridan biri bulib bu tashkilotga a`zo mamlakatlar bilan iqtisodiy va savdo aloqalarini mustahkamlasi borasida faol ish olib bormoqda.

Davlatimizning tashqi siyosatda Xamdustlik mamlakatlari bilan ikki tomonlama xamkorlikni yo`lga kuyish va rivojlantirishga alohida ahamiyat berilmoqda. Rossiya, Ukraina, Belarus`, Moldova, MDH ning boshqa mamlakatlari bilan siesiy, savdo, iqtisodiy va boshqa sohalarda ikki tomonlama shartnomalar imzalanib uzaro manfaatli xamdustlik asoqalar uchun mustahkam asos yaratildi.

Rossiya Federatsiyasi Prezidenti V.V.Putinning 1999 yil dekabr va 2000 yil may oydilagi O`zbekistonga qilgan tashriflari Rossiya va O`zbekistonning uzaro iqtisodiy va madaniy aloqalarini mustaxkamlashda ikki davlatning diniy ekstremizm va xalqaro terrorizmga qarshi kurashida alohida urin tutadi.

1992 yil mayda MDH davlat rahbarlarining Toshkent uchrashuvida O`zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov tashabbusi bilan kollektiv xavfsizlik tug`risida shartnoma imzolandi. Shu bilan birga shuni alohida ta`kidlab aytish zarurki, sobiq Ittifokni qayta tuzishga urinish, ma`muriy buyruqbozlik boshkaruv tuzumiga kaytish O`zbekiston uchun umuman tug`ri kelmaydigan xarakatdir.

O`rta Osiyo Respublikalari raxbarlari A.Akaev, N.Nazarbaev, I.Raxmonov 2000 yil 20-21 aprel kunlari Toshkentdagi Prezidentning Durmon karorgohida bulib utgan uchrashuvda I.A.Karimovning xalqaro terrorizmga qarshi kurash xalqaro markazi tuzish hakidagi tashabbusini qullab-kuvvatladilar.

O`zbekiston tashqi siyosatining muhim yo` nalishlaridan biri Markaziy Osiyodagi yangi mustaqil davlatlar. Qozog`iston, Qirg`iston, Tojikistion, Turkmeniston bilan xamkorlik kurdoshlarcha dustlik aloqalarini mustah kamlashga karatilgan.

1994 yil 10 yanvarda O`zbekiston Respublikasi bilan Qozog`iston Respublikasi o`rtasida tovarlar, xizmatlar, sarmoyalar va ishchi kuchlarinieng erkin utib turinishi nazarda tutuvchi xamda uzaro kelishilgan kredit, hisob-qitob, byudjet, soliq, narx, boj va valyuta siyosatini ta`minlovchi yagona iqtisodiy makonni tashkil etish Kirgiziston, keyinchalik Tojikistonning xam kirishi Urta Osiyo mantaqasida iqtisodiy integratsiya jaraening chukurlashuviga katta imkoniyat yaratdi. Integratsiya dasturi yuzasidan 53 ta loyiha ishlab chiqildi. O`rta Osiyo davlatlari raxbarlarining Kizil O`rda (1993), nukus (1994), tashhovuz (1995) shaxarlarida bulib utgan uchrashuvlaridan Orol dengizi muammosiga bog`ishlang`an chora-tadbirlar kurildi.

Markaziy Osiyo davlatlari xamdustligining tuzilishi ularning boshqa davlatlardanzaklashishini kursatmaydi, balki murakkab utish davrida mantaqa mamlakatlarining uzaro erdam va xamkorligini chukurlashtirishga karatilgandir.

Istiqlol yillarida Qoraqalpog`iston Respublikasi xam xalqaro munosabatlar sohasida katta e`tibor berildi. Qoraqalpog`istonda xorijiy mamlakatlar bilan aloka buyicha Vazirlikligining Qoraqalpog`iston bulimi tuzildi. 1996 yilda Qoraqalpog`istonning tashqi savdo oboroti 228,4 mln. AQSh dollarini tashkil etdi.

1996 yilda Qoraqalpog`iston Respublikasining tashki savdodagi asosiy sheriklar hissasi Rossiya 11,4 foiz, AQSh 14,1 foiz. Janubiy Koreya 11.1 foiz, Niderlandiya 7,2 foizni tashkil etdi.

Eksport kilingan tovarlar hajmi 122.9 million dollarga teng buldi. Eksportga asosan paxta tolasi, toladan olingan mahsulotlar, qayta ishlangan neft maxsulotlari sotildi. Paxta tolasi jami eksport maxsulotlarining 95 foizini tashkil etdi.

Qoraqalpog`iston xalqi I.A.Karimovning BTM minbaridan turib dune mamlakatlarini Orol dengizini saqlab kolishga karata chikarigini katta konikish bilan kutib oldi. Uning tashabbusi bilan 1994 yil (14 yanvar) nukusda markaziya Osiyoning beshta davlat Prezidentlari xamda Rossiya Federatsiyasining vakillari ishtirokida utkazilgan uchrashuvda Orolga va Oralbuyi aholisiga asaliy erdam berish masalasi muhakama tashabbusi bilan nukusda utkazilgan xalqaro konferentsiya esa tarixiy vokea buldi. Bu anjumanning asosiy xujjatlaridan biri - nukus Deklaratsiyasi bulib, unda butun dune jamoatchiligi e`tibori Orol muammosiga qoratildi.

TAYaNCh TUShUNChALAR:

Mustaqillik davrida O`zbekistonning tinchliksevar tashqi siyosati. Geografik-strategik imkaniyatlar. Tashqi siyosatning asosiy tamoyillari. Xorrijiy investorlar. Jahon xamjamiyati va xaydustlik mamlakatlari bilan o`zaro munosabatlar. Qoraqalpog`istonning halqaro munosabatlari Orol muammosi jahon diqqatida.

ADABIETLAR:

1. Karimov I.A. Inson, uning xuquq va erkinliklari hamda manfaatlari-eng oliy qadriyat T: 2005.
2. I.Karimov Bizning bosh maqsadimiz - jamiyatni demokratlash-tirish va yangilash, mamalkatni modernizatsiya va isloh etishdir. - T. “O`zbekiston” 2005.
3. Karimov I.A. Erishilgan Yutuqlarni mustaxkamlab, yangi marralar sari izchil xarakat qilishimiz lozim. g`Xalq so`zig` 2006 11 fevral`.
4. I.Karimov “Imperiya davrida bizni ikkinchi darajali odamlar deb hisoblashar edilar”. T.2005
5. Usmanov Q., Burxonova S. O`zbekstan: 15 bunedkorlik yillari Tashkent 2006.
6. O`zbekiston mustaqil taraqiet yo`lida. T. 2004
7. I.Karimov Parlament-jamiyat haetining kuzgusi. T.2005
8.O`zbekitonda parlament taraqqietining yangi bosqichi. T.2004
9. I.Karimov Vatanimizning tinchligi va xavfsizligi o`z kuch-qudratimizga xamjixatligi va bukilmas irodasiga bog`liq. Asarlar. 12 tom. 2004.
10. Tarix ortga qaytmaydi. (tuplam) T. 2004
11. Istoriya Uzbekistana T. 2004
12. SD. “O`zbekiston-2000” multimedia-ma`lumotnomasi
13. SD. “Barkamol avlod orzusi” 5 fil`m
14. SD. “Amir Temur. Shaxsiyat. Davlat. Reneseans” Multimediya-komusi
15. SD. “Tsivilizatsiyaning yaratilishi”
16. SD. “Al-Farg`oniy, Al-BeruniyG`